

Kamu Maliyesi Alanında Güncel Araştırmalar

Editör: Prof. Dr. Volkan YURDADOĞ

Kamu Maliyesi Alanında Güncel Araştırmalar

Editör:

Prof. Dr. Volkan YURDADOĞ

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozguryayinlari.com

✉ info@ozguryayinlari.com

Kamu Maliyesi Alanında Güncel Araştırmalar

Editor: Prof. Dr. Volkan YURDADOĞ

Language: Turkish

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-8554-80-9

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1139>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>. This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Yurdadoğ, V. (ed) (2025). *Kamu Maliyesi Alanında Güncel Araştırmalar*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1139>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozguryayinlari.com/>

Ön Söz

Bu kitap çalışması, geleneksel ve modern maliye literatürünün en güncel ve kritik meselelerini çok boyutlu bir perspektifle ele almaktadır. Spesifik olarak, küreselleşmenin getirdiği yapısal dönüşümlerden yapay zekânın denetim süreçlerindeki rolüne, makroekonomik büyüme modellerinden mali davranışın sosyolojik kökenlerine kadar uzanan bu geniş yelpaze, teorik arka planı uygulamalı analizlerle değerlendirmektedir. Aynı zamanda bu kitap, sadece mali ve ekonomik verileri değil, aynı zamanda “insanı” ve “kurumsal hakları” merkeze alarak, refah devletinin geleceği ve mali politikaların rolünü, göçün mali yansımalarını ve uluslararası güvenliğin kamusal mal niteliği gibi hayati konularda yeni tartışma alanları açmayı hedeflemektedir.

Bu kapsamda ilk olarak, Dr. Öğr. Üyesi Gonca BIYIK tarafından kaleme alınan “Ekonomik Kalkınma ve Sosyal Koruma Politikaları: Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Bağlamında İçsel Büyüme ve Thirlwall Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme” adlı çalışmasında sosyal koruma politikalarını mali iktisat bağlamında ele alarak, yeniden dağıtım ve kalkınma ilişkisini bütüncül bir çerçevede incelemektedir. “Mali Davranışın Anlam Dünyası: Mali Kültür ve Mali Zihniyet Arakesitinde Sosyolojik Bir Değerlendirme” adlı çalışmasında Arş. Gör. Dr. Seda ÖNER, mali davranışın yalnızca rasyonel ve ekonomik hesaplamalarla açıklanamayacağını; tarihsel deneyimler, kültürel normlar ve kurumsal ilişki biçimleri içinde şekillenen bir anlam dünyasına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. “Uzaktan Denetime Geçiş Sürecinde Yapay Zekâ ve Risk Analizi Uygulamaları (Mükellef Hakları Bağlamında Değerlendirmeler)” adlı çalışmalarında Prof. Dr. Engin Hepaksaz ve Doç. Dr. Şaban Ertekin, uzaktan denetime imkân veren uygulamaları hem mevcut durum hem de gelecekteki perspektif açısından mükellef haklarının yeri ve önemi de dikkate alınarak ele almaktadırlar. “Küresel Kamusal Malların Sunumunda NATO’nun Gelişen Rolü: Kolektif Güvenlik, Harcama Kıstasları ve Dışsallıklar” adlı çalışmasında Dr. Öğr. Üyesi Muhammet AKTUĞ, NATO’nun kolektif savunma ve güvenlik tedarikindeki gelişen rolünü küresel kamusal teorisi perspektifinden incelemektedir. “Küresel Kamusal Mal Perspektifinden Göç ve Göçün Ekonomik, Mali ve Sosyal Yansımaları” adlı çalışmasında Doç. Dr. Tuba GEZER, göçün doğrudan bir küresel kamusal mal olmadığını, ancak göçün yönetimi, finansmanı, veri paylaşımı, sınır güvenliği ve uluslararası mali yük paylaşımı gibi alanların küresel kamusal mal niteliği taşıyabileceğini öne sürmektedir. “Para Cezaları Trafik Kazalarını Azaltıyor mu? Türkiye

İçin Zaman Serisi Kanıtları (2006–2023)” adlı çalışmasında Doç. Dr. Rükan Kutlu KORLU, trafik para cezalarının Türkiye’de trafik güvenliği üzerindeki etkisini zaman serisi teknikleriyle analiz etmektedir. Son olarak, Doç. Dr. Halil Kete “İsveç ve Norveç’te Refah Devleti: Maliye Politikaları ve Sosyal Sürdürülebilirlik” adlı çalışmasında İsveç ve Norveç özelindeki refah modellerinin mali yapıları ve sosyal politikaları aracılığıyla sürdürülebilir refahı nasıl güvence altına aldığını ele almaktadır.

Her biri kendi alanında uzman isimler tarafından kaleme alınan bu makalelerin, kamu maliyesi alanında disiplinler arası etkileşimi güçlendirerek iktisadi ve mali düşünce dünyasına nitelikli bir katkı sağlamasını dileriz.

İçindekiler

Ön Söz

iii

Bölüm 1

Ekonomik Kalkınma ve Sosyal Koruma Politikaları: Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Bağlamında İçsel Büyüme ve Thirlwall Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme

1

Gonca Bıyık

Bölüm 2

Mali Davranışın Anlam Dünyası: Mali Kültür ve Mali Zihniyet Arakesitinde Sosyolojik Bir Değerlendirme

35

Seda Öner

Bölüm 3

Uzaktan Denetime Geçiş Sürecinde Yapay Zekâ ve Risk Analizi Uygulamaları (Mükellef Hakları Bağlamında Değerlendirmeler)

55

Engin Hepaksaz

Şaban Ertekin

Bölüm 4

Küresel Kamusal Malların Sunumunda NATO'nun Gelişen Rolü: Kolektif Güvenlik, Harcama Kısıtları ve Dışsallıklar

81

Muhammet Aktuğ

Bölüm 5

Küresel Kamusal Mal Perspektifinden Göç ve Göçün Ekonomik, Mali ve Sosyal Yansımaları

111

Tuba Gezer

Bölüm 6

- Para Cezaları Trafik Kazalarını Azaltıyor mu? Türkiye İçin Zaman Serisi Kanıtları (2006–2023) 139
R. Kutlu Korlu

Bölüm 7

- İsveç ve Norveç’te Refah Devleti: Maliye Politikaları ve Sosyal Sürdürülebilirlik 159
Halil Kete

Ekonomik Kalkınma ve Sosyal Koruma Politikaları: Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Bağlamında İçsel Büyüme ve Thirlwall Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme 8

Gonca Bıyık¹

Özet

Bu çalışmanın amacı, sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliği ve yoksulluk üzerinden ekonomik kalkınma sürecine olan etkilerini, İçsel Büyüme Modelleri ve Thirlwall Kanunu çerçevesinde teorik olarak değerlendirmektir. Çalışma, sosyal koruma politikalarının ampirik etkilerini ölçmeyi değil; söz konusu politikaların büyüme ve dış dengeyle ilişkisini kavramsal ve kuramsal bir perspektiften tartışmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda çalışma, sosyal koruma politikalarını mali iktisat bağlamında ele alarak, yeniden dağıtım ve kalkınma ilişkisini bütüncül bir çerçevede incelemektedir. Çalışmada öncelikle kalkınma, sosyal koruma, gelir eşitsizliği ve yoksulluğa ilişkin kavramsal çerçeve ortaya koyulmakta, ardından bu değişkenlerin ekonomik büyüme ile olan etkileşimleri ele alınmaktadır. Çalışmada ampirik çalışmalar sistematik biçimde sınıflandırılmakta; sosyal harcamalar, finansal gelişme, beşeri sermaye ve dışa açıklık gibi değişkenlerin yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki rolleri öne çıkan bulgular çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çalışma, maliye politikalarının yalnızca makroekonomik istikrar aracı olarak değil aynı zamanda sosyal refahın artırılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesi açısından da önem taşıdığını vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, yoksulluk ve gelir dağılımına ilişkin araştırmalar mali iktisat ekseninde bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Sosyal koruma politikalarının kalkınma ve büyüme üzerindeki etkilerinin büyüme modelleriyle yeniden uyarlanarak araştırılması önerilmektedir.

1 Doktor Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, gonca.biyik@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7165-2784.

1. Giriş

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleriyle millî gelir potansiyellerini ortaya koymada kalkınma ve büyüme kavramlarına ilişkin literatürden yararlanılmaktadır. Kalkınma ve büyüme iç içe geçen kavramlar olup bir ülkenin sadece iktisadi değil; aynı zamanda siyasi, sosyal ve kültürel bileşenlerinin de incelenmesini gerektirmektedir. Kalkınma ve büyümeye olumlu katkılar sağlayacak politikaların uygulanabilmesi için ülkenin bütününe kapsayan, sektörel gelişmeleri takip eden ve toplumsal dinamikleri dikkate alan bir yönetim anlayışı bulunmalıdır. Çünkü kalkınma ve büyümeye yönelik atılacak adımlar, kamu sektörüyle sınırlı kalmayıp özel sektörü de içine almaktadır. Dolayısıyla kalkınma ve büyüme ile ilgili kamu politikalarının belirlenmesinde toplam üretim ve millî gelir hesaplamalarının iktisat teorilerinin ve modellerinin dikkate alınmasına ihtiyaç vardır.

İktisat ve maliye bilimlerinin yakından ilişkili olduğu bilinen bir gerçektir. İktisat politikalarından maliye politikalarına uzanan literatür genişliği; kalkınma ve büyüme için seçilecek maliye politikası araçlarının iktisadi analizini de gerektirmektedir. Bu açıdan kalkınma ve büyüme politikalarına eşlik edecek kamu politikalarının hedefleriyle birlikte ele alınması önem arz etmektedir. Kalkınma ve büyümenin birbiriyle ilişkili süreçler olması nedeniyle bu hedeflere ulaşan bir ülkede, gelir eşitsizliği ve yoksulluk açısından olumlu sonuçların ortaya çıkması beklenmektedir. Çünkü gelir eşitsizliği ve yoksulluk, kalkınma ve büyüme hedefleriyle birlikte negatif etkilerden pozitif etkilere doğru bir yönelimin olmasıyla şiddetini azaltacak iktisadi ve sosyal sorunlardır. Ayrıca hem kalkınma hem de büyüme ile ilgili hedefler, gelir eşitsizliğinin azaltılmasını ve yoksullukla mücadeleyi kapsamaktadır. Büyümenin niceliksel yönü nedeniyle pozitif millî gelir genişlemesine sahip bir ekonomide gelirlerin dağılımında benimsenen dağıtım politikaları belirleyici olacağından gelir eşitsizliği ve yoksulluğun azalması da değişecektir. Bununla birlikte gerçekten büyüme hızı artan bir ekonomide; üretimle birlikte gelirlerin artması, artan gelirlerin kalkınmaya katkı sağlayacak alanlara yönlendirilmesi ve bunun da sürdürülebilirliğinin korunması gerekmektedir. Dolayısıyla ekonominin üretkenliğini koruyarak kalkınma sürecini sürdürmesi yerinde olacaktır.

Devletlerin kalkınma planlarında kalkınma ve büyüme için ayrılan politikalar geçmişten beri geniş bir yer tutmaktadır. Bu politikaların uygulanabilmesinde kamu gelirleri, kamu harcamaları ve borçlanmanın farklı iktisadi etkileri ve rolleri bulunmaktadır. Diğer taraftan gelir eşitsizliği ve yoksulluğa yönelik tercih edilecek politikaların uygulama araçları da yine kamu gelirleri, kamu harcamaları ve borçlanmadan ibarettir. Ancak

politika hedeflerine ulaşmak için izlenecek yöntemler farklılaşmaktadır. Bu da kalkınma ve büyüme için planlanan her politikanın gelir eşitsizliği ve yoksulluğu azaltmaya aynı şiddette destek olamayacağını yansıtmaktadır. Yine de söz konusu alanların birbirleriyle yakından ilişkili olduğu gerçeği tartışılmazdır.

Kalkınma ve büyümenin gelir eşitsizliği ve yoksullukla olan bağlantısı gibi gelir eşitsizliği ve yoksulluğun da sosyal koruma harcamalarıyla benzer bir bağı bulunmaktadır. Kamu politikalarından biri olan sosyal koruma politikaları; devletlerin gelir dağılımını iyileştirmek, gelir eşitsizliğini azaltmak ve yoksullukla mücadele etmek için başvurdukları temel bir politikadır. Sosyal koruma adından da anlaşılacağı üzere sosyal açıdan korumayı gerektiren politikaları çağrıştırmaktadır. Sosyal koruma hakkındaki literatür oldukça kapsamlıdır. Ancak literatürde sosyal korumanın kapsayıcılığı konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Sosyal koruma politikaları bireyleri etkilerken aynı zamanda kalkınma sürecine de olumlu katkılar sağlamaktadır. Özellikle beşeri sermaye açısından sosyal korumanın olumlu etkilerinin açığa çıkması beklenmektedir. Bu da beraberinde büyümeyi olumlu olarak destekleyecektir.

Çalışmada; ekonomik kalkınma, sosyal koruma, gelir eşitsizliği ve yoksulluk kavramları tek tek ele alınarak ekonomik kalkınmada, sosyal koruma harcamalarıyla gelir eşitsizliği ve yoksulluğun azaltılmasının destekleyici rolü açıklanmaya çalışılmaktadır. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk, ülkelerin gelişmişliklerine göre farklı düzeylerde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kalkınma ve büyüme açısından bu iki olgunun önemi de ülkelerin gelişmişlik durumuna göre değişmektedir. Çalışmada ayrıca gelir eşitsizliği ve yoksulluğun kapsamı detaylı olarak incelenerek kalkınmayla ilişkisi açıklanmaktadır. Buradaki amaç, sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliği ve yoksullukla mücadelede kalkınmaya sağlayabileceği olumlu katkılara dikkat çekmektir. Literatürde kalkınma ve büyümenin ölçülmesine yönelik çeşitli teoriler ve modeller geliştirilmiştir. Ampirik olarak da bu teoriler ve modeller sınanmıştır. Bu çalışmada ampirik bir uygulamaya yer verilmemekle birlikte, çalışmanın temel amacı olan ampirik uygulamalara bakış açısı önerilmektedir. Çalışmanın argümanı, gelir eşitsizliği ve yoksulluğa yönelik sosyal koruma harcamalarının kalkınma ve büyüme modellerinden İçsel Büyüme Modeli ile Thirlwall Kanunu'na göre oluşturulan model özelinde araştırılabileceğidir.

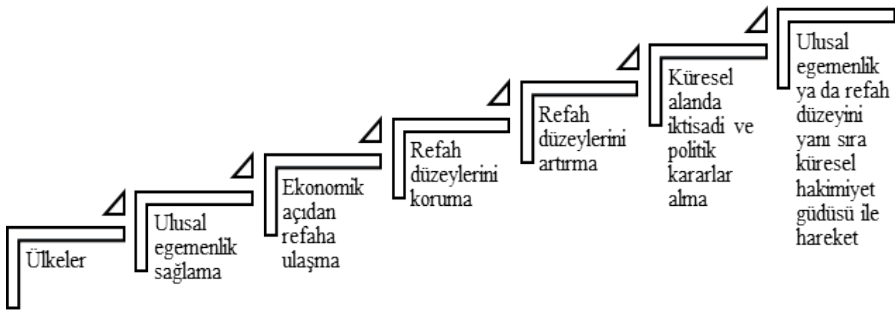
Çalışmada sırasıyla kalkınma, sosyal koruma, gelir eşitsizliği ve yoksulluk kavramları teorik açıdan incelenmektedir. Ardından İçsel Büyüme Modeli ve Thirlwall Kanunu açıklanarak, sosyal koruma harcamalarının

kalkınma ve büyüme için rolünün sanıldan daha geniş kapsamlı olduğu vurgulanmaktadır. Böylece kalkınma ve büyüme modelleriyle sosyal koruma politikalarının birlikte değerlendirilmesinin gerekliliği ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede maliye politikalarının hedeflendiği ekonomik kalkınma kavramının teorik olarak açıklanması gerekmektedir. Kamu politikalarının nihai amacı olan refah artışının anlaşılabilmesi için öncelikle ekonomik kalkınma kavramı ele alınmaktadır.

2. Ekonomik Kalkınma

Kalkınma, bir ülkenin her alanda refah seviyesinin yükselmesi olarak ifade edilebilir. Refah seviyesi ise, bireylerin her kesiminin iktisadi, siyasi, sosyo-kültürel, vb. açıdan ilerlemesidir. Kalkınma ve büyüme birlikte anılan iktisadi kavramlar olsa da hem ortak hem de ayrı birtakım özelliklere sahiptirler. Temelde istenilen, ülkelerin kalkınmayla birlikte büyüme performansını da olumlu yönde gerçekleştirmesidir. Ancak ülkelerin yapısal özellikleri, sınırlılıkları ve imkânları; ülkeleri, kalkınma ile büyümeyi aynı anda gerçekleştirmelerinde kısıtlar niteliktedir.

Şekil 1’de ulus devletlerin refah hedeflerine ulaşmadaki aşamaları yer almaktadır (Arrighi, 2009: 235). Şekil 1’e göre ulus devletler, ulusal egemenliklerinin ardından adım adım refaha ulaşma çabasında olmaktadır. Refaha eriştikten sonra da ulus devletler bu seviyeyi korumaya başarıp daha da refah seviyelerini artırmayı hedeflemektedirler. Şekil 1’deki en dikkat çekici aşama olarak ise ulus devletlerin refaha erişme aşamalarının sonunda küresel bir hakimiyeti sağlama hedefinin olmasıdır. Bu da ulus devletlerin refah hedeflerinin küreselleşmeyle birlikte küresel güce sahip olma arayışının varlığına işaret etmektedir. Ülkelerin bir bütün halinde refah hedefleri de kalkınma ve büyümeyi beraberinde getirmektedir.

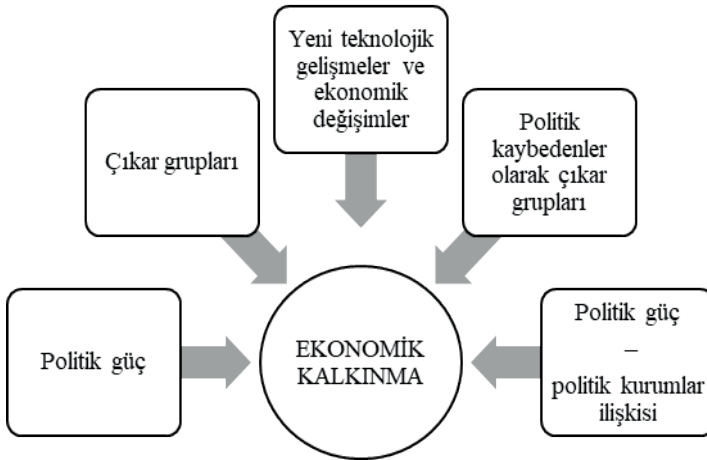

Şekil 1. Ulus Devlette Refah Aşamaları

Kaynak: Arrighi, 2009’dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kalkınma, bütün ekonomik ve sosyal sistemlerin yeniden düzenlenmesini ve yönlendirilmesini içeren çok boyutlu bir süreç olduğundan sadece ekonomik bir olgu değildir (Todaro ve Smith, 2011: 110). Kalkınmayı etkileyebilecek ya da kalkınma üzerinde rol oynayabilecek pek çok unsur bulunmaktadır. Büyüme de aynı şekilde etkileyecek ve büyümeyle ilişkili unsurlar vardır. Kalkınma ve büyümeyle ilgili unsurların ilişki ağlarının incelenmesi ve analiz edilmesi ise hedeflere ulaşmada belirlenecek politikaların hem uygulanma gücünü hem de etkilerinin düzeyini öngörmeye yararmaktadır.

Şekil 2’de ekonomik kalkınma için etkili olan bazı unsurlar yer almaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2000: 1-3). Bu unsurlar, daha çok kalkınma ile politikaların uygulayıcıları arasındaki etkileşimi ifade etmektedir. Kalkınmanın tüm toplumu yapısal olarak etkilemesi nedeniyle söz konusu unsurların kalkınma üzerindeki etkileri büyük önem taşımaktadır. Kalkınma hedeflerinin yönünün belirlenmesinde politik güce sahip olanların çizecekleri yola göre kalkınma politikalarında ilerleneceği açıktır. Buna karşın çıkar grupları gibi aktörler de politik güç üzerindeki baskınlıklarına göre kalkınma politikalarını yeniden şekillendirebilecektir. Niteliksel olarak kalkınmada etkisi olan teknolojik gelişmeler ise bu alana yapılan yatırımların kalkınma için ne kadar işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Ekonomik Kalkınmayı Etkileyen Unsurlar

Kaynak: Acemoğlu ve Robinson, 2000’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kalkınma literatüründeki teoriler ve modeller sürekli geliştirilmiştir. Kalkınma konusunda uluslararası kuruluşlar da kalkınma algılarını değiştirmiştir. Yeni kalkınma kavramında yoksulların durumunu iyileştirmeyen

politikaların sadece krizlere yol açacağı vurgulanmaktadır. Bu da Sen'in "Development as Freedom" eserindeki gibi kalkınmanın odağında bireylerin olması gerektiğine yönelik yaklaşımların kabul edilmesinde artış olduğunu ortaya koymaktadır (Rapley, 2007: 200-201). Birleşmiş Milletlerin Eylül 2000'deki Milenyum Kalkınma Hedefleri; 25 Eylül 2015'te genişletilmiş ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gündemine dönüştürülmüştür (Sepúlveda Carmona, 2017:14). ILO'nun da 2012'de hazırlanan 2015-2030 dönemini içeren Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri bulunmaktadır (Banks vd., 2019:60). Kalkınmayla ilgili tüm gelişmeler artık kalkınmanın sadece ulus devletlerle ilgili olmadığına küreselleşmeyle birlikte uluslararası kuruluşlarla olan iş birliklerinin arttığına göstergesidir.

Tablo 1'de kalkınmanın tarihsel gelişimi 1950-2005 dönemiyle sınırlı bir şekilde yer almaktadır. Kalkınmanın bu dönem içindeki kalkınma hedefleri, kalkınma stratejileri, kalkınma teorileri ve veri sistemleri sınıflandırması kapsamında dönemsel nitelikleri belirtilmektedir (Thorbecke, 2006: 4-27). Tablo 1'e göre başlangıçta sade bir kalkınma ve büyüme hedefi söz konusu iken yıllar geçtikçe daha kapsamlı kalkınma stratejileri ve politikaları benimsenmektedir. Dolayısıyla kalkınmanın ölçümü ve ilgili veri setleri de stratejilere ve politikalara göre değişmektedir. 1950'lerde içe dönük kalkınma ve büyüme hedefleri söz konusu iken 1980'lerde dışa dönük hatta küresel entegrasyona dayalı hedefler bulunmaktadır. Aslında yaşanan bu dönüşümde uluslararası kuruluşların payı büyüktür. Uluslararası kuruluşlarca (İMF, WB, WTO, vb.) gelişmekte olan ülkelere tavsiye edilen politikalar, gelişmiş ülkelerin hedeflerini de barındırmaktadır. Bu çerçevede 1950'den 2005'e yaşanan dönüşüm günümüzdeki kalkınma ve büyüme politikalarının anlaşılması açısından önemlidir.

Kalkınma hedeflerinin ve politikalarının oluşturulmasının tek başına yeterli olmadığı Tablo 1'de görüleceği üzere açıkça ortadadır. Kalkınma politikalarının desteklenmesi ve teorilerinin test edilerek kalkınma göstergelerinin belirlenmesi elzemdir. Bu yüzden kalkınma politikalarıyla uyumlu hareket edecek teorilerin geliştirilmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir.

Tablo 1. 1950-2005 Dönemi Kalkınmanın Gelişimi

Yıl	Kalkınma hedefleri	Kalkınma politikaları ve stratejileri	Kalkınma teorileri	Veri sistemleri
1950	GSMH	İthal ikame, sanayileşme, altyapı yatırımları	Büyük itme, kalkış ve büyümenin aşamaları, toplam yatırım kriteri, Harrod-Domar	Milli gelir hesapları
1960	GSMH, ödemeler dengesi eşitliği, istihdam	İnce ayar ve uygun fiyatlar, tarım ve sanayi arasında dengeli büyüme, ihracat teşviği, dış yardım,	Ekonomik ikilik, dengeli veya dengesiz büyüme, sektörler arası bağlantılar, etkin koruma, insan sermayesi, gölge fiyatlar, iki açık, yarı girdi-çıkıtı, basit genel denge, doğrusal programlama	Milli gelir hesapları, girdi-çıkıtı, iş sayımları, sosyal milli hesaplar
1970	GSMH, istihdam, gelir dağılımı, yoksulluğun azaltılması, dış denge	Entegre edilmiş kırsal kalkınma, kapsamlı istihdam stratejileri, yeniden dağıtım, radikal-kollektivist	Kent-kır göçü, uygun teknoloji, çıkıtı-istihdam-gelir dağılımı-yoksulluk arasında ilişki ve trade-of, sosyo-ekonomik yatırım kriteri, bağımlılık teorisi	Milli gelir hesapları, girdi-çıkıtı, iş sayımları, hanehalkı anketleri, entegre edilmiş kır anketleri, resmi olmayan sektör anketleri, nüfus verileri
1980	Stabilizasyon, dış denge, iç denge, yapısal ayarlamalar, etkinlik	Stabilizasyon ve yapısal ayarlama, dış tanıtım, piyasalara güven, özelleştirme, hükümetin küçültülmesi	İçsel büyüme, ticaret ve büyüme arasında bağlantı, insan sermayesi ve teknoloji transferi arasında ilişki, politika analizi ve ölçümü, mali ve ticari politikaların etkileri	Sosyal muhasebe matrisi,

1990	Devam eden ayarlamalar, iyi yönetim ve kurumsal yapı, Asya finansal krizinin ılımlı etkileri, global kapitalizm-liberalizasyon-deregülasyonun sınırlandırılması	Stabilizasyon ve yapısal ayarlama, dış tanıtım, piyasalara güven, deregülasyon ve liberalizasyon	Piyasaların ve hükümetin rolü, ekonomik yozlaşma, büyümenin kaynakları, toplam faktör verimliliği, büyüme regresyonları	Çoklu yıl anketleri, nüfus ve sağlık anketleri
2000 - 2005	Beşeri kalkınma (örn; eğitim, sağlık), yoksulluk ve eşitsiz azalma, milenyum büyüme hedefleri, güvenlik açığını azaltmak	Kalkınma stratejisi olarak küreselleşme, yoksul yanlısı büyüme kalkınma stratejisi için araştırma	Kalkınmanın politik ekonomisi ve kurumların rolü, çok boyutlu yoksulluk, çoklu denge, büyüme regresyonlarının eleştirisi	Mikro ve panel veri kaynakları, veri bankaları

Kaynak: Thorbecke 2006'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ekonomik büyüme ve kalkınma için makroekonomik istikrarı kalıcı hale getirmeye yardımcı olacak politikalar geliştirilmelidir. Özellikle politika yapıcılar, istikrarla uyumlu maliye politikalarını seçerken eğitim, teknoloji (araştırma ve geliştirme) ve altyapı gibi büyümenin lokomotifleri olan üretken harcamaları azaltma eğiliminde olmamalıdır (İsmihan ve Özcan, 2006: 85). Çünkü yaşam standardındaki artışlar; yeni fiziksel ve beşeri sermayenin yüksek getirili faaliyetlerde kullanılmasını sağlayan keşifler ve yeniliklerle mümkün olabilmektedir (Romer, 2008: 5). Ekonomik kalkınmanın yalnızca üretim artışıyla sınırlı olmadığı, sosyal boyutuyla birlikte ele alınması gerektiği açıktır. Bu noktada, kalkınmanın sosyal bileşenlerinden biri olan sosyal koruma politikaları ön plana çıkmaktadır.

3. Sosyal Koruma

Ekonomik kalkınmanın sosyal boyutunun anlaşılabilmesi için bu süreci destekleyen temel kamu politikalarından biri olan sosyal koruma kavramının ele alınması gerekmektedir. Sosyal koruma disiplinler arası bir alandır. Sosyal korumayı, sosyal açıdan korumanın sağlanması amacıyla belirli ilkeler ve araçlarla sosyal korumadan yararlanacaklara sunulacak politikalar bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Devletlerin sosyal koruma ile ilgili politikalar geliştirmesi ve uygulaması, sosyal koruma politikası hedefleri ve çerçevesinin

oluşturulmasına bağlıdır. Dolayısıyla sosyal korumanın kavramsal niteliğine, evrensel ilkelere ve sınıflandırılmasına göre farklılaşmasının yanında devletlerin sosyal koruma politikalarına yönelik bakış açıları da bu politikanın hedeflerini, içeriğini ve araçlarını değiştirmektedir.

Kaldor, sosyal korumayı, üretim faktörü olarak üretilen emekle özdeşleştirmektedir (Alfers, vd., 2017: 77). Devereux ve Sabates-Wheeler de sosyal koruma; koruyucu (yardım etme hedefi), önleyici (risk azaltma hedefi), destekleyici (geçim kaynaklarını iyileştirme hedefi) ve dönüştürücü (değişen kültürler ve sosyal yapıları kapsama hedefi) hizmetler olarak sınıflandırılmaktadır (Awortwi, 2018:900). Bir başka sınıflandırmada ise sosyal korumanın önleme (sigorta), koruma (yardım) ve teşvik etme (beşeri sermaye) rolleri bulunmaktadır (Deacon, 2013: 54-55).

Sosyal koruma politikaları, yalnızca sosyal politika alanının bir unsuru olarak değil, aynı zamanda kamu harcamaları yoluyla gelir dağılımını ve ekonomik kalkınmayı etkileyen bir maliye politikası aracı olarak ele alınmalıdır. Bu yönüyle sosyal koruma harcamaları, kamu maliyesinin yeniden dağıtım fonksiyonunun temel bileşenlerinden biri olup ekonomik büyümeye ve toplumsal refah üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir.

Sosyal korumaya yüklenen fonksiyonel unsurlar, sosyal korumanın kapsamını oluşturmaktadır. Sosyal korumanın kapsamında literatürde tam bir uzlaşa bulunmamaktadır. Bu da sosyal korumanın kamu politikaları arasındaki konumunu etkilemektedir. Dolayısıyla sosyal koruma için literatürde birlik olmaması, devletlerin belirleyeceği kamu sosyal koruma hedeflerini ve araçlarını da etkilemektedir. Uluslararası kuruluşların da sosyal koruma ile ilgili araştırmalarının olması, sosyal koruma ilkelerinin geniş kapsamda değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Birleşmiş Milletlerin 1952'deki sosyal güvenlik tanımından sosyal korumanın; eğitim, sağlık, istihdam gibi yaşam fırsatlarına sahip olmak anlamına geldiği anlaşılmaktadır (Faist, vd., 2015: 194). Birleşmiş Milletlerin 1967'de yayımlanan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesine göre sosyal korumanın kapsamı; sosyal güvenlik, sağlık, eğitim ve yeterli yaşam standardından oluşmaktadır (Alfers, vd., 2017). ILO'ya göre de iş gücü piyasasına ait standartlar, haklar ve regülasyonlar; sosyal sigorta ve sosyal yardımla birlikte sosyal korumanın temel yapıtaşlarından biri olarak kabul edilmektedir (Hujo ve Gaia, 2011: 233). Ayrıca ILO'ya göre sosyal korumanın yatay boyutu (ILO, 2012: 2015-2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri) ve dikey boyutu (ülkelerin yüksek kalkınmayla daha kapsamlı sosyal güvenlik ve daha iyi kaliteli sağlık bakımı hizmetleri) bulunmaktadır (Alfers, vd., 2017:70). Bununla

birlikte sosyal güvenlikle sosyal korumaya geçişte iş sağlığı ve güvenliği, sosyal korumanın bir bileşeni olmayıp sadece daha geniş bir sosyal koruma alanının parçası olarak ifade edilmektedir (Lund, 2012: 14-16). Uluslararası kuruluşların sosyal korumanın kapsayıcılığını ortaya koyan sınıflandırmaları aslında sosyal korumanın evrensel açıdan ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Devletlerin genellikle kamu politikalarından sosyal politikalar altında sayılan sosyal koruma politikaları, eğitim ve sağlık politikaları gibi politikalarla birlikte sıralanmaktadır. Buna karşın sosyal korumanın evrensel ilkeler ve bireyle olan ilişkisi, sosyal korumanın çok daha geniş açıdan ele alınmasının gerektirmektedir.

Esping-Anderson'a göre sosyal koruma normatif ideale ulaşma açısından ele alınmalıdır. Normatif ilkeler ise sosyal haklar ve insan haklarının bileşimidir. Bu çerçevede Marshall'ın 1950'deki vatandaş ve yasa ilişkisini kurmasındaki barınma, sağlık, eğitim ve eşit muamele ilkeleri normatif ilkelere ait bakış açısını ortaya koymaktadır (Classen vd., 2019:161). Bu yaklaşımlar, sosyal korumanın sadece normatif bir refah hedefi değil aynı zamanda kalkınma sürecini etkileyen mali bir araç olarak da değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Sosyal korumanın kapsamı gibi uygulama ve yönetim alanı da sınıflandırılmaktadır. Bilecen ve Bargłowski (2015)'te resmi ve gayri resmi sosyal koruma ayrımı kavramsallaştırmaktadır. Buna göre resmi sosyal koruma; sivil toplum kuruluşları tarafından sağlanan hizmetler de dâhil devlet destekli refah programları ve sosyal hizmetlerden oluşmaktadır. Gayri resmi sosyal koruma ise yaşlılara, çocuklara ve hastalara bakımı kapsarken finansal işlemler ve kişisel ağlar içindeki bilgi akışları gibi diğer alanları da içermektedir. Bu sınıflandırmaya göre de sosyal korumanın kapsamı; sağlık, eğitim, istihdam, bakım ve finans alanlarında daha geniş fırsatlar sunan ve çeşitli koruyucu kaynakları barındırmaktan ibarettir (Bilecen ve Sienkiewicz, 2015: 228).

Sosyal korumanın resmi olarak yeterli olmadığı ya da hiç olmadığı yerlerde gayri resmi sosyal korumanın önemi daha da belirginleşmekte olup bu yapıda bir sosyal koruma da finansal transferler yapılarak mümkün olabilmektedir (Faist vd., 2015: 196). Çünkü nakit transferler yapılarak sosyal korumada politik alan yönetilmektedir (Alfers, vd., 2017: 77). Bu çerçevede küresel sosyal koruma; kurumsal koşullarla sosyal korumanın emeklilik programlarıyla temel gelir güvenliğinin sağlanması şeklinde ifade edilebilir (Faist vd., 2015: 193). Sembolik bir korumayı ifade eden gayri resmi sosyal koruma stratejileri de maddi olmayan ama sembolik değeri

yüksek ulus ötesi alanlardaki korumaya karşılık gelmektedir (Sienkiewicz vd., 2015).

Sosyal korumanın çerçevesinin oluşturulmasındaki yaklaşımlar; sosyal korumanın içeriğini belirlemektedir. Bu açıdan sosyal koruma, sosyal riskleri ve sosyal ihtiyaçları içermelidir (Classen vd., 2019: 162). Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre söz konusu riskler ve ihtiyaçlar da farklılaşmaktadır. Düşük gelir grubundaki ülkelerde sosyal korumanın hedefi; gelir eşitsizliği ve yoksullukla mücadele etmektir ve nakit transferlerle sosyal koruma harcamaları yapılmaktadır (Hirvonen vd., 2018: 4). Bununla birlikte orta ve düşük gelir grubundaki ülkelerde sosyal korumanın gelir eşitsizliği ve yoksullukla mücadelesinde, vergi politikalarıyla sosyal korumanın ortak bir yaklaşımla ele alınmasının önemi gittikçe artmaktadır (Hirvonen vd., 2018: 4-5). Gelişmekte olan ülkelerde ise sosyal korumanın mevcut refah seviyesini sürdürme ve koruma amacının olduğu ifade edilebilir.

Sosyal koruma politikalarının kapsamı ve araçları; bireylere, belirli ilkeler çerçevesinde sağlanan olanakları ortaya koymaktadır. Devletlerin sosyal koruma politikalarını uygulamalarındaki amaçlarından biri gelir dağılımının iyileştirilmesi diğeri de yoksullukla mücadele edilmesidir. Devletlerin, gelir dağılımı ve yoksulluk konusundaki sosyal koruma politikalarını oluşturmalarının arkasındaki etkenler, belirlilikler, sınırlar ve hedefler rol oynamaktadır. Dolayısıyla gelir eşitsizliği ya da yoksulluğun tam olarak azaltılmasının nasıl gerçekleşeceği kamu politikalarına bağlıdır. Bununla birlikte gelir eşitsizliği ve yoksullukla ilgili sosyal koruma politikalarının kalkınma ve büyümeye de etkileri olduğu göz ardı edilmemelidir. Sosyal koruma politikalarının temel amaçlarından biri, gelir dağılımındaki bozulmaları azaltmaktır. Bu bağlamda, sosyal korumanın müdahale ettiği temel sorun alanlarından biri gelir eşitsizliğidir.

4. Gelir Eşitsizliği

Sosyal koruma politikalarının toplumsal yapı üzerindeki etkileri özellikle gelir dağılımı bağlamında belirginleşmektedir. Bir toplumda gelir dağılımının iyileştirilmesi ya da gelir eşitsizliklerinin azaltılmasında sosyal koruma politikası araçlarının kullanılmasının yanı sıra kalkınma ve büyüme hedefleri doğrultusunda da maliye politikası araçları belirlenmektedir. Maliye politikası araçlarının gelir eşitsizliğinin azaltılmasında kullanılmasında ise etkili olan unsurlar bulunmaktadır. Örneğin; ülkelerin gelişmişlik ve refah seviyeleri, gelir eşitsizliklerinin boyutu ve kamu müdahalelerinin sınırı uygulanacak politikaların seçimini etkilemektedir. Özellikle gelir eşitsizliğinin bulunduğu bir toplumda eşitsizliğe yol açan unsurlarla devletin maliye politikası

araçlarını kullanarak gelirin dağılımına müdahalesi noktasındaki toplumdaki bakış açıları etkili olmaktadır. Ayrıca gelir eşitsizliği için yapılacak olan devlet müdahalelerinin kalkınma ve büyüme katkıları açısından tartışmalı olduğu, iktisadi bakış açılarına göre de farklılaşmasıyla açıklanabilir.

Klasik İktisat yaklaşımına göre gelir eşitsizliği, ülkeleri kalkınma ve büyüme alanında teşvik ederek olumlu etkilere sahipken Neoklasik İktisat yaklaşımına göre ise kalkınma ve büyüme, gelir dağılımı üzerinde etkili olan unsurlardır. Modern yaklaşımda ise gelir dağılımı, kalkınma ve büyüme üzerinde etkili olmaktadır. Çünkü beşeri sermayeye yapılan yatırımların gelir eşitsizliğini azaltarak kalkınmayı olumlu etkileyeceğine aksine gelir eşitsizliğinin kalkınma ve büyüme için olumsuz etkileri ortaya çıkacağına inanılmaktadır (Galor, 2009: 1-5). Örneğin; Klasik İktisat bakış açısında gelir eşitsizliğinin gelişmiş ülkelerde bireyleri çalışmaya ve üretmeye teşvik edici rolünün bulunduğu savunulurken gelişmekte olan ülkeler açısından tam tersine olumsuz etkilere yol açabileceği ifade edilmektedir (Birdsall, 2008: 136). Çünkü gelir eşitsizliği, gelir dağılımının eşit dağılmadığının nicel ölçümü olması dışında bir toplumun sosyal olarak ulaşması gereken standartlarında eşitsizlik olmamasıdır (Cowell, 2011).

Ekonomik kalkınma ve büyümenin çeşitli belirleyicileri vardır. Ülkelerin gelişmelerine katkı sağlayacak bu unsurlar her ülkede aynı etkiye yol açmamaktadır. Bunu en temel nedeni, ülkelerin içinde bulundukları sınırlılıklar ve sahip olduğu koşullardır. Ayrıca ülkelerin geleneksel yapıları da gelişme düzeyleri üzerinde etkili olmaktadır. Kalkınmayı gerçekleştiren ülkelerde eşitsizliklerin azalması beklenen ve istenen bir durumdur. Kalkınma her anlamda iyileşmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla kalkınma ile birlikte eşitsizliğin ortadan kaldırılması ya da asgari düzeye indirilmesi gerekmektedir.

Toplumdaki gelir grupları arasındaki açıklığın kalkınma ve büyüme ile kapanması beklenmektedir. Diğer taraftan gelir eşitsizliğinin kalkınma ve büyüme üzerindeki etkisine bakıldığında literatürde, gelişmiş ülkelerde olumlu, gelişmekte olan ülkelerde ise olumsuz etkilere yol açtığı yönünde bakış açıları bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler kıyaslandığında gelir eşitsizliğinin kalkınma ve büyüme üzerindeki etkileri yönünden farklılıklar söz konusudur. Şöyle ki, gelişmiş ülkelerde altyapı başta olmak üzere pek çok alanda ilerleme kaydedilmiştir. Eşitsizlik böyle bir ortamda ortadan kaldırılabilir. Özellikle devlet yapısı ve kurumsal yapı içinde eşitsizlik, daha ilerici politikaların hazırlanmasına ve uygulanmasına yol açabilir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde sistemsel aksaklıklardan dolayı eşitsizlik daha çok sorunlara neden olacaktır. Bu yüzden ülkelerin ekonomik

kalkınma ve büyüme hedeflerini oluştururken toplumun tüm kesimlerinde iyileşme sağlayacak yatırımları desteklemeleri ve kurumsal altyapılarını toplumun kesimleri arasındaki açıklığı azaltacak şekilde kurmaları gerekmektedir.

Gelir eşitsizliğinin ölçülmesinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler arasında en yaygın olanı gini katsayısıdır (Cowell, 2011: 24-28, 80-82). Gini katsayısının yanı sıra Theil eşitsizlik ölçümü ve Atkinson eşitsizlik ölçümleri de gelir eşitsizliğinin analizlerinde başvurulan yöntemlerdendir (Campano ve Salvatore, 2006: 72-73). Bu ölçütler, sosyal koruma politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkilerini değerlendirmek açısından önemli bir analitik bir çerçeve sunmaktadır.

Gelir eşitsizliğinin refah seviyesine, ülkeden ülkeye, aynı ülkede bölgeden bölgeye ve iktisadi bakış açlarına göre farklılaşması nedeniyle somut olarak ampirik analizlerle ortaya koyulmasına ihtiyaç vardır. Böylece gelir eşitsizliğinin azaltılmasında daha sağlıklı, kalıcı ve sürdürülebilir kamu politikaları hazırlanabilecektir. Gelir eşitsizliği ampirik çalışmalarda; farklı teoriler, modeller ve yöntemler aracılığıyla çeşitli değişkenler kullanılarak analiz edilmektedir. Örneğin; literatürdeki bazı çalışmalarda gelir eşitsizliğinin analizinde ilişkili olduğu değişkenler şunlardır:

- i. Schwabish, vd. (2006)'de sosyal harcamalar, gelir eşitsizliği ve büyüme ilişkileri araştırılmıştır.
- ii. Qin (2009)'da gelir dağılımı ve ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır.
- iii. Yılmaz (2013)'te sosyal harcamaların gelir dağılımına etkileri araştırılmıştır.
- iv. Dev (2014)'te eşitsizlik ve coğrafi gelir dağılımı ilişkisi araştırılmıştır.
- v. Destek (2018)'de ekonomik büyüme, iktisadi küreselleşme ve beşeri sermaye ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.
- vi. Chaparro Parra (2018)'de gelir dağılımı ve kişi başında düşen milli gelir ilişkisi nedensellik analiziyle araştırılmıştır.

Literatürdeki ampirik çalışmaların gelir eşitsizliğini ortaya koymada izledikleri yöntemler ve bulguları farklıdır. Ancak gelir dağılımı ya da gelir eşitsizliğiyle büyümenin ilişkili olduğu ortadadır. Ampirik çalışmalarda; bu ilişkinin teorilerle uyumluluğunun sınanmasında ilişkinin yönü de tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte ampirik çalışmaların dönem ve mekân kısıtları elde edilecek nedensellik bulgularını farklılaştırmaktadır. Bu çalışmadaki amaç ise sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliği ve yoksulluğun yanı sıra kalkınma ve büyümeyle de birlikte analiz edilebileceğine

dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada; kalkınma, sosyal koruma, gelir eşitsizliği ve yoksulluk kavramları birlikte incelenmektedir.

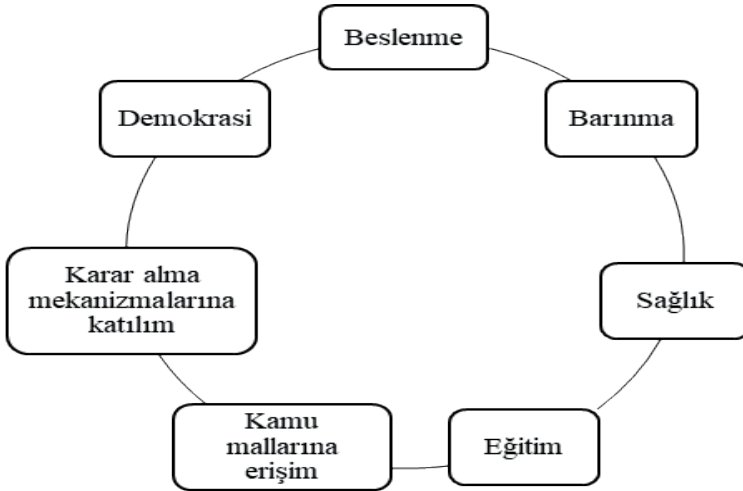
5. Yoksulluk

Gelir eşitsizliğinin artması, yoksulluğun ortaya çıkış biçimlerini ve derinliğini doğrudan etkileyebilmektedir. Yoksulluk sorununun ilk ortaya çıkışı Sanayi Devrimi yıllarına dayanmaktadır. Günümüzde II. Dünya Savaşı'nın ardından gelişmekte olan ülkelerin sorunları olarak tartışılmaktadır (Şenses, 2008: 3). Aslında yoksulluk sorunu günümüzde daha geniş bir çerçevede az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kronik ve yapısal bir sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk birbiriyle ilişkili olmakla birlikte, kavramsal olarak farklı olgulardır. Gelir eşitsizliği, toplum içindeki gelir dağılımının göreceli yapısını açıklarken yoksulluk, bireylerin asgari yaşam standartlarına erişememesi durumunu ifade etmektedir. Sosyal koruma ise bu iki soruna eş zamanlı olarak müdahale eden temel kamu politikalarından biridir.

Kalkınma, gelir dağılımı ve yoksulluk arasındaki ilişkisel ağırlar oldukça güçlüdür. Bir taraftan, kalkınma hedefleri ve yoksulluğu gidermeye yönelik politikaların uygulanması, gelir dağılımını iyileştirmeye yardımcı olurken diğer taraftan, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve gelir eşitsizliğinin azaltılması için uygulanan politikalar da yoksulluğun azaltılmasına aracılık etmekte ve kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Ülkelerin kalkınma, gelir eşitsizliği ve yoksullukla ilgili politikalarının birbirleriyle olan ilişkilerinin boyutu ise ampirik çalışmaların bulgularıyla daha gerçekçi şekilde değerlendirilmektedir. Bununla birlikte bir toplumda gelir dağılımını iyileştirmeye ve gelir eşitsizliğini azaltmaya yönelik maliye politikaları kısa vadede hızlı sonuçlar vermeye uygun olmasa da orta ve uzun vadede kişi başına düşen milli gelirin artmasına, toplumsal refahın yükselmesine ve kalkınmada ilerlemeye neden olmaktadır. Ayrıca gelir eşitsizliğinin azaltılması yoksullukla mücadelede etkili olabildiği gibi yoksullukla mücadele politikaları da gelir eşitsizliklerinin zamanla azalmasını desteklemektedir.

Kamu politikalarının hedefleriyle birlikte ilgili politikanın çerçevesinin oluşturulması gerekmektedir. Böylece kamu politikasının sınırları çizilerek politika tabanının belirlenmesi, politikaların aşamalarının tespit edilmesi ve hedeflenen çıktılara ulaşılmasının öngörü ve planlanması yapılarak seçili politikanın başarılı ve etkili olması sağlanmaktadır. Dolayısıyla yoksulluğun azaltılması için belirlenecek olan maliye politikalarının öncelikle yoksulluk kavramına ait çerçevesinin kurulması gereklidir.

Yoksulluk kavramı; yaşamak için gerekli olan olanaklardan yoksun olma durumu olarak da ifade edilebilir (Aktan ve Vural, 2002: 24). Yoksulluk kavramının çerçevesini oluşturan unsurlar Şekil 3'te yer almaktadır (Thorbecke, 2006: 20). Şekil 3'te yer alan unsurlarla ilgili eksiklik ya da yoksunluk olması durumunda, yoksulluğun varlığını işaret eden bulgular bulunmaktadır. Bir anlamda bu unsurlar, yoksulluk göstergeleridir ve herhangi biri, birkaçı ya da tamamı nedeniyle yoksulluk sorunu ortaya çıkmaktadır. Şekil 3'teki göstergelerden beslenme ve barınma unsuru, bir bireyin temel fizyolojik ihtiyaçlarıdır. Ardından sağlık ve eğitim yine bir bireyin alması gereken temel kamu hizmetlerindendir. Devletin kamusal mallara attığı önemin ve kamusal mallar için izlediği politikalarından bağımsız olarak bir bireyin var olan kamusal mallara erişiminde herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmaması gerekmektedir. Çünkü kamusal mallara erişme göstergesi, niteliksel olarak kamusal malların öneminden dolayı yoksulluk çerçevesini oluşturan unsurlardan biridir. Karar alma mekanizmalarına katılım ve demokrasi göstergeleri ise daha ileri boyutta yoksulluk çerçevesini çizen unsurlar olarak ifade edilebilir. Burada devlet yapısı ve siyasal karar alma süreçleri belirleyici role sahiptir. Ancak yoksulluk açısından gerekliliği; bireylerin yoksul olmalarına neden olabilecek ya da yoksullukları durumundaki politikaların belirlenmesinde katılımcı role sahip olmalarıyla ifade edilebilir.

Şekil 3. Yoksulluk Kavramının Çerçevesi

Kaynak: Thorbecke, 2006'dan yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yoksulluğun çerçevesinin belirlenmesi, yoksulluğun varlığının ve kapsamının sınırlarının tespit edilmesi için son derece önemlidir. Bununla birlikte yoksulluk türleri de yoksulluğun ölçülebilmesinde yardımcı olmaktadır. Yoksulluk türleri arasında mutlak, göreceli, objektif, subjektif, gelir ve insani yoksulluk sayılmaktadır. Bunlardan insani yoksulluk, diğer yoksulluk türlerine göre daha geniş anlamda yoksulluğa karşılık gelmektedir ve 1997’de Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı kapsamında tanımı yapılmıştır. Bu çerçevede insani yoksulluk, bireylerin özgür, kendilerine ve başkalarına saygılı, uzun ve sağlıklı bir hayat sürmelerinde gerekli olan fırsat ve seçeneklerden mahrum kalmasıdır (UNDP, 1997: 15).

Gelir eşitsizliğinin ölçülmesinde kullanılan yöntemlere benzer şekilde yoksulluğun da ölçülmesinde geliştirilen yöntemler bulunmaktadır. Yoksulluğun en geniş hali olarak tanımlanan insani yoksullukla uyumlu olarak Birleşmiş Milletler tarafından yoksulluğun ölçülmesine yönelik üç farklı hesaplama yöntemine dayalı endeksler oluşturulmuştur. Bunlardan insani gelişme endeksi; uzun ve sağlıklı ömür, bilgiye erişim ve iyi hayat standardı unsurlarının (Uygur ve Yıldırım, 2011: 33) sırasıyla doğumda ömür beklentisi, brüt okuryazarlık oranı ve kişi başına düşen GSMH göstergeleriyle ölçülmesidir (UNDP, 2014). Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen bir diğer endeks olan insani yoksulluk endeksi 1997’den itibaren kullanılmaktadır. Bu endeksin göstergelerini de 40 yaş altı nüfus, okuma yazma bilmeyen nüfus, temiz içme suyuna sahip olmayan nüfus, temel sağlık hizmetlerinden yoksun nüfus ve 5 yaş altı yeterli beslenemeyen çocuk nüfus yüzdelerdir (UNDP, 1997). Son olarak çok boyutlu yoksulluk endeksi de 2010’dan itibaren hesaplanmakta olup sağlık, eğitim ve yaşam standardı unsurlarına göre üç boyutta yoksulluğun tespit edilmesidir (UNDP, 2010).

Ülkelerin sosyal politikaları, bütçelerde sosyal politikalara ayrılan ödenekleri ve koşulları farklılaşmaktadır. Yoksulluk ve kalkınma arasındaki ilişki aktarım mekanizmalarıyla kurulabilir. Çünkü kalkınmanın gerçekleştiği bir ülkede refah seviyesinin artışı için gerekli ortam oluşabilmektedir. Refah seviyesinin kişi başına artması da gelir dağılımına bağlıdır. Gelir dağılımında yapılacak iyileştirmeler yoksulluğu azaltabilecektir. Ancak gelir artışları ekonomide enflasyon gibi istikrarsızlıklara yol açabileceğinden pek tercih edilmemektedir. Diğer taraftan yüksek gelir grubundaki kişilerin yoksul kişilere oranına bakıldığında eşitsizlik olduğu açıktır. Bu durumda gelir dağılımı, etkili ve önemli bir unsurdur.

Literatürde yoksulluğun ölçülmesini ve yoksullukla ilişkili olan unsurların ampirik analizini yapan çalışmalardan bazılarında incelenen ilişkiler şöyle sıralanabilir:

- i. Cennet (2010), yoksulluk ve sosyal politikalar arasındaki ilişkiyi incelemiştir.
- ii. Priyadarshree (2010), mikro finans, sosyal koruma ve yoksulluk arasındaki ilişkileri nitel analiz yöntemiyle araştırmıştır.
- iii. López-Aguilera (2011), yoksulluk ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi regresyon analizi çerçevesinde ele almıştır.
- iv. Korkat (2013), gelir eşitsizliği, yoksulluk ve sosyal yardımlar arasındaki ilişkileri analiz etmiştir.
- v. Çelikay (2014), sosyal harcamalar ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemiştir.
- vi. Çınar (2015), yoksulluk ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi ele almıştır.
- vii. Bozkaya (2016), sosyal koruma harcamaları, yoksulluk ve cinsiyet eşitsizliği değişkenleri arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir.
- viii. Taşci (2016), gelir eşitsizliği ve yoksulluk arasındaki ilişkileri araştırmıştır.
- ix. Katar (2017), neoliberal politikaların gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkilerini ele almıştır.
- x. Abay (2018), gelir eşitsizliği, yoksulluk, eğitim, çalışan nüfus, satın alma gücü paritesi, enflasyon ve net ücret değişkenleri arasındaki ilişkileri panel veri analizi kullanarak incelemiştir.
- xi. Asandaş ve Işık (2021), ekonomik kalkınma, gelir dağılımı ve yoksulluk arasındaki ilişkileri incelemişlerdir.
- xii. Serin Oktay ve Algan (2022), gelir eşitsizliği, yoksulluk ve büyüme arasındaki ilişkileri incelemişlerdir.
- xiii. Alpdoğan (2023), büyüme, gelir dağılımı ve yoksulluk arasındaki ilişkileri araştırmıştır.
- xiv. Efeer ve Topcu (2024), yoksulluk, gelir eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişkileri ele almışlardır.

Literatürdeki ampirik araştırmalardan yoksullukla gelir eşitsizliği arasında güçlü bir ilişki olduğu desteklenmektedir. Ayrıca yoksullukla mücadelede başvurulan politikalar olarak sosyal koruma harcamaları ve sosyal yardımların yoksullukla ilişkisi somut bir biçimde ortaya koyulmaktadır. Yoksulluk ve gelir eşitsizliğine yönelik politikaların makroekonomik etkilerinin

değerlendirilmesi için büyüme modellerine başvurulması gerekmektedir. Bu noktada, sosyal koruma harcamalarının büyüme üzerindeki etkileri, teorik modeller çerçevesinde ele alınabilir.

6. Sosyal Koruma ve Büyüme Modelleri

Yoksulluk ve gelir eşitsizliğine yönelik politikaların makroekonomik yansımaları, büyüme teorileri çerçevesinde daha sistematik biçimde değerlendirilebilir. Bu çalışmada İçsel Büyüme Modelleri ve Thirlwall Kanunu'nun birlikte ele alınmasının temel nedeni, sosyal koruma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin hem arz yönlü hem de talep ve dış denge kısıtları çerçevesinde değerlendirilebilmesine imkân vermesidir. İçsel büyüme modelleri, sosyal harcamaların beşeri sermaye birikimi yoluyla büyümeye katkısını açıklarken; Thirlwall Kanunu, bu sürecin dış ticaret ve ödemeler dengesi kısıtlarıyla birlikte ele alınmasını sağlamaktadır.

Devletlerin kamu politikaları arasındaki kalkınma, gelir dağılımı ve yoksullukla mücadele için başvuracağı araçların planlaması ve çıktı analizlerinin yapılması son derece önemlidir. Belirlenecek politikaların uygulama başarısı, hedeflerle uyumlu politika seçimlerine bağlıdır. Bu açıdan iktisadi olarak geliştirilen kalkınma ve büyüme modelleri ihtiyaç duyulan analiz araçlarındandır.

Kalkınma ve büyümenin ölçülmesinde geliştirilen iktisadi modeller ve yöntemler birbirlerini destekler niteliktedir. Örneğin; gini katsayısı hem gelir dağılımının hem de gelir eşitsizliğinin ölçülmesinde kullanılmaktadır. Maliye politikalarının orta ve uzun vadede hedeflerine ulaşması ve çıktılarının olumlu etkiler yaratabilmesi için matematiksel ve istatistiksel modeller kullanılarak ekonometrik analizler yardımıyla öngörülerde bulunulmalıdır. Literatürde kalkınma ve büyümeye yönelik pek çok iktisadi teori ve model geliştirilmiştir. Bu teorilerin dayandığı bakış açılarını ortaya koyan modeller, zamanla geliştirilerek değiştirilmiştir. Konjonktürel olarak kalkınma ve büyüme ile ilgili teori ve modellerin açıklama gücünün azalması gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca kalkınma ve büyümenin dinamik alanlar olması nedeniyle ulusal ve küresel değişimlerin de teori ve modellere dâhil edilmesi gerekmektedir.

Literatürde kalkınmaya yönelik geliştirilen modeller; doğrusal büyüme aşamaları modelleri (Rostow'un Büyüme Aşamaları Modeli, Harrod-Domar Büyüme Modeli), yapısal değişim modelleri (Lewis Kalkınma Modeli, Yapısal Değişim ve Kalkınma Modelleri), uluslararası bağımlılık devrimi modelleri (Neokolonyel Bağımlılık Modeli, Yanlış Paradigma

Modeli, Düalistik Kalkınma Tezi Modeli) ve piyasa temelli Neoklasik karşı devrimi modellerdir (Serbest Piyasa Analizi, Kamu Tercihi Teorisi ve Piyasa Dostu Modeli) (Todaro ve Smith, 2011: 110-131). Büyüme modellerinin geliştirilmesinde ise birçok iktisatçının katkıları olmuştur ve bunlar dört grupta sıralanabilmektedir (Thirlwall, 2002: 1-39):

- i. Adam Smith, Allyn Abbott Young, Karl Gunnar Myrdal
- ii. Albert Otto Hirschman, Nicholas Kaldor, Thomas Malthus, David Ricardo
- iii. Karl Marx, William Stanley Jevons, Leon Walras, Alfred Marshall
- iv. Roy Harrod ve Evesey Domar (Harrod – Domar Büyüme Modeli), Robert Merton Solow (Neoklasik Model – Solow Büyüme Modeli), Paul Romer – Robert Lucas – Gene Michael Grossman – Elhanan Helpman – Robert Barro (İçsel Büyüme Teorileri ve Modelleri).

Kalkınma ve büyüme modelleri; ülkelerin gelişmişlik ve refah seviyelerinin ölçülmesine aracılık etmektedir. Böylece devletlerin refaha erişmelerine yön verecek kamu politikalarının seçilmesinde güçlü öngörüler yapılmasına olanak sağlamaktadır. Kalkınma ve büyüme modellerinde ortak olarak toplam çıktı seviyesi, piyasa ekonomisi ve dış ticarete odaklanılmaktadır. Kalkınma modellerinde ulus devletlerin yapısal özellikleriyle küreselleşme eğilimlerine dayalı yaklaşımlar da benimsenmektedir. Büyüme modellerinde ise toplam çıktı seviyesi, piyasa ekonomisi ve dış ticaret ilişkileri daha fazla ön plana çıkmaktadır. Kalkınma ve büyümeyi ölçmek için geliştirilen modellerin bazılarının ortak olması, kalkınma ve büyümenin iç içe geçmiş kavramlar olmasını açıklar niteliktedir.

Kalkınma ve büyüme modellerinin her biri farklı yaklaşımlarla ve değişkenlerle oluşturulmuştur. Dolayısıyla modellerin analiz edilmesinden elde edilecek bulguların da beklentisi farklı olmaktadır. Bu modellerin en önemli özelliği; geliştiricilerinin, modellerin birbirlerini geliştirmelerine ya da eleştirel yaklaşımla daha iyi hale getirmeye yönelik çalışmalarıdır. Kalkınma ve büyümenin gelir eşitsizliği ve yoksullukla olan bağlantısı nedeniyle bu modellerden yararlanılarak gelir eşitsizliği ve yoksulluğu etkileyen unsurlar tespit edilmektedir. Sosyal koruma politikalarının kamu politikası olarak uygulanması sadece sınırlı ve geçici iyileştirmelerin yapıldığı algısını yaratmamalıdır. Sosyal koruma kavramı, literatürdeki ele alınışında geniş kapsamlı ve evrensel ilkeler açısından normatif bir analizle değerlendirilmelidir. Ayrıca sosyal koruma harcamalarının çerçevesi de normatif yaklaşımla oluşturulmalıdır. Çünkü uluslararası kuruluşların da

benimsediği gibi sosyal koruma beşeri sermayeye dolayısıyla kalkınmaya ve büyümeye katkısı olacak bir politikadır.

Sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliği ve yoksulluğu azaltmadaki hedefleri dolaylı olarak kalkınma ve büyümeyi de etkileyecektir. Burada dikkat edilmesi gereken husus; bu unsurlar arasındaki ilişkilerin nedensellik yönünün belirlenmesidir. Çünkü nedenselliğin yönüne göre izlenecek politikalar, daha sağlıklı bir şekilde oluşturulabilecektir. Kalkınma ve büyüme modelleri literatüründe 1980'lerde değişen iktisadi bakış açılarının da rolü bulunmaktadır. Özellikle içsel büyüme modelleri ve talep yönlü büyüme modelleri ile ilgili literatür dikkatle okunmalıdır. Çünkü günümüzde kalkınma ve büyümenin yönü; teknolojik gelişmeler, yenilikler, beşeri sermaye yatırımları, üretim ve dış ticaret ilişkilerine odaklanmaktadır. Ulus devletlerin kalkınma hedefleri ve uluslararası kuruluşların çalışmalarında sıkça bu unsurlara yer verilmektedir. Dolayısıyla normatif bir yaklaşımla sosyal koruma ele alındığında; gelir eşitsizliği ve yoksullukla ilgili politikaların beşeri sermaye yatırımlarını destekleyecek ve büyüme performansına etki edecektir. Tabii ki somut ampirik uygulamalarla bu ilişkilerin ve etkilerinin ortaya koyulmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışmayla gelecekte gerçekleştirilecek olan araştırmalara teorik bakış açısının kazandırılması hedeflenmektedir.

Büyüme yaklaşımlarından içsel büyüme teorileri; dünyanın daha yoksul bölgelerinin ekonomik performansına yönelik endişeler, küresel olarak kişi başına düşen gelirlerin yakınsamaması ve geleneksel büyüme modellerinin yetersiz kalması nedeniyle ortaya çıkmıştır (Thirlwall, 2002: 28-29). İçsel büyüme teorileriyle ülkeler arasındaki sermaye verimliliğindeki farklılıklar; eğitim, Ar-Ge harcamaları, ticaret gibi alanlardaki farklılıklar ile başlangıçtaki kişi başına düşen sermaye açısından açıklanmaya çalışılmaktadır (Thirlwall, 2002: 34-35). İçsel büyüme teorilerine göre ülkeler zenginleştikçe ve daha fazla yatırım yapıldıkça sermayenin marjinal verimliliğinin düşmesini ve sermaye-çıktı oranının düşmesini engelleyen güçler bulunmaktadır. Bunlar Romer (1986)'ya göre Ar-Ge harcamalarına ait dışsallıklar, Lucas (1988)'e göre beşeri sermaye oluşumuna (eğitim) ait dışsallıklar, Grossman ve Helpman (1991)'e göre ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlara ait dışsallıklardır (Thirlwall, 2002: 29-30). Bu nedenle içsel büyüme modellerinde büyümenin aslında içsel bir dinamik olduğu vurgulanmaktadır.

İçsel büyüme modellerinde beşeri sermaye ve teknolojik altyapıya katkı sağlayarak büyümeye yol açan belirleyici unsurlardan bazıları şunlardır (Kibritçioglu, 1998: 217):

- i. Kültürel, tarihi, sosyolojik, psikolojik, dini vb. unsurlar

- ii. Sağlık yatırımları
- iii. Eğitim yatırımları
- iv. Teknoloji yatırımları

İçsel büyüme modellerine yönelik beşeri sermayeye ve teknolojik altyapıya katkı sağlayan unsurlar dikkat edilirse sosyal koruma politikalarının da kapsayıcı unsurlarıdır. Bu nedenle sosyal koruma politikalarına devletlerin daha fazla önem vermesi gereklidir. Çünkü sosyal koruma politikaları planlama anlayışıyla uzun vadede ekonomik kalkınma ve büyümeye olumlu etki sağlaması yüksek olasılıktır.

İçsel büyüme modellerinin gelişmesinde rol oynayan teknoloji unsurunun önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir (Kibritçioğlu, 1998: 215):

- i. Bilginin gizli kamusal mal olma niteliği bulunmaktadır.
- ii. Teknolojik bilginin dışsallıkları önem taşımaktadır.
- iii. Eğer teknolojik bilginin dışsallıkları varsa özel sektörün bu bilginin üretilmesinde geri durması olasıdır ve bu da piyasa aksaklığına yol açmaktadır.
- iv. Teknolojik bilgiyle fiziki ve beşeri sermaye yatırımları ilişkilidir.

Sosyal koruma politikalarının sosyal güvenlik, eğitim, sağlık ve iyi yaşam standartlarına yönelik planlanması; beşeri sermaye birikiminin orta ve uzun vadede artmasına neden olacaktır. İçsel büyüme modellerindeki dinamiklerle uyumlu olarak büyümeye de katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte içsel büyüme modellerinin arz yanlı olması ve talep yönlü unsurları göz ardı etmesi nedeniyle büyüme modellerine talep unsurları da dahil edilmiştir.

İçsel büyüme modellerindeki kişi başına düşen gelirin başlangıç düzeyi, tasarruf-yatırım oranı, beşeri sermayeye yatırım ve nüfus artışı değişkenlerinin son derece önemli olduğu ancak modele getirilen önemli bir eleştiri olarak da modelin talep yönünü (ihracat talebi) ihmal ettiği belirtilmektedir (Thirlwall, 2002: 38-39). İçsel büyüme modellerine getirilen eleştiriler; büyümenin yalnızca arz yönlü unsurlarla açıklanmasını yeterli bulmamaktadır. Dolayısıyla, büyümeyi dış ticaret ve ödemeler dengesi kısıtları çerçevesinde ele alan modeller de önem kazanmaktadır. Bu çerçevede içsel büyüme modelleri, sosyal koruma harcamalarının uzun dönemli büyüme üzerindeki etkilerini açıklamada işlevsel bir teorik temel sunmaktadır.

Büyüme modellerinin son dalgası olarak içsel büyüme modellerinin yanı sıra talep yönlü büyümeye odaklanan modeller de bulunmaktadır. Statik

makro modellerde milli gelir; tüketim, yatırım ve dış ticaret dengesinin toplamının fonksiyonu olmasına karşın dinamik bir modelde ise tüketim, yatırım ve dış ticaret dengesinin ağırlıklı toplamı olarak varsayılırsa ihracatın rolünün ön planda kalacağı ifade edilmektedir. Çünkü ihracat üç unsur nedeniyle ayrılmaktadır (Thirlwall, 2002: 53-54):

- i. Otonom talebin tek unsurudur.
- ii. Büyüme için gerekli ithalatı karşılayan tek unsurdur.
- iii. Kalkınma için bazı mal ve hizmetlerin (örneğin sermaye malları) yurt içinde üretilmesi yerine daha verimli olan ithalatına izin verir.

Büyüme modellerinin açıklayıcı gücünün artırılması ve büyüme teşvik edecek unsurların belirlenmesi için geliştirilen modellere talep unsuru olarak ihracatın eklenmesiyle ilgili literatürde farklı katkılar yapılmıştır. Örneğin; Feder (1983) büyüme modeline ihracat büyümesi, ihracatın GSYH içindeki payı, diferansiyel verimlilik ve dışsal etkileri ekleyerek Neoklasik büyüme teorisini güçlendirmiştir. Feder'ın büyüme modeli seçili 31 ülke ve 1964-1973 dönemi için test edilerek ihracat ve dışsal etkiler arasındaki fark olan diferansiyel verimliliğin dışsal etkilerle birlikte büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Feder'ın büyüme modeline Esfahani (1991)'de ithalat büyümesini de ekleyerek modeli yeniden test etmiş ve ihracatın aksine ihracatı teşvik eden politikaların ithalatın finansmanını kolaylaştırdığına ve çıktı büyümesinde artışa neden olduğuna ulaşmıştır (Thirlwall, 2002: 62-64).

Talep yönlü büyüme modellerinin ihracat unsuruyla geliştirilmesinin ardından büyüme modellerine ödemeler dengesi unsuru da eklenmiştir. Bu modelin ortaya çıkışı ise Thirlwall Kanunu'na dayanmaktadır. Kaldor, kalkınmanın sadece sanayileşmekle sağlanabileceğini ve sanayileşmenin tek yolunun da ulusal korumayla mümkün olabileceğini vurgulamaktadır (Thirlwall, 2002: 77). Thirlwall Kanunu ise Kaldor'un büyüme modeli üzerine yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Kaldor (1970)'in büyüme modeline göre ihracat büyümesi çıktı büyümesini, dış gelir büyümesi ve rekabet gücü ihracat büyümesini, verimlilik büyümesi kısmen rekabet gücünü, çıktı büyümesi de verimlilik büyümesini belirler.

Kaldor (1970)'in büyüme modelinden yola çıkılarak ithalat özellikle ödemeler dengesiyle yeniden bir modelleme yapılması sonucunda Thirlwall Kanunu'na (Ödemeler Dengesiyle Sınırlandırılmış Büyüme Modeli) ulaşılmıştır (Thirlwall, 2011: 308-309). Bu model; ithalat büyümesi ulusal gelir büyümesinin bir fonksiyonu olduğu için ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarını oluşturarak uzun vadeli ödemeler dengesi denkleğiyle

tutarlı büyüme oranını tespit etmektedir (Thirlwall, 2011; Aricioglu, vd., 2013: 59). Thirlwall ve Hussain (1982)'de model, sermaye akışlarını içeren değişkenin eklenmesiyle genişletilerek gelişmekte olan ülkelerin büyümesinin ölçülmesi hedeflenmiştir (Aricioglu, vd., 2013: 60). Thirlwall Kanunu'na göre ekonomik büyüme; ihracatın büyüme hızına bağlı olup ithalatın gelir esnekliğiyle paralel ilerlemelidir çünkü ihracatı artıran ve ithalat talebinin gelir esnekliğini azaltan politikalarla uzun dönem büyüme oranı pozitif olarak gerçekleşebilmektedir (Tuncer, vd., 2011: 18). Krugman'ın büyüme modelinde; emek büyümesinden çıktı büyümesine ve hızlı çıktı büyümesinden de hızlı ihracat büyümesine doğru bir nedensellik yönü bulunduğu için ihracatın gelir esnekliği artmaktadır (Thirlwall, 2002: 60). Thirlwall'ın büyüme modelinde ise üretimin yapısını yansıtan esnekliklerden (ihracat esnekliği) büyümeye doğru bir nedensellik yönü vardır (Thirlwall, 2002: 60, 62, 76).

İçsel büyüme modelleri ve Thirlwall Kanunu'na göre geliştirilen büyüme modellerinde küreselleşme, liberalleşme, dış ticaret ilişkileri, teknolojik yenilikler ve beşeri sermaye yatırımlarının etkileri gözetilmektedir. Dolayısıyla büyümenin kaynağında toplam çıktı artışını daha nitelikli bir şekilde artıracak dinamiklere odaklanılmaktadır. Devletlerin istenilen büyüme hedeflerine ulaşmalarında son yıllarda teknolojik gelişmelere, beşeri sermaye yatırımlarına ve kalkınmaya yönelik politikalara daha çok ağırlık verilmektedir. İçsel büyüme modelleri ve Thirlwall büyüme modelindeki unsurlar sadece iktisadi değil sosyal politikalarla da desteklenmeyi gerektirmektedir. Çünkü eğitim, sağlık, beşeri sermaye ve teknolojik bilgi ile ilgili politikalar, nitelikli iş gücüne yatırımı içermektedir. Ayrıca gelir eşitsizliğinin olduğu bir ekonomide üretken bireylerin üretim sürecindeki yaşadığı sıkıntılar nedeniyle büyüme modellerinin dinamiklerinin hedeflerine ulaşması daha güç olacaktır. Diğer taraftan yoksulluğun arttığı bir toplumda da içsel büyümenin sağlanmasında nüfusun önemli bir kısmı dışlanmış olmaktadır. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk beraberinde işsizlik sorununu ortaya çıkararak nitelikten gittikçe uzaklaşan, dışa bağımlı ve potansiyel kapasitenin oldukça altında bir üretim seviyesine yol açacaktır. Bunun yerine uzun vadeli kalkınma planlarıyla beşeri sermayeyi destekleyecek politikalar benimsenerek ve kurallı bir şekilde uygulanarak büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşılabilir. Sosyal koruma politikalarının buradaki rolü; normatif bir yaklaşımla kapsamının oluşturulması ve uygulanmasıdır. Böylece sosyal koruma harcamalarının kalkınma ve büyüme üzerindeki rolü, bütüncül biçimde değerlendirilebilecektir.

Büyüme üzerinde etkili olan fiziksel sermayenin yanı sıra beşeri sermaye birikiminin de büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu bilinmektedir

(Galor: 2009: 5). Literatürde kalkınma, büyüme, gelir eşitsizliği, yoksulluk ve sosyal koruma ilişkilerine yönelik pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazılarında ele alınan ilişkiler şöyledir:

- i. Peran (2005), eğitim ve sağlık harcamalarının kalkınmaya olan etkilerini incelemiştir.
- ii. Akapaiboon (2010), ticari serbestleşme, yoksulluk ve Ar-Ge arasındaki ilişkileri ekonometrik yöntemlerle analiz etmiştir.
- iii. Woo (2011), gelir eşitsizliği, büyüme ve yeniden dağıtıcı maliye politikası araçları arasındaki ilişkileri ele almıştır.
- iv. De Leon Albuerne (2012), eşitsizlik, demokrasi, eğitim ve gelir arasındaki ilişkileri panel veri analizi kullanarak araştırmıştır.
- v. Nikiforos (2012), gelir dağılımı, kapasite kullanımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ekonometrik analiz çerçevesinde ele almıştır.
- vi. Min (2014), sermaye akışları ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi genel denge analizi yöntemiyle incelemiştir.
- vii. Zhang (2014), finansal kalkınma ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır.
- viii. Kanberoğlu ve Arvas (2014), finansal kalkınma ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir.
- ix. İlgün (2015), sosyal koruma ve eğitim harcamaları ile kişi başına düşen GSYH'nın gelir dağılımı üzerindeki etkilerini araştırmıştır.
- x. Dama (2016), sosyal yardımların sosyal refah üzerindeki etkilerini Solow Büyüme Modeli çerçevesinde analiz etmiştir.
- xi. Wang (2016), gelir dağılımı, dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkileri incelemiştir.
- xii. Kaya (2017), içsel büyüme, Ar-Ge, beşeri ve sosyal sermaye arasındaki ilişkileri ele almıştır.
- xiii. Solmaz ve Avcı (2017), yoksulluk ve sosyal koruma harcamaları arasındaki ilişkiyi ele almışlardır.
- xiv. Kolçak ve Kalabak (2017), kişi başına düşen sosyal koruma, eğitim ve sağlık harcamalarının kişi başına düşen GSYH üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir.

- xv. Ulu (2017), sosyal harcamalar, dışa açıklık, eğitim harcamaları, işsizlik, 65 yaş üstü nüfus gibi değişkenlerin gini katsayısı üzerindeki etkilerini analiz etmiştir.
- xvi. Üzar (2018), finansallaşma ve fonksiyonel gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemiyle analiz etmiştir.
- xvii. Zhao (2018), beşeri sermaye ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi genel denge analizi kullanarak araştırmıştır.
- xviii. Mina (2018), kişi başına düşen GSYH, büyüme oranı, dışa açıklık gibi değişkenlerin sosyal koruma harcamaları üzerindeki etkilerini incelemiştir.
- xix. Koç (2018), teknoloji geliştirme bölgelerine sağlanan vergisel avantajların büyümeyle olan ilişkisini içsel büyüme modeli çerçevesinde incelemiştir.
- xx. Traore (2019), büyüme oranını etkileyen kişi başına büyüme oranı, eğitim, dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar, finansal kalkınma endeksi, eğitim ve sağlık harcamaları, gelir ve kurumlar vergisi ve katma değer vergisi değişkenleri ile arasındaki ilişkileri incelemiştir.
- xxi. Kanca ve Akan (2019), kalkınma, gelir dağılımı ve sosyal yardımlar arasındaki etkileri incelemiştir.
- xxii. Doumbia ve Kinda (2019), sosyal koruma, eğitim, sağlık, altyapı ve savunma harcamaları, kişi başına düşen GSYH, beşeri sermaye, dışa açıklık, teknolojik gelişme, işsizlik, enflasyon değişkenlerinin gini katsayısı üzerindeki etkilerini incelemiştir.
- xxiii. Özturgut, Beceren ve Belke (2025), finansal gelişme, gelir eşitsizliği ve yoksulluk arasındaki ilişkileri araştırmıştır.

Literatürdeki ampirik çalışmalarda gelir eşitsizliği ve yoksulluğun büyüme ve kalkınma üzerindeki etkilerinin analizinde daha kapsamlı modellerin geliştirildiği görülmektedir. Özellikle büyüme, beşeri sermaye ve dış ticaret ilişkilerinin analizinin yaygınlaştığı belirtilebilir.

7. Sonuç

Ülkelerin kalkınma ve büyüme hedeflerine ulaşmalarında kamu politikalarının rolü oldukça önemlidir. Devletler; maliye politikası araçlarını kullanarak kalkınma ve büyüme ile ilgili kamu politikalarını uygulamaktadır. Kalkınma ve büyüme hedeflerine ulaşmak için belirlenen kamu politikaları sadece iktisadi politikalarla sınırlı kalmamaktadır. Kamu politikalarının alt unsurlarından biri olan sosyal koruma politikaları hem kalkınma hem de

büyümede olumlu etkiler yaratabilecek niteliktedir. Sosyal koruma disiplinler arası bir alandır. Maliye bilimi ile olan ilişkisi söz konusu politikaların maliye politikası araçlarıyla uygulanması noktasıdır. Sosyal koruma politikaları geliştirilirken belirlenen ilkeler ve hedefler doğrultusunda çerçevesi oluşturulmaktadır.

Ekonomik kalkınma ve büyüme birbirine eşlik eden olgulardır. Bir ekonominin niceliksel olarak büyüklüğünü ortaya koyan büyümeyle birlikte kalkınmanın da gerçekleşmesi beklenmektedir. İktisadi bakış açılarına göre kalkınma ve büyümeye eşlik edecek politikalar farklılaşmaktadır. Kalkınma ve büyüme için belirlenecek politikalar ve uygulama araçlarında maliye politikaları ve para politikaları birlikte hareket durumundadır aksi takdirde politikaların çatışma sorunu doğmaktadır. Maliye politikası araçlarının ekonomik kalkınma ve büyüme için kullanılmasında pek çok dinamik bulunmaktadır. Bunlar arasında vergiler, harcamalar, borçlanma ve ödemeler bilançosu da yer almaktadır. Devletlerin büyüme hedefleri ve kalkınma planlarında bu alanlara yönelik düzenlemeler yer almaktadır.

Sosyal koruma politikaları kalkınma ve büyüme hedefleriyle ilişkili olarak gelir eşitsizliğinin azaltılmasının yanı sıra yoksulluğun azaltılmasında da başvurulan politikalardır. Sosyal koruma politikalarının maliye politikası araçlarıyla gerçekleştirilmesinde sadece dar kapsamda sosyal açıdan koruma politikaları oluşturulmamalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken başlıca husus, sosyal koruma kavramına atfedilen önemdir ve temel ilke olarak da normatif bir yaklaşım benimsenmelidir.

Çalışmada, sosyal korumanın bir kamu politikası olarak kavramsal içeriğine yönelik literatür tespitleriyle gelir eşitsizliği ve yoksulluğun yanı sıra kalkınma ve büyüme açısından fonksiyonuna vurgu yapılmaktadır. Bu çerçevede literatürde kalkınma ve büyümenin ölçülmesi için geliştirilen modellerin son dalgası olan içsel büyüme modelleri ve Thirlwall Kanunu'na dayalı büyüme modeli üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Literatürdeki araştırmalarda içsel büyüme modeli ve Thirlwall büyüme modelindeki değişkenlerle farklı türlerde yapılan analizler bulunmaktadır. Bu çalışmayla sosyal korumanın önemine ve kapsayıcılığına dikkat çekilmektedir ve sosyal korumanın sadece sosyal güvenlik ve sosyal yardımlardan ibaret olmadığı ortaya koyulmaktadır.

Çalışmada, sosyal koruma kavramının daha geniş perspektiften ele alınması gerektiği belirtilmektedir. Çünkü sosyal koruma sadece dar bir tabana sahip olmamalıdır. Bu nedenle çalışmada, sosyal korumanın kalkınma ve büyümeyle ilişkili olan gelir eşitsizliği ve yoksullukla olan bağlantısı incelenmektedir. Devletlerin kamu sosyal koruma politikalarının

hedeflerinin sadece gelir eşitsizliklerinin azaltılması ve yoksullukla mücadele için kullanılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Aksine çalışmada, kamu sosyal koruma politikalarının maliye politikası araçlarıyla uygulanmasında büyüme modellerinden yararlanılması gerektiği savunulmaktadır. Söz konusu büyüme modelleri olarak da içsel büyüme modelleri ve Thirlwall Kanunu'na dayalı büyüme modeli önerilmektedir. Bu çalışmanın kurgusu mali iktisat teorisi çerçevesinde yapıldığından savlarının ampirik çalışmalarla desteklenmeye ihtiyacı vardır. Dolayısıyla ampirik araştırmalar için bu çalışmayla içsel büyüme modelleri ve Thirlwall büyüme modelinde sosyal koruma harcamalarının etkisini ortaya koyacak göstergeler eklenerek uyarlanması önerilmektedir. Bu çalışmanın sosyal koruma, gelir eşitsizliği ve yoksulluk ilişkilerini kalkınma ve büyüme ile ilişkilendirerek geniş bir çerçevede alması aynı zamanda sosyal koruma politikalarının maliye politikası araçları için de sınıflandırılarak araştırılması yönündeki ihtiyacı ortaya koyma amacından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla gelecek çalışmalarda maliye politikası araçlarına göre bu çalışmadaki ilişkilerin araştırılması da hedeflenmektedir.

Büyüme modellerinden içsel büyüme modelinin önerilme nedeni; bu modelin unsurlarının sosyal koruma politikalarıyla ilişkili olmasıdır. İçsel büyüme modelleri ile yapılan analizlerde sosyal koruma harcamalarının dahil edilerek uyarlanması; kalkınma, büyüme ve sosyal koruma ilişkilerinin daha güçlü bir şekilde ortaya koyulmasına yardımcı olabilecektir. Thirlwall Kanunu'na dayalı olarak geliştirilen büyüme modelinde ise talep yönlü ödemeler dengesi unsurunun yer alması nedeniyle de bu model önerilmektedir. Çünkü içsel büyüme modellerine karşı geliştirilen model, talep kaynaklı büyümeye odaklanmaktadır ve büyüme modelini dış ticaret dengesi açısından güçlendirmektedir. Sosyal koruma ile Thirlwall Kanunu'na dayalı büyüme modeli arasındaki bağlantısı ise bu çalışmada, sosyal koruma politikalarının beşeri sermayeyi besleyecek yapısına dayanarak kurulmaktadır. Thirlwall Kanunu'ndaki ihracat ve ithalat arasında kurulan ilişki, toplam çıktı büyümesindeki dış ticaret dengesi ve ödemeler dengesinin sınırlarını belirlemektedir. Büyüme için gerekli olan ithalatın fonksiyonu, ihracata bağlanarak üretim kapasitesinin potansiyele yaklaşması gerektiğine işaret etmektedir. Bu da üretim faktörleri içindeki emek unsurunu dolayısıyla beşeri sermaye yatırımlarını ön plana çıkarmaktadır. Sosyal koruma politikaları da yine bu noktada çalışmada, Thirlwall Kanunu'na dayalı büyüme modeliyle ilişkilendirilmektedir. Her iki model de devletlerin günümüzdeki kalkınma ve büyüme hedefleriyle örtüşmektedir. Ancak modellerin sadece araçsallık etkisi bulunmaktadır. Özellikle bu modellerden yararlanılarak sosyal koruma harcamaları ya da sosyal koruma politikası bileşenleri eklenmeli ve modeller

yeniden uyarlanmalıdır. Ampirik bulgularla ortaya çıkacak değerlendirmeler ise ülkelerin gelecekteki kalkınma ve büyüme hedefleri için yol gösterecektir. Sonuç olarak bu çalışma teorik bir değerlendirme niteliğinde olup, gelecekte yapılacak ampirik çalışmalar için kavramsal bir zemin sunmaktadır.

Kaynaklar

- Abay, M. Ç. (2018). *Türkiye’de ve Bazı Avrupa Birliği Ülkelerinde Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2000). Political Losers as a Barrier to Economic Development. *American Economic Review*, 90(2), 126-130.
- Akapaiboon, N. (2010). *Trade Liberalization, Poverty and Income Distribution in Thailand: A Computable General Equilibrium – Microsimulation Analysis*. Unpublished Doctoral Dissertation, The University of North Caroline, Chapel Hill.
- Aktan, C. C., ve Vural, İ. Y. (2002). Makro-Ekonomik Politikalar, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri* içinde, Coşkun Can Aktan (ed.). Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- Alfers, L., Lund, F., & Moussié, R. (2017). Approaches to Social Protection for Informal Workers: Aligning Productivist and Human Rights-Based Approaches. *International Social Security Review*, 70(4), 67-85.
- Alpdoğan, H. (2023). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk İlişkisi. *Sayıştay Dergisi*, 129, 259-290.
- Aricioğlu, E., Ucan, O., & Sarac, T. B. (2013). Thirlwall’s law: The case of Turkey, 1987-2011. *International Journal of Economics and Finance*, 5(9), 59-68.
- Arrighi, G. (2009). *Adam Smith Pekin’de*. (Birinci Baskı). (Eserin orijinali 2007’de yayımlandı, Çev. İ. Yıldız.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Asandaş, N., & Işık, N. (2021). Ekonomik Kalkınma ve Gelir Dağılımının Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 101-116.
- Awortwi, N. (2018). Social Protection is a Grassroots Reality: Making the Case for Policy Reflections on Community-Based Social Protection Actors and Services in Africa. *Development Policy Review*, 36(S2), 897-913.
- Banks, L. M., Walsham, M., Minh, H. V., Duong, D. T. T., Ngan, T. T., Mai, V. Q., Blanchet, K., & Kuper, H. (2019). Access to Social Protection among People with Disabilities: Evidence from Viet Nam. *International Social Security Review*, 72(1), 59-82.
- Bilecen, B., & Barglowski, K. (2015). On the Assemblages of Informal and Formal Transnational Social Protection. *Population, Space and Place*, 21(3), 203-214.
- Bilecen, B., & Sienkiewicz, J. J. (2015). Informal Social Protection Networks of Migrants: Typical Patterns in Different Transnational Social Spaces. *Population, Space and Place*, 21(3), 227-243.

- Birdsall, N. (2008). Inequality Matters. In G. Secondi (Ed), *The Development Economics Reader*. (First edition). New York: Taylor & Francis, pp. 135-145.
- Bozkaya, G. (2016). *Sosyal Koruma Harcamaları ve Cinsiyet Eşitsizliğinin Yoksulluk Üzerine Etkisi: Oecd Ülkeleri için Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Campano, F., & Salvatore, D. (2006). *Income Distribution*. New York: OXFORD University Press.
- Cennet, B. (2010). *Yoksulluk ve Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Politika Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Chaparro Parra, M. S. (2018). *Kolombiya’da Gelir Dağılımı ve Kişi Başına Düşen GSYİH İlişkisi: 1991-2015*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Claassen, R., Gerbrandy, A., Princen, S., & Segers, M. (2019). Four Models of Protecting Citizenship and Social Rights in Europe: Conclusions to the Special Issue ‘Rethinking the European Social Market Economy. *Journal of Common Market Studies*, 57(1), 159-174.
- Cowell, F. A. (2011). *Measuring Inequality*. (Third Edition). US: OXFORD University Press.
- Çelikay, F. (2014). *Türkiye’de Sosyal Harcamaların Yoksulluk Üzerine Etkileri: Ampirik Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Çınar, H. (2015). *2000-2012 Döneminde Türkiye’de Yoksulluk ve Gelir Dağılımındaki Eşitsizlik Sorunsalı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dama, N. (2016). *Türkiye’de Sosyal Yardımların Sosyal Refah Üzerindeki Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- De Leon Albuerne, C. P. (2012). *Inequality and Democracy: Distribution of Education and Income in Latin America*. Unpublished Doctoral Dissertation, The University of Chicago, Chicago.
- Deacon, B. (2013). The Social Protection Floor and Global Social Governance: Towards Policy Synergy and Cooperation Between International Organizations. *International Social Security Review*, 66(3-4), 45-67.
- Destek, M. A. (2018). *Neoliberal Politikalar Işığında Gelir Dağılımı Adaleti ve Finansal Krizler: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Dev, B. (2014). *Assessing Inequality Using Geographic Income Distributions*. Unpublished Doctoral Dissertation, San Diego State University.

- Doumbia, D., and Kinda, T. (2019). "Reallocating Public Spending to Reduce Income Inequality: Can It Work?". *IMF Working Paper*, WP/19/188, 1-50.
- Efeer, L., & Topcu, E. (2024). Yoksulluk, Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(3), 654-674.
- Esfahani, H. S. (1991). *Exports, Imports, and Economic Growth in Semi-Industrialized Countries*. *Journal of Development Economics*, 35(1), 93-116.
- Faist, T., Bilecen, B., Barglowski, K., & Sienkiewicz, J. J. (2015). Transnational Social Protection: Migrants' Strategies and Patterns of Inequalities. *Population, Space and Place*, 21(3), 193-202.
- Feder, G. (1983). *On Exports and Economic Growth*. *Journal of Development Economics*, 12(1-2), 59-73.
- Galor, O. (2009). Inequality and Economic Development: An Overview. *Brown University Working Paper*, 2009-3, 1-15.
- Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hirvonen, K., Mascagni, G., & Roelen, K. (2018). Linking Taxation and Social Protection: Evidence on Redistribution and Poverty Reduction in Ethiopia. *International Social Security Review*, 71(1), 3-24.
- Hujo, K., & Gaia, E. (2011). Social Policy and Poverty: An Introduction. *International Journal of Social Welfare*, 20(3), 230-239.
- İlgün, M. F. (2015). Kamu Sosyal Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Oecd Ülkelerine Yönelik Panel Veri Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 493-516.
- İsmihan, M., ve Özcan, K. M. (2006). Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları: 1960-2004. *İktisat İşletme ve Finans*, 21(241), 74-86.
- Kaldor, N. (1970). *The Case for Regional Policies*. *Scottish Journal of Political Economy*, 17(3), 337-348.
- Kanberoğlu, Z., & Arvas, M. (2014). Finansal Kalkınma ve Gelir Eşitsizliği: Türkiye Örneği, 1980-2012. *Sosyoekonomi*, 21(21).
- Kanca, O. C., & Akan, Y. (2019). Kalkınma Sürecinde Yoksulluk, Gelir Dağılımı ve Sosyal Yardımlar. *Maliye Araştırmaları*, 3, 246-258.
- Katar, B. (2017). *Neoliberal Politikaların Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Üzerine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kaya, Ö. F. (2017). *İçsel Büyüme Sürecinde Ar-Ge, Beşeri Sermaye ve Sosyal Sermayenin Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Kirbitçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(01), 207-230.
- Koç, Ö. E. (2018). İçsel Büyüme / Teknoloji Yoğun Büyüme Modelleri Kapsamında Türkiye’de Teknoloji Geliştirme Bölgelerine Yönelik Vergi Uygulamaları. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(2), 477-499.
- Kolçak, M., ve Kalabak, A. Y. (2017). “Kısa Dönemde Sosyal Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, 29/28 OECD Ülkesi için Panel Veri Analizi (1998-2012)”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1-19.
- Korkat, M. (2013). *Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Önemi (Kars İli Örneğinde Bir İnceleme)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- López-Aguilera, E. (2011). *Understanding the Evolution of Poverty and Income Distribution in Mexico, 1992-2008*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Sussex, Falmer.
- Lucas, R. E., Jr. (1988). *On the Mechanics of Economic Development*. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Lund, F. (2012). Work-Related Social Protection for Informal Workers. *International Social Security Review*, 65(4), 9-30.
- Min, H. H. (2014). *The Analysis of the Link Between Capital Flows and Macroeconomic-Financial-Spatial Income Distribution Indicators: Combining Financial CGE and Perception Models*. Unpublished Doctoral Dissertation, Cornell University, Ithaca.
- Mina, W. (2018). “Migrant Remittances and Social Protection”. *Georgia State University International Center for Public Policy Working Paper*, 18-11.
- Nikiforos, M. (2012). *Essays on Income Distribution, Capacity Utilization and Economic Growth* (Doctoral dissertation, New School University).
- Özturgut, R., Beceren, E., & Belke, M. (2025). Finansal Gelişmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Rolü: Yazın Taraması. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(16), 71-83.
- Peran, T. (2005). *Beşeri Sermaye Yatırımlarından Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Kalkınmaya Etkileri ve Türkiye*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Priyadarshree, A. (2010). *Microfinance, Social Protection and Poverty: Challenges and Opportunities for Service Delivery in India*. Unpublished Doctoral Dissertation, The University of Manchester, Manchester.
- Qin, Y. (2009). *Essays on Income Distribution and Economic Growth in China*. Unpublished Doctoral Dissertation, The City University of New York.

- Rapley, J. (2007). *Understanding Development: Theory and Practice in the Third World*. (Third Edition). Boulder & London: Lynne Rienner Publishers.
- Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Romer, P. M. (2008). Beyond Classical and Keynesian Macroeconomic Policy, in Secondi G. (ed.), *The Development Economics Reader*. London & New York: Routledge.
- Schwabish, J. A., Smeeding, T. M., & Osberg, L. (2006). Income distribution and social expenditures. In *The distributional effects of government spending and taxation* (pp. 247-288). London: Palgrave Macmillan UK.
- Sepúlveda Carmona, M. (2017). Ensuring Inclusion and Combatting Discrimination in Social Protection Programmes: The Role of Human Rights Standards. *International Social Security Review*, 70(4), 13-43.
- Serin Oktay, D., & Algan, N. (2022). Gelir Eşitsizliği, Yoksulluk ve Büyüme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 680-702.
- Sienkiewicz, J. J., Sadovskaya, Y., & Amelina, A. (2015). The Kazakh – German Social Space: Decreasing Transnational Ties and Symbolic Social Protection. *Population, Space and Place*, 21(3), 270-281.
- Solmaz, E., & Avcı, M. (2017). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Koruma Harcamaları: Avrupa Birliği Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 46-73.
- Şenses, F. (2008). Missing Links in Poverty Analysis in the Age of Neoliberal Globalization: Some Lessons from Turkey, *New Perspectives On Turkey*, 38.
- Taşçi, A. (2016). *Dünyada ve Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksullukla Mücadele Politikaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Thirlwall, A. P. (2002). *The Nature of Economic Growth: An Alternative Framework for Understanding the Performance of Nations*. UK: Edward Elgar.
- Thirlwall, A. P. (2011). Balance of Payments Constrained Growth Models: History and Overview. *PSL Quarterly Review*, 64(259), 307–351.
- Thirlwall, A. P., & Hussain, M. N. (1982). *The Balance of Payments Constraint, Capital Flows and Growth Rate Differences between Developing Countries*. Oxford Economic Papers, 34(3), 498–510.
- Thorbecke, E. (2006). The Evolution of the Development Doctrine, 1950 – 2005. *United Nations University – World Institute for Development Economics Research Working Papers*, 155, 1-37.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2011). *Economic Development*. (Eleventh Edition). Addison-Wesley.
- Traore, M. (2019). *Fiscal Policy, Income Inequality and Inclusive Growth in Developing Countries* (Doctoral dissertation, Université Clermont Auvergne).

- ne [2017-2020]; Université Félix Houphouët-Boigny (Abidjan, Côte d'Ivoire).
- Tuncer, İ., Songur, M., & Yaman, D. (2011). Thirlwall Yasası: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama (1982-2010). In *EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II* (pp. 1-20).
- Ulu, M. İ. (2017). *Sosyal Yardım Uygulamalarının Gelir Dağılımına Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Model Denemesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- UNDP (United Nations Development Programme). (1997). Human Development Report: Human Development to Eradicate Poverty. New York.
- UNDP (United Nations Development Programme). 2010. Human Development Report: The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. New York.
- UNDP (United Nations Development Programme). (2014). Human Development Report: Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. New York.
- Uygur, S., & Yıldırım, F. (2011). Cinsiyete Bağlı İnsani Gelişme Endeks Yaklaşımları: Türkiye Örneği, Tisk Akademi, 30-59.
- Üzar, U. (2018). *Finansallaşma Fonksiyonel Gelir Dağılımını Etkiliyor mu? Politik Ekonomi Perspektifinden Ampirik Bir Değerlendirme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wang, F. (2016). *Income Distribution, International Trade and Foreign Direct Investment with Heterogeneous Firms*. Unpublished Doctoral Dissertation, Florida International University, Miami.
- Woo, J. (2011). Growth, income distribution, and fiscal policy volatility. *Journal of Development Economics*, 96(2), 289-313.
- Yılmaz, F. (2013). *OECD Ülkeleri ve Türkiye'de Refah Devleti Bağlamında Kamu Sosyal Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Zhang, R. (2014). *Two Essays on the Relationship Between Financial Development and Income Distribution* (Doctoral dissertation, University of Wisconsin).
- Zhao, Z. (2018). *Three Essays on Human Capital and the Distribution of Income* (Doctoral dissertation, Clemson University).

Mali Davranışın Anlam Dünyası: Mali Kültür ve Mali Zihniyet Arakesitinde Sosyolojik Bir Değerlendirme

Seda Öner¹

Özet

Bu çalışma, mali davranışın yalnızca rasyonel ve ekonomik hesaplamalarla açıklanamayacağını; tarihsel deneyimler, kültürel normlar ve kurumsal ilişki biçimleri içinde şekillenen bir anlam dünyasına sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda mali davranış, mali kültür ve mali zihniyet kavramlarının kesişiminde ele alınmakta; mali pratiklerin toplumsal düzeyde nasıl algılandığı, meşrulaştırıldığı ve yeniden üretildiği sosyolojik bir perspektifle incelenmektedir. Mali kültür, mali olgulara atfedilen normatif ve sembolik anlamlar bütününe ifade ederken mali zihniyet, bu anlam dünyasının bireyler ve toplumsal gruplar tarafından nasıl içselleştirildiğini ve mali davranışlara nasıl yansıdığını açıklamaktadır. Bu iki düzlemin etkileşimi, mali davranış teknik bir karar sürecinin ötesine taşıyarak adalet, karşılıklılık, risk algısı ve etik sorumluluk gibi normatif unsurlarla birlikte değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Çalışma, mali davranışın anlam dünyasına odaklanan bu yaklaşımın, kamu maliyesi literatüründe mali olguların toplumsal temellerini görünür kılan tamamlayıcı bir kavramsal çerçeve sunduğuna işaret etmektedir.

Giriş

Kamu maliyesi literatürü, mali olguları uzun süre ağırlıklı olarak teknik düzenlemeler, hukuki çerçeveler ve ekonomik rasyonalite ekseninde ele almış; vergi, bütçe, kamu harcamaları ve borçlanma süreçlerini bu perspektif üzerinden açıklamaya yönelmiştir. Bu yaklaşım, mali sistemlerin tasarımı ve işleyişi açısından güçlü araçlar üretmiş olmakla birlikte, mali pratiklerin toplumsal düzeyde nasıl algılandığına, hangi anlamlar üzerinden meşrulaştırıldığına ve

1 Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, sedayilmaz@beun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6462-4144>

bireylerin bu pratiklerle kurduğu ilişkinin hangi tarihsel ve kültürel zeminlerde şekillendiğine ilişkin soruları ikincil bir konumda bırakmıştır.

Oysa vergiye uyum, kamu harcamalarına yönelik tutumlar, bütçe disiplinine ilişkin beklentiler ya da borçlanma politikalarına verilen tepkiler, yalnızca ekonomik teşviklere veya yaptırım mekanizmalarına verilen rasyonel karşılıklar olarak kavranamamaktadır. Bu tür mali pratikler, bireylerin ve toplumsal grupların tarihsel deneyimleri, kurumsal ilişkilerle kurdukları bağlar, paylaşılan değerler ve yerleşik kabuller çerçevesinde anlam kazanmakta; mali olgulara ilişkin algılar, yalnızca formel kurallarla değil, bu algıların toplumsal olarak nasıl üretildiği ve yeniden üretildiğiyle birlikte şekillenmektedir. Bu durum, mali davranışın açıklanmasında teknik ve ekonomik çerçevenin ötesine geçen bir perspektife duyulan ihtiyacı görünür kılmaktadır.

Literatürde mali olguların bu toplumsal boyutunu ele alma yönündeki arayışlar, büyük ölçüde “vergi kültürü” tartışmaları etrafında gelişmiştir. Vergi sistemlerinin ulusal kültürlerle, tarihsel deneyimlere ve kurumsal yapılarla gömülü olduğu yönündeki bu çalışmalar, mali davranışların yalnızca bireysel tercihlerle değil, daha geniş bir toplumsal bağlam içinde şekillendiğini göstermiştir. Bununla birlikte, bütçe, kamu harcamaları ve borçlanma gibi vergi dışı mali olguları da kapsayacak daha geniş ve bütüncül bir kavramsal çerçevenin geliştirilmesine yönelik ihtiyaç büyük ölçüde varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışma, söz konusu boşluktan hareketle mali davranışı, mali olguların toplumsal ve kültürel boyutlarını birlikte dikkate alan bir perspektif üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda mali kültür ve mali zihniyet kavramları, mali pratiklerin yalnızca nasıl düzenlendiğini değil, aynı zamanda nasıl algılandığını ve hangi anlamlar üzerinden meşrulaştırıldığını açıklamak üzere yorumlayıcı bir çerçeve olarak kullanılmaktadır. Çalışma, mali davranışın salt araçsal bir rasyonaliteye indirgenemeyeceği, ancak rasyonel değerlendirmelerin kültürel, tarihsel ve sembolik çerçeveler içinde anlam kazandığı bir “anlam dünyası” içinde ele alınmasının, kamu maliyesi literatüründe mali olguların toplumsal temellerini daha görünür kılacağı varsayımına dayanmaktadır.

Bu çerçevede çalışma, izleyen bölümde mali kültür ve mali zihniyet kavramlarının kuramsal arka planını tartışmakta, ardından bu iki düzlemin etkileşimi ve mali davranışın bu etkileşim içinde nasıl şekillendiğini ortaya koyan kavramsal bir değerlendirme sunmaktadır. Sonuç bölümünde ise kuramsal çerçeve, mali olguların toplumsal kabulü, meşruiyeti ve sürekliliği açısından değerlendirilmekte ve kamu maliyesinin sosyolojik boyutuna ilişkin daha geniş tartışmalara katkı sunulmaktadır.

1. Mali Kültür: Kavramsal Çerçeve

Mali kültür kavramı, literatürde uzun süre sınırlı bir görünürlük alanına sahip olmuş; mali olgular çoğunlukla teknik, hukuki ve ekonomik çerçeveler içinde ele alınmıştır. Vergileme, bütçeleme ve kamu harcamalarına ilişkin davranışların rasyonel birey varsayımı temelinde analiz edilmesi, kamu maliyesi literatüründe uzun süre baskın olan normatif ve kuramsal yönelim çerçevesinde değerlendirmelerin teknik bir rasyonalite ekseninde şekillenmesine yol açmıştır (Musgrave, 1959; Buchanan, 1967). Bu yaklaşım içerisinde mali olgular, büyük ölçüde normatif düzenlemeler ve idari işleyişe odaklanan teknik açıklamalarla ele alınmış, bu olguların tarihsel deneyimler ve toplumsal bağlamlarla kurduğu ilişki ise sınırlı biçimde tartışılmıştır. Mali olguların bağlamdan soyutlanmasına yönelik bu yönelim, iktisadi faaliyetlerin tarihsel ve toplumsal gömülüliğini vurgulayan kurumsalcı literatürün sunduğu eleştirel çerçeve (bkz. Polanyi, 1944) içinde anlam kazanmaktadır. Mevcut literatür, bu çerçevede ağırlıklı olarak “vergi kültürü” kavramı etrafında şekillenmiş, “mali kültür” kavramı ise daha sınırlı biçimde ele alınmıştır.

Geleneksel kamu maliyesi yaklaşımının hukuki normlara, idari süreçlere ve ekonomik rasyonaliteye öncelik vermesi, mali olguların tarihsel hafıza ve toplumsal normlarla kurduğu ilişkinin çoğu zaman arka planda kalmasına neden olmuştur. Nerré'nin (2008:153-156) değerlendirmeleri, mali kültürün ulusal kültüre gömülü yönlerinin 20. yüzyıl boyunca literatürde sınırlı biçimde ele alındığını ve bu nedenle disiplinler arası bir bakışın gerekli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda mali kültür; kamu maliyesi başta olmak üzere iktisat, sosyoloji, psikoloji ve kamu yönetimi literatürlerinin kesişiminde ele alınması gereken çok yönlü bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Mali olguların ihmal edilen söz konusu boyutları, mali davranışların yalnızca kurumsal ve hukuki düzenlemelerle açıklanamayacağını göstermektedir. Bireysel ve psikolojik boyut, mali kültürün mikro düzeyde nasıl üretildiğini ve kurumsal yapılarla nasıl etkileşime girdiğini anlamak açısından belirleyici bir zemin sunmaktadır. Bu durum, mali davranışların bireysel algı ve zihniyetler düzeyinde nasıl şekillendiğine ilişkin yaklaşımları ön plana çıkarmıştır.

Mali olguların incelenmesi, bireysel tutumlar, kurumsal düzenlemeler ve tarihsel deneyimler gibi farklı boyutların birlikte dikkate alınmasını gerektirmektedir. Vergi ve kamu harcamalarına ilişkin tutumlar, bireysel algılar ve psikolojik eğilimler kadar kurumsal düzenlemeler ve tarihsel deneyimlerle birlikte biçimlenmektedir. Schmolders'ın (1959) mali psikoloji yaklaşımı, bu çok yönlü yapıyı görünür kılan önemli bir kuramsal katkı sunmaktadır. Schmolders'e (1959) göre vergi davranışı, salt rasyonel bir karar süreci olarak değil; alışkanlıklar, duygusal yönelimler ve kültürel kabullerle iç içe geçmiş

psikolojik bir olgu olarak ele alınmalıdır (Schmölders, 1959: 340-345). Bu yaklaşım, mali davranışların ekonomik modellere indirgenemeyeceğini ve mali kültür tartışmalarının bireysel tutumlar ile daha geniş yapısal unsurlar arasındaki etkileşimi dikkate alması gerektiğini göstermektedir.

Bireysel algı ve zihniyetlere yapılan bu vurgu, mali olguların kültürel boyutunu açıklamak bakımından önemli olmakla birlikte, vergiye ilişkin kurumlar ve uygulamalar düzeyinde geliştirilen yaklaşımların da ayrıca ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu noktada literatürde vergi kültürü kavramı etrafında şekillenen tartışmalar belirleyici bir yer tutmaktadır.

Nerré (2001) vergi kültürü kavramına ilişkin klasik yaklaşımların önemli ölçüde sınırlı kaldığını belirtmektedir. Bu çerçevede erken dönem değerlendirmeler, vergi kültürünü ağırlıklı olarak vergi sisteminin tasarımı ve bu sistemi oluşturan aktörler üzerinden ele almış, mükellefleri ve fiilî vergi uygulamalarını bu kültürün kurucu unsurları arasında yeterince değerlendirmemiştir. Nerré'ye (2001) göre bu yaklaşım, Schumpeter'in (1918/1991) vergi sistemlerini tarihsel ve toplumsal bağlam içinde ele alan katkılarını içermekle birlikte, vergi kültürünü daha çok sistemin kurucu mantığıyla sınırlı bir çerçevede ele almıştır. Daha sonraki bazı yorumlar, vergi kültürünü yalnızca mükellefler ya da mükellefler ile vergi otoriteleri arasındaki etkileşim üzerinden açıklamaya yönelmiş olsa da bu yaklaşımlar da vergi sisteminin tarihsel evrim sürecini ve ulusal kültürle kurduğu ilişkiyi yeterince dikkate almamıştır. Bu nedenle Nerré (2001) vergi kültürünün vergi sistemi, fiilî vergi uygulamaları ve vergi otoriteleri ile mükellefler arasındaki ilişkinin birlikte ele alındığı, tarihsel ve toplumsal bağlama gömülü bir yapı olarak kavramsallaştırılması gerektiğini savunmaktadır (Nerré, 2001: 288).

Nerré'ye (2008) göre vergi kültürü, belirli bir ülkeye özgü olmak üzere, ulusal vergi sistemi ve onun fiilî işleyişiyle bağlantılı tüm formel ve enformel kurumların, tarihsel süreç içinde ulusal kültüre gömülü biçimde oluşan bütünü ifade etmektedir. Bu çerçevede vergi kültürü, yalnızca vergi mevzuatı ve idari düzenlemelerle sınırlı olmayıp vergi otoriteleri ile mükellefler arasındaki ilişkileri, bu ilişkilerden doğan karşılıklı bağımlılıkları ve etkileşim örüntülerini de kapsamaktadır. Vergi kültürünün ayırt edici özelliği, vergiye ilişkin kurumların ve davranış kalıplarının tarihsel deneyimler ve kültürel değerler içinde şekillenmesi ve zaman içinde bu bağlamla birlikte evrilmesidir (Nerré, 2008: 156).

Vergi kültürü, ulusal kültür tarafından kuşatılan daha geniş bir bağlam içinde konumlanmakta; vergi mevzuatı ise bu bağlamın iç katmanlarından birini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle vergiye ilişkin kurumsal yapılar, yalnızca formel kurallar ve hukuki düzenlemeler aracılığıyla değil, tarihsel olarak

oluşmuş kültürel normlar ve yerleşik toplumsal ilişkiler ağı içinde işlemektedir. Bu iç içe geçmiş yapı, vergi kültürünün tekil aktörlerin tercihleriyle değil; mükellefler, vergi idaresi, siyasal aktörler, uzmanlar ve akademisyenler arasındaki sürekli ve karşılıklı etkileşimler yoluyla yeniden üretildiğini göstermektedir. Bu nedenle vergi sisteminin işleyişi, kendisini çevreleyen daha geniş kültürel bağlamdan bağımsız olarak düşünülememektedir (Nerré, 2008: 155).

Bu tarihsel gömülülük, vergi kültürünün kısa vadeli kurumsal değişimlere karşı görece güçlü bir süreklilik sergilemesini beraberinde getirmektedir. Vergi mevzuatında yapılan reformlar formel kuralları hızla dönüştürebilse de bu reformların toplumsal düzeyde benimsenmesi ve fiili uygulamaya yansımaları, tarihsel olarak oluşmuş kültürel kalıplar tarafından sınırlandırılmaktadır. Nitekim farklı tarihsel ve kültürel geçmişlere sahip toplumlarda vergi sistemlerinin aynı biçimde işlememesi, vergiye ilişkin kurumsal düzenlemelerin tarihsel ve kültürel bağlamdan bağımsız düşünülemeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle, belirli bir vergi sisteminin başka bir toplumsal bağlama aktarılmaya çalışılması durumunda, kurumsal düzenlemeler ile yerleşik kültürel yapılar arasındaki uyumsuzluklar kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır (Nerré, 2008: 155-156).

Vergi kültürünün tarihsel olarak gömülü yapısı, mali reform süreçlerinde ortaya çıkan uyumsuzlukların yalnızca teknik değil, aynı zamanda kültürel nitelik taşımasına yol açmaktadır. Nerré (2008) bu bağlamda “vergi kültürü şoku” ve “vergi kültürü gecikmesi” şeklinde iki temel bozulma biçimi tanımlamaktadır. *Vergi kültürü şoku*, belirli bir vergi sisteminin ya da mali uygulamanın, farklı bir vergi kültürüne sahip toplumsal bağlama âni ve dışsal biçimde aktarılması durumunda ortaya çıkmakta; özellikle büyük sıçrama niteliğindeki reformlarda, yerleşik normlar ve kurumsal pratiklerle uyumsuzluklar belirginleşmektedir. Bu tür durumlarda, yeni mali düzenlemeler hem mükellefler hem de vergi idaresi açısından güvensizlik ve uyum sorunları üretmekte, vergiye ilişkin kurumsal yapıların işleyişini olumsuz etkilemektedir (Nerré, 2008: 157-158).

Buna karşılık *vergi kültürü gecikmesi*, reformların daha kademeli biçimde yürütüldüğü durumlarda dahi ortaya çıkabilen yapısal bir uyumsuzluğu ifade etmektedir. Vergi reformları öncelikle formel kurumları, özellikle de vergi mevzuatını dönüştürürken vergi kültürünün diğer bileşenleri –mükellef davranışları, idari pratikler ve yerleşik normlar– aynı hızda değişmemektedir. Bu durum, vergi kültürünün farklı unsurları arasında geçici bir dengesizlik yaratmakta ve kurumsal uyum sürecini geciktirmektedir. Nerré (2008), bu olguyu kültürel değişimin farklı hızlarda gerçekleşmesine dayanan bir uyum sorunu olarak kavramsallaştırmakta ve reform süreçlerinde belirli ölçüde kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır (Nerré, 2008: 160-161).

Bu tartışmalar, mali olguların yalnızca vergi sistemi üzerinden ele alınmasının açıklayıcı olma bakımından sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Vergi kültürü literatürü, vergilendirmeye ilişkin tutum ve davranışları anlamada önemli bir birikim sunmakla birlikte, mali olguların bütünüyle kavranabilmesi için daha geniş bir bakışın gerekli olduğunu da göstermektedir. Bu gereklilik, vergilendirme dışındaki mali araçların ve süreçlerin de toplumsal algı ve anlam dünyası içinde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda mali kültür kavramı, toplumun kamu harcamaları ve hizmetleri, vergilendirme, bütçeleme, borçlanma ve mali politika gibi mali olay ve araçlar karşısındaki algı, tutum ve davranış örüntülerini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, mali sistemin yalnızca teknik işleyişine değil, mali araçların toplum tarafından nasıl algılandığına, hangi anlamlar üzerinden değerlendirildiğine ve bu algıların davranışlara nasıl yansıdığına odaklanmaktadır. Mali kültür, vergiye ilişkin tutum ve davranışları içermekle birlikte, bu alanın ötesine geçen bir kapsam sunmaktadır. Vergiyle sınırlı değerlendirmelerin aksine mali kültür, kamu harcamalarının toplum tarafından nasıl algılandığını, bütçe süreçlerinin ne ölçüde meşru görüldüğünü ve mali araçların bir bütün olarak toplumsal kabul düzeyini de görünür kılmaktadır. Bu yönüyle yalnızca bireylerin vergiye uyum davranışlarını değil, mali sistemin farklı unsurlarına yönelik algıların ve beklentilerin birlikte nasıl şekillendiğini açıklamaya imkân tanımaktadır (Erdal & Demir, 2024: 421-423).

Mali kültürün oluşum süreci, kültür, vergi kültürü ve mali kültür arasında kurulan hiyerarşik ve bütüncül bir ilişki çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşımda kültür, bireylerin ve toplumun vergiye ilişkin tutum ve davranışlarını şekillendiren temel belirleyici olarak konumlanmakta; bireylerin vergiye gönüllü uyum göstermesi, vergiden kaçınma ya da vergi ödemeyi reddetme gibi davranış biçimleri bu kültürel zeminde anlam kazanmaktadır. Vergiye ilişkin tutum ve davranışları şekillendiren bu unsurlar bütünü, vergi kültürünü oluştururken vergi kültürünün kurumsal ve toplumsal düzeyde yerleşmesiyle birlikte, mali olaylar ve mali araçlar karşısında toplumun algı, tutum ve davranış kalıplarını yansıtan mali kültür biçimlenmektedir. Bu çerçevede kültür, sürecin keşişim noktasını oluştururken mali kültür, vergiye ilişkin davranışlardan bütçe süreçlerine ve kamu maliyesinin diğer unsurlarına uzanan daha geniş bir anlam alanını kapsamaktadır (Erdal & Demir, 2024: 422).

Mali kültürün bu çok yönlü yapısı, kavramın tekil bir davranış alanına indirgenemeyeceğini göstermektedir. Mali kültür, bireysel zihniyetler, idari pratikler ve bütçe süreçleri arasında kurulan ilişkiler aracılığıyla üretilen ve yeniden üretilen bir yapı olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle mali kültür, salt vergiye indirgenemeyen, devleti ve toplumu mali olgular etrafında ortak bir anlam dünyasında buluşturan geniş bir alan sunmaktadır. Buna

karşın mali kültür kavramı, literatürde sınırlı bir görünürlüğe sahiptir. Mali olguların toplumsal ve kültürel boyutlarına ilişkin tartışmalar büyük ölçüde vergi kültürü kavramı etrafında şekillenmiş, mali kültür ayrı bir kavram olarak sınırlı biçimde ele alınmıştır. Bu durum, bütçe süreçleri, kamu harcamaları ve maliye politikalarının toplumsal algılanışı gibi vergi dışı mali olguların literatürde görece geri planda kalmasına yol açmıştır.

Bu bölümde ele alınan yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, mali kültürün mali sistemlerin işleyişini açıklamada tamamlayıcı bir perspektif sunduğu görülmektedir. Teknik düzenlemeler ve hukuki çerçeveler, mali yapıların biçimsel boyutlarını tanımlamakta; tarihsel hafıza, karşılıklı ilişkileri ve yerleşik kültürel kabuller ise bu yapıların toplum tarafından nasıl algılandığını ve nasıl işlediğini anlamaya imkân tanımaktadır. Bu nedenle mali kültür, mali olguların yalnızca “nasıl düzenlendiği” değil, aynı zamanda “nasıl anlamlandırıldığı” sorusuna odaklanan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

2. Mali Zihniyet Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Okuma

Mali zihniyet kavramı, mali kültür tartışmalarının bilişsel ve ahlaki boyutunu görünür kılmaktadır. Toplumların vergi, kamu harcamaları ve mali yükümlülükler karşısında geliştirdikleri tutumlar, yalnızca hukuki düzenlemelerin ya da ekonomik teşviklerin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmamaktadır. Bu tutumlar, söz konusu düzenlemelerin bireyler tarafından nasıl algılandığı, nasıl anlamlandırıldığı ve hangi ölçüde içselleştirildiği üzerinden şekillenmektedir. Bu yönüyle mali zihniyet, mali kültürün bireysel ve kolektif bilinç düzeyinde karşılık bulan boyutunu ifade eden bir kavram olarak ele alınabilir.

Mali zihniyet kavramına ilişkin literatürde yerleşik ve bütünlüklü bir tanımın bulunmaması, bu çalışmada kavramın vergi zihniyeti literatürü ve sosyoloji teorileri çerçevesinde yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmasını gerekli kılmıştır. Öncelikle erken dönem mali sosyoloji literatürü, mali zihniyet kavramının kuramsal olarak temellendirilebileceği önemli bir düşünsel arka plan sunmaktadır. Goldscheid (1917/1958) devletin mali düzenini teknik bir bütçe meselesinin ötesinde, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin tarihsel ve siyasal karakterini yansıtan bir yapı olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımda mali düzen, devletin toplumsal varoluş biçimiyle doğrudan ilişkili bir unsur olarak ele alınmakta, mali yapının ideolojik ve normatif boyutları özellikle vurgulanmaktadır. Benzer biçimde Schumpeter (1918/1991), mali düzeni bir toplumun siyasal yapısı ve tarihsel gelişim süreciyle birlikte ele almış, farklı tarihsel dönemlerde mali olguların farklı anlamlar kazandığını göstermiştir. Bu çerçevede mali zihniyet, mali olguların teknik işleyişinden ziyade, bu olguların arkasında yer alan değerler, güç ilişkileri ve siyasal tercihlerle bağlantılı bir kavram olarak değerlendirilebilir.

Vergiye ilişkin zihinsel yönelimlerin mali psikoloji literatüründe ele alınışı, mali zihniyetin bireysel düzeyde nasıl okunabileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Schmölders'in (1959) öncülüğünü yaptığı bu yaklaşım, vergiyi yalnızca hukuki bir yükümlülük ya da ekonomik bir maliyet olarak değil, bireylerin algıları, duygusal yönelimleri ve alışkanlıklarıyla şekillenen bir olgu olarak ele almaktadır. Schmölders'e (1959) göre vergi davranışı, mükelleflerin vergilemeye ilişkin geliştirdikleri tutumlar, vergiye yükledikleri ahlaki anlamlar ve toplumsal kabullerle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, farklı toplumlarda ve tarihsel dönemlerde değişen biçimler almakta; vergiye rıza, gönüllü uyum ya da direnç düzeyleri bu zihinsel yapı çerçevesinde "vergi zihniyeti" şekillenmektedir (Schmölders, 1959, s. 340-343).

Dar anlamda ele alındığında vergi kültürü ile vergi zihniyeti kavramlarının büyük ölçüde örtüşen bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Vergi zihniyeti, vergi ahlaki ve vergi disiplini gibi bileşenler aracılığıyla, mükelleflerin vergiye ve vergi idaresine ilişkin tutum ve davranışlarını açıklamaya odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda Almanya'da Schmölders öncülüğünde gelişen Köln Okulu çalışmalarında sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Tretter'e (1974) göre vergi zihniyeti, mükelleflerin vergileme olgusuna ve devlete yönelik tüm tutum ve davranış örüntülerini kapsayan geniş bir çerçeveye işaret etmektedir (Nerré, 2008: 155).

Vergileme pratiğinin yalnızca teknik bir mali araç olarak değil, devletin tarihsel olarak içselleştirdiği bir zihniyetin yansıması olarak ele alınması, mali davranışın arka planındaki anlam dünyasını kavramak açısından belirleyici bir önem taşımaktadır. Vergileme zihniyeti, vergiyi koyan makamın benimsediği ideoloji, iktisadi ahlak, örf ve siyasal-iktisadi örgütlenme biçimlerinin bileşiminden oluşmakta ve zaman içinde devlet elitleri nezdinde içgüdüsel bir nitelik kazanmaktadır. Vergileme yetkisinin devlete ait olması nedeniyle, vergilemeye ilişkin tercihler ve uygulamalar devletin yönetim anlayışı, ideolojik yönelimi ve tarihsel deneyimleriyle birlikte şekillenmektedir (Mutlu, 2009: 17-18). Bu çerçevede vergileme, yalnızca kamu gelirlerini temin etmeye yönelik bir araç değil; devletin toplumla kurduğu ilişkinin, meşruiyet anlayışının ve adalet tasavvurunun mali pratikler düzeyinde somutlaşmış bir biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Vergi zihniyeti literatüründe bireysel algıların ve sosyal etkileşimlerin rolü de önemli bir yer tutmaktadır. Lewis'a (1979) göre vergi zihniyeti, bireylerin içinde yer aldıkları referans gruplarında vergi kaçırmaya ilişkin inanç ve değerlendirmeleri ile vergiye uyumsuzluğa dair farkındalıklarını içeren bir zihinsel çerçeve olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda bireylerin tutumları, yargıları ve davranış niyetleri, çoğu zaman nesnel koşullardan ziyade, kendi

algıları ve düşünsel değerlendirmeleri tarafından yönlendirilmektedir (Kirchler, 2007: 56, 67). Vergi zihniyetinin belirleyicilerine ilişkin çalışmalar, mali zihniyetin yalnızca bireysel çıkar hesaplarına indirgenemeyeceğini; adalet algısı ve normatif değerlendirmelerle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte mali zihniyetin yalnızca vergiye yönelik ve bireysel tutumlar ile algılar düzeyinde ele alınması, kavramın açıklayıcı gücünü sınırlı bırakmaktadır. Bu çerçevede mali zihniyet, mükelleflerin vergileme ve kamu harcamalarına ilişkin değerlendirmelerinin yanı sıra, siyasal ve mali otoritenin mali yetkiyi nasıl kullandığı ve bu kullanımın hangi normatif gerekçelerle meşrulaştırıldığına dair algıları da içeren daha geniş bir çerçeve içinde düşünülebilir. Bu yönüyle mali zihniyet, devletin vergileme ve harcama anlayışı ile toplumsal algı ve beklentilerin karşılıklı etkileşimi içinde şekillenen çift yönlü bir yapı olarak kavranabilir. Mali sosyoloji geleneğinde mali düzenin, bireysel psikolojinin ötesinde, devlet felsefesi, egemenlik anlayışı ve tarihsel olarak yerleşmiş kurumsal yapılarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret eden yaklaşımlar, bu tür bir kavramsallaştırma için önemli bir arka plan sunmaktadır (Goldscheid, 1917/1958; Schumpeter, 1918/1991).

Mali zihniyetin tarihsel sürekliliğini ve yeniden üretim mekanizmalarını açıklamak açısından Bourdieu'nün (1977[1972]) *habitus* kavramı önemli bir yorumlayıcı imkân sunmaktadır. Habitus, bireylerin içinde bulundukları toplumsal yapıları bilişsel kalıplar hâline dönüştürerek gündelik pratiklerine aktardıkları zihinsel yapılara işaret etmektedir (Bourdieu, 1977: 78). Bu kavram mali olgulara uygulandığında, vergiye, kamu harcamalarına ve devlete ilişkin algıların neden görece istikrarlı bir nitelik sergilediğini anlamaya olanak tanımaktadır. Bu çerçevede mali zihniyet, kısa vadeli politik düzenlemelerden ziyade, uzun vadeli toplumsal deneyimler ve sosyalleşme süreçleri içinde biçimlenen bir yapı olarak kavranabilir.

Elias'ın *medenîleşme süreci teorisi* ise mali zihniyetin dönüşüm dinamiklerini açıklamak bakımından tamamlayıcı bir perspektif sunmaktadır. Elias (1939/2000), modern toplumlarda davranışların yönlendirilmesinde açık baskı ve zorlamaların giderek geri plana çekildiğini, buna karşılık bireylerin toplumsal normları içselleştirerek kendi davranışlarını denetleyebilir hâle geldiklerini belirtmektedir (Elias, 1939/2000: 375-380). Bu bağlamda mali yükümlülüklerin yerine getirilmesi, yalnızca ceza tehdidine dayalı bir zorunluluk olarak değil, bireylerin tarihsel olarak oluşmuş normlar doğrultusunda “uygun” davranışı benimsemelerinin bir sonucu olarak da okunabilir. Vergi ödeme gibi mali davranışlar, dışsal denetimden içsel denetime doğru evrilen bu dönüşümün mali pratikler düzeyindeki yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Bourdieu'nün *habitus* kavramı ve Elias'ın *medenileşme süreci* yaklaşımı, mali zihniyetin tarihsel olarak nasıl süreklilik kazandığını ve hangi toplumsal dinamikler üzerinden dönüştüğünü açıklamak bakımından önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır. Bununla birlikte bu yaklaşımlar, mali zihniyetin bireyler ve topluluklar tarafından hangi sembolik anlamlar üzerinden kavrandığı ve gündelik pratiklerde nasıl yorumlandığı sorusunu ikincil planda bırakmaktadır. Bu nedenle mali zihniyet kavramını anlamak üzere kültürü bir anlamlandırma sistemi olarak ele alan yorumlayıcı sosyolojik yaklaşımlara yönelmek gerekli hâle gelmektedir.

Mali zihniyetin sembolik boyutu, kültürü bir anlamlandırma sistemi olarak ele alan yorumlayıcı yaklaşımlar aracılığıyla daha görünür hâle gelmektedir. Geertz'in (1973) kültürü, insanların dünyayı anlamlandırmak için kullandıkları semboller bütünü olarak tanımlayan yaklaşımı, toplumsal pratiklerin ancak bu sembolik anlamlar dikkate alındığında kavranabileceğini ortaya koymaktadır (Geertz, 1973: 7-9). Bu perspektiften bakıldığında mali zihniyet, vergi, borçlanma ya da kamu harcamalarının salt teknik düzenlemeler olarak değil; toplumsal değerler, ahlaki yargılar ve siyasal algılarla iç içe geçmiş sembolik göstergeler olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Bu kuramsal yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, mali zihniyetin rasyonel hesaplamalarla sınırlı olmayan; tarihsel hafıza, içselleştirilmiş normlar ve sembolik anlamlarla şekillenen çok yönlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Mali zihniyet, mali kültürün bilişsel ve ahlaki boyutunu temsil ederken bireysel tutumlar ile kurumsal pratikler arasında aracılık eden bir rol üstlenmektedir. Bu yönüyle, mali olguların toplumsal düzeyde nasıl algılandığını ve bu algıların mali davranışlara nasıl yansıdığını anlamada önemli bir kavramsal zemin oluşturmaktadır.

3. Mali Kültür ile Mali Zihniyet Kavramları Arasındaki Etkileşim

Mali kültür ile mali zihniyet arasındaki ilişki, mali olguların toplumsal düzeyde nasıl üretildiğini ve zaman içinde nasıl yeniden üretildiğini kavramak açısından merkezî bir öneme sahiptir. Bu iki kavram, birbirinden bağımsız ve hiyerarşik yapılar olarak değil; mali yaşamın kurumsal, normatif ve sembolik çerçevesi ile bu çerçevenin bireyler tarafından algılanma ve içselleştirilme biçimlerini birlikte oluşturan, karşılıklı etkileşim içinde gelişen yapılar olarak ele alınabilir. Bu bağlamda mali kültür ile mali zihniyet arasındaki ilişki, tek yönlü bir nedensellikten ziyade süreklilik arz eden çift yönlü bir etkileşim üzerinden anlaşılmalıdır.

Bu ilişkiyi daha açık biçimde kavrayabilmek için öncelikle kültür ve zihniyet kavramlarının ayrıştırılması gerekmektedir. Ancak kavramların birbirleriyle

iç içe geçmiş yapıları nedeniyle kavramları birbirinden ayırmak kolay olmamaktadır. Bu ayrımı daha anlaşılır kılmak için Mucchielli (1991: 20, 21) içselleştirilmiş kültür ile dışsallaştırılmış kültür arasında bir ayrım yapmıştır. İçselleştirilmiş kültür, toplumsal normlar ve değerlerden oluşan, bireyler üstü ve kolektif bir referans çerçevesini ifade ederken dışsallaştırılmış kültür, bu normatif öncüllerin davranışlar ve kültürel üretimler aracılığıyla görünür hâle gelmiş biçimlerini kapsamaktadır. Bu çerçevede zihniyet, kültürün bireyler tarafından içselleştirilmiş boyutuna karşılık gelmekte, bireylerin paylaşılan norm ve değerleri özümsemeleriyle oluşan ortak bir anlam dünyasını ifade etmektedir (Aygül, 2013: 70). Mali zihniyet de bu anlamda, mali kültürün bireysel bilinç düzeyindeki yansımaları olarak kavramsallaştırılabilir.

Mali kültür ile mali zihniyet arasındaki karşılıklı etkileşimi açıklamak açısından Douglas'ın (1986) kurumsal yaklaşımı önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Douglas'a (1986) göre kurumlar, yalnızca kurallar ve yaptırımlar aracılığıyla işleyen formel yapılar değil; bireylerin dünyayı nasıl algılayacaklarını, nasıl sınıflandıracaklarını ve nasıl anlamlandıracaklarını belirleyen bilişsel ve sembolik çerçeveler üreten yapılardır. Kurumlar, toplumsal gerçekliği belirli kategoriler aracılığıyla düzenleyerek belirli düşünme biçimlerini ve davranış kalıplarını meşrulaştırmaktadır (Douglas, 1986: 108-109). Bu perspektiften bakıldığında vergileme, bütçeleme ve kamu harcamalarına ilişkin kurumsallaşmış sınıflandırmalar ve yerleşik anlam çerçeveleri, bireylerin mali olgulara ilişkin algılarını şekillendiren kültürel yapılar olarak işlev görmektedir. Vergi idareleri, bütçe süreçleri ve kamu harcama rejimleri, bu yönüyle yalnızca teknik düzenlemeler değil, aynı zamanda mali zihniyetin üretildiği ve yeniden üretildiği kurumsal alanlar olarak değerlendirilebilir.

Bu kurumsal yaklaşım, mükellefleri ve mali davranışları belirli kategoriler içinde tanımlayarak mali zihniyetin oluşumunda ve sürekliliğinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla mali davranış, yalnızca bireysel tercihlerin sonucu olarak değil, kurumsal olarak yerleşmiş sınıflandırmalar ve anlam çerçeveleri içinde şekillenen toplumsal bir pratik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, mali kültür ile mali zihniyet arasındaki ilişkinin bireysel psikolojinin ötesinde, kurumsal ve sembolik boyutları da içeren çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Mali zihniyetin psikolojik boyutunu ele alan yaklaşımlar, mali kültür-mali zihniyet etkileşimini daha da görünür kılmaktadır. Schmölders'in mali psikoloji yaklaşımı, bireylerin mali yükümlülükler karşısındaki tutumlarının yalnızca ekonomik hesaplarla değil, kültürel normlar ve psikolojik eğilimlerle birlikte şekillendiğini vurgulamaktadır (Schmölders, 1959: 340-345). Bu çerçevede mali kültür, bireylerin zihinsel eğilimlerini besleyen normatif bir

arka plan sunarken mali zihniyet, bu arka planın algı ve davranış düzeyinde nasıl somutlaştığını açıklamaktadır. Böylece mali kültür ve mali zihniyet, mali davranışın ortaya çıkışında birbirini tamamlayan iki boyut hâline gelmektedir.

Mali kültür–mali zihniyet etkileşimi, Nerré'nin (2001; 2008) “vergi kültürü” yaklaşımıyla kurumsal düzeyde daha sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Nerré (2001; 2008), mali kültürü tarihsel kurumsal gelenekler, idari pratikler ve hukuki düzenlemelerden oluşan geniş bir yapı olarak tanımlamakta; bu yapının toplumun mali olgulara ilişkin zihinsel çerçevesini belirlediğini vurgulamaktadır. Nerré'nin (2001; 2008) geliştirdiği “vergi kültürü” ve “vergi kültürü gecikmesi” kavramları, kültürel normlar ile zihinsel kabuller arasındaki uyumsuzlukların, mali reformların neden sınırlı etki yarattığını açıklamada işlevsel bir çerçeve oluşturmaktadır (Nerré, 2001: 288-290; 2008: 153-156). Bu kavramsallaştırma, mali kültür ile mali zihniyet arasındaki uyumun, kurumsal dönüşümlerin başarısı açısından belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu etkileşim, Feld ve Frey'in (2007) psikolojik vergi sözleşmesi yaklaşımında davranışsal bir boyut kazanmaktadır. Feld ve Frey'e göre (2007) vergileme süreci, yalnızca mali bir işlem değil; devlet ile vatandaş arasında kurulan psikolojik bir sözleşme olarak değerlendirilmelidir (Feld ve Frey, 2007: 102-109). Bu sözleşmenin sürdürülebilirliği, adalet, karşılıklılık ve saygı görme algılarına bağlı olmaktadır. Kurumsal düzeyde inşa edilen mali kültür, bireylerin mali zihniyetini şekillendirirken bireylerin mali zihniyeti de bu kültürel çerçevenin toplumsal meşruiyetini güçlendiren ya da zayıflatan bir unsur hâline gelmektedir. Böylece mali kültür ile mali zihniyet arasındaki çift yönlü etkileşim, mali davranışın sürekliliğini belirleyen temel dinamiklerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Mali kültür ile mali zihniyet arasındaki ilişki, Bourdieu'nün (1977[1972]) habitus kavramı çerçevesinde ele alındığında daha uzun erimli bir perspektif kazanmaktadır. Bu çerçevede mali kültür, habitusun oluştuğu toplumsal zemini temsil ederken mali zihniyet, bu zeminin bireysel bilinçteki yansımalarını ifade etmektedir. Böylece mali kültür–mali zihniyet etkileşimi, yalnızca kısa vadeli politika değişimlerine tepki veren bir yapı olarak değil; uzun erimli toplumsal öğrenme, sosyalleşme ve içselleştirme süreçleri içinde yeniden üretilen bir yapı olarak kavramsallaştırılabilir.

Bu bölümde ele alınan kuramsal yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, mali kültür ile mali zihniyetin birbirini dışlayan değil, karşılıklı olarak üreten ve dönüştüren bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Mali kültür, mali olgulara atfedilen normatif ve sembolik çerçeveyi oluştururken mali zihniyet, bu çerçevenin bireyler tarafından nasıl algılandığını ve mali davranışlara nasıl

dönüştüğünü açıklamaktadır. Bu etkileşim, mali sistemlerin yalnızca teknik işleyişinin değil, aynı zamanda bu işleyişin toplumsal kabulü ve sürekliliğinin nasıl inşa edildiğini anlamak açısından bütünlüklü bir çerçeve sunmaktadır.

4. Mali Davranış: Rasyonalite Biçimleri ve Normatif-Kültürel Temeller

Mali kültür ve mali zihniyet kavramları, mali olguların toplumsal düzeyde nasıl anlamlandırıldığını ve bu anlamlandırmaların hangi zihinsel ve kurumsal çerçeveler içinde üretildiğini açıklamaya yönelik önemli kavramsal araçlar sunmaktadır. Ancak bu kavramsal çerçeve, mali sistemlerin işleyişini anlamak açısından tek başına yeterli olmamaktadır. Mali kültür ve mali zihniyet, ancak bireylerin ve kurumların somut mali pratiklerinde nasıl karşılık buldukları incelendiğinde anlamını tamamlamaktadır. Bu nedenle mali davranış, mali kültürün kurumsal düzlemde ürettiği normatif çerçeveler ile mali zihniyetin bireysel bilinç düzeyindeki yansımalarının kesişim noktasında ortaya çıkan bir pratik alan olarak ele alınmalıdır. Bu çerçevede mali davranışın rasyonel ve kültürel temellerinin birlikte değerlendirilmesi, mali kültür ve mali zihniyetin somut davranış kalıplarına nasıl dönüştüğünü kuramsal bir perspektif içinde görünür kılmaktadır.

Mali davranış, kamu maliyesi literatüründe uzun süre ağırlıklı olarak rasyonel ve ekonomik bir davranış olarak ele alınmıştır. Vergi ödeme, kamu harcamalarına yönelik tutumlar ya da borçlanma politikalarına verilen tepkiler, bireylerin maliyet-fayda analizine dayalı kararları olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, mali davranışın öngörülebilirliğini artırmayı hedefleyen modeller üretmiş olsa da toplumsal ve kültürel bağlamın etkisini sınırlı ölçüde dikkate almıştır. Mali davranışın yalnızca araçsal rasyonalite temelinde ele alınması, kültürel, ahlaki ve sembolik boyutların ihmal edilmesine neden olmaktadır.

Bu durum, mali davranışın hangi rasyonalite biçimleri üzerinden anlamlandırılabilceği sorusunu gündeme getirmektedir. Bu çalışmada “mali davranışın anlam dünyası” kavramı, Weberci anlamlı toplumsal eylem geleneği ve yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı içinde gelişmiş genel bir düşünsel hattın mali olgulara uyarlanmasına dayanan ve mevcut literatürde yerleşik olmayan özgün bir kavramsallaştırma olarak kullanılmaktadır. Weber’in (1922/1978: 4-6) anlamlı toplumsal eylem yaklaşımı, bireylerin eylemlerinin ancak bu eylemlere attıkları öznel anlamlar üzerinden çözümlenebileceğini vurgularken bu yaklaşım daha sonraki yorumlayıcı literatürde “anlam dünyası” fikri etrafında genişletilmiştir. Benzer biçimde Geertz’in (1973) kültürü bir “anlamlandırma sistemi” olarak ele alan yaklaşımı, toplumsal pratiklerin sembolik ve moral boyutlarını anlamaya imkân tanımaktadır (Geertz, 1973: 5-6). Bu kuramsal

arka plan doğrultusunda mali davranışın anlam dünyası, vergi ödeme, kamu harcamalarını değerlendirme ya da devlete mali yükümlülük atfetme gibi pratiklerin, teknik ve rasyonel boyutlarının ötesinde tarihsel deneyimler ve kültürel sembollerle birlikte nasıl anlamlandırıldığını açıklamayı amaçlayan yorumlayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Weber'in (1922/1978) toplumsal eylem kuramı, rasyonaliteyi tekil ve evrensel bir hesaplama mantığına indirgemek yerine, eylemin anlamına göre farklılaşan ideal tipler üzerinden ele alarak bu tartışma için elverişli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Weber'e (1922/1978) göre toplumsal eylem; araçsal rasyonel, değer-rasyonel, duygusal ve geleneksel olmak üzere dört ideal tipe ayrılmaktadır (Weber, 1922/1978: 24-26). Bu tipoloji, mali davranışların yalnızca maliyet-fayda hesaplarıyla açıklanamayacağına; normatif yönelimler, duygusal bağlar ve tarihsel olarak yerleşmiş pratikler üzerinden de anlamlandırılabilmesine işaret eden yorumlayıcı bir imkân sunmaktadır.

Araçsal rasyonalite, belirli hedeflere ulaşmak için en uygun araçların seçilmesine dayanmaktadır ve mali pratikler bağlamında bütçe verimliliği, vergi uyumunda maliyet minimizasyonu ya da borçlanma stratejilerinin optimizasyonu gibi süreçler üzerinden okunabilir. Buna karşılık *değer-rasyonalitesi*, eylemin sonuçlarından bağımsız olarak belirli ilkelere veya normlara bağlılık temelinde şekillenmektedir. Adalet, hakkaniyet, dayanışma veya kamusal yarar gibi değerlerin mali kararları yönlendirmesi, mali davranışın değer-rasyonel boyutu çerçevesinde değerlendirilebilir. *Duygusal rasyonalite*, bireylerin korku, öfke, sadakat veya güven gibi duygusal yönelimler temelinde hareket etmelerini kapsarken *geleneksel rasyonalite*, tarihsel olarak pekişmiş alışkanlıkların ve kültürel normların davranışlar üzerindeki belirleyici etkisini ifade etmektedir. Bu çerçevede mali davranış, çoğu bağlamda bu rasyonalite türlerinin bir arada ve iç içe geçmiş biçimde işlediği karmaşık bir yapı olarak kavranabilir.

Feld ve Frey'in (2002; 2007) çalışmaları, mali davranışın devlet ile vatandaş arasında kurulan ilişki biçimi üzerinden nasıl şekillendiğini görünür kılmaktadır. Feld ve Frey'e göre (2002; 2007) vergiye uyum, yalnızca yaptırım ve denetim mekanizmalarının sonucu değil, devletin mükelleflere nasıl davrandığına bağlı olarak zaman içinde oluşan karşılıklı beklentiler çerçevesinde biçimlenmektedir. Vergileme süreci bu anlamda, taraflar arasında güven, adalet ve saygı algıları üzerine kurulu psikolojik bir sözleşme olarak değerlendirilebilir. Devletin şeffaf, tutarlı ve öngörülebilir bir idari pratik sergilemesi, mükelleflerin mali yükümlülüklerini ortak iyiliğe yapılan meşru bir katkı olarak algılamalarını kolaylaştırırken keyfi ya da güven zedeleyici uygulamalar bu ilişkiyi zayıflatarak vergi ahlakını kırılgan hâle getirebilmektedir. Bu yaklaşım, mali davranışın

bireysel fayda hesaplarının ötesinde, kurumsal uygulamalar ile mükellef algıları arasında karşılıklı olarak kurulan bir anlamlandırma süreci içinde şekillendiğini göstermektedir.

Mali yükümlülüklerin risk, belirsizlik ve sorumluluk algıları üzerinden anlamlandırılması, bu algıların bireysel tercihlerden ziyade hangi toplumsal ve kültürel çerçeveler içinde üretildiği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu noktada mali davranışların yalnızca rasyonel hesaplamalar ya da kurumsal düzenlemeler üzerinden değil; riskin nasıl tanımlandığı, hangi durumların tehdit olarak algılandığı ve sorumluluğun kime atfedildiği gibi değerlendirmelerin toplumsal olarak nasıl kurulduğu üzerinden ele alınması gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım, mali yükümlülüklerin bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığını açıklamak bakımından kültürel ve sembolik boyutlara odaklanan kuramsal çerçevelerden yararlanmayı gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda Douglas'a göre (1992) risk, nesnel tehlikelerin teknik olarak ölçülmesiyle belirlenen doğal bir olgu olmaktan ziyade, toplumsal ve kültürel olarak inşa edilen bir değerlendirme biçimi olarak ele alınmaktadır. Douglas (1992), bireylerin aynı tehlikelerle karşı karşıya kalsalar dahi, bu tehlikeleri risk olarak algılama ve yorumlama biçimlerinin içinde yer aldıkları toplumsal düzen, kültürel kalıplar ve yaşam tarzları tarafından şekillendirildiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle risk algısı, bireysel bir muhakeme sürecinden çok, kolektif normlar ve paylaşılan değerler aracılığıyla üretilen ve yeniden üretilen bir toplumsal inşa niteliği taşımaktadır. Kültürel risk kuramı, risk algısının “kültürel olarak standartlaşmış” tepkiler üzerinden biçimlendiğini ileri sürerek neyin tehlikeli kabul edildiği, hangi davranışların meşru görüldüğü ve sorumluluğun nasıl dağıtıldığına ilişkin değerlendirmelerin toplumsal bağlam içinde kurulduğunu ortaya koymaktadır (Douglas, 1992: 40).

Douglas'ın (1992) kuramından hareketle mali davranış, yalnızca ekonomik göstergelere verilen rasyonel tepkiler olarak değil, bu göstergelerin hangi toplumsal olarak inşa edilmiş ahlaki ve siyasal çerçeveler içinde anlamlandırıldığıyla birlikte ele alınmalıdır. Bütçe açıkları, vergi artışları ya da sosyal harcamalar gibi mali olgular, farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda farklı risk tanımları, sorumluluk atıfları ve suçlama pratikleri üzerinden yorumlanmakta; bu nedenle mali kararlar yalnızca teknik hesaplamaların değil, aynı zamanda toplumsal olarak inşa edilmiş risk algılarının ve meşruiyet değerlendirmelerinin de ürünü hâline gelmektedir. Dolayısıyla mali davranış, ekonomik rasyonalite kadar, kültürel olarak kurulan risk ve sorumluluk rejimleri tarafından biçimlenen toplumsal bir pratik olarak ortaya çıkmaktadır.

Mali davranışın etik boyutu, rasyonalite tartışmasını salt araçsal hesaplamaların ötesine taşıyarak normatif bir bağlama yerleştirmektedir.

Rawls'ın (1971/1999) adalet kuramı, toplumsal kurumların ve bu kurumlar aracılığıyla alınan kararların yalnızca etkinlik ya da istikrar ölçütleriyle değil, adalet ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Rawls'a (1971/1999) göre adalet, yalnızca mevcut toplumsal düzen içindeki bireyler arasındaki ilişkilerle sınırlı olmayıp kuşaklar arası ilişkilerde de gözetilmesi gereken temel bir ilkedir. Bu bağlamda geliştirilen kuşaklar arası adalet bağlamında tasarruf ilkesi, bugünkü kuşağın tercih ve eylemlerinin, gelecek kuşakların adil bir toplumsal yapıya erişim olanaklarını zedelememesi gerektiğini ifade etmektedir (Rawls, 1971/1999: 285-287).

Bu normatif boyut, Arendt'in (1958) siyasal eylem anlayışıyla birlikte ele alındığında, mali davranışın zamansal yönelimi daha görünür hâle gelmektedir. Arendt'e (1958) göre siyasal eylem, yalnızca mevcut sorunlara verilen tepkilerden ibaret olmayıp kamusal alanda kalıcı etkiler üreterek toplumsal dünyanın yeniden kurulmasına katkıda bulunan bir süreçtir. Eylemin sonuçları tam anlamıyla öngörülemez de bu eylemler kolektif yaşamın geleceğine yönelik etkiler üretir ve kamusal dünyayı dönüştürmektedir (Arendt, 1958: 236-240). Bu bakış açısı, mali politikaların yalnızca kısa vadeli bütçe dengelerine odaklanan teknik araçlar olarak değil, kolektif geleceğe ilişkin yönelimler içeren siyasal pratikler olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu çerçevede mali davranış, gelecek yönelimli bir rasyonalite boyutu da içermektedir.

Modern toplumlarda mali davranışın giderek artan biçimde risk yönetimi ekseninde şekillenmesi ise Beck'in (1992) risk toplumu kuramı aracılığıyla açıklanabilir. Beck'e (1992) göre modern toplumların temel meselesi yalnızca büyümeyi planlamak değil, aynı zamanda üretilen riskleri yönetmek ve belirsizlikleri kontrol altına almaktır. Bu bağlamda risk, modern toplumsal düzenin merkezî bir örgütlenme ilkesi hâline gelmektedir (Beck, 1992: 19-22). Sosyal sigorta mekanizmaları, mali kurallar, bütçe disiplinine yönelik düzenlemeler ve ihtiyatlı borçlanma stratejileri, bu risk-rasyonelliğinin mali pratikler düzeyindeki yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, mali davranışın yalnızca kaynak tahsisine ilişkin bir karar süreci olmadığını, aynı zamanda güven üretme ve belirsizliği azaltma işlevi taşıyan toplumsal bir pratik olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda tartışılan kuramsal çerçeve, mali davranışın tek boyutlu bir rasyonalite anlayışıyla açıklanamayacağını açık biçimde ortaya koymaktadır. Mali davranış, araçsal hesaplamalar kadar, kültürel normlar, etik değerler, sembolik anlamlar ve duygusal yönelimlerle birlikte şekillenen çok yönlü bir yapıya sahiptir. Vergi ödeme davranışı bu bağlamda yalnızca hukuki bir yükümlülük değil, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk olarak anlam kazanabilmektedir. Vergi kaçırma ya da kaçınma davranışları ise ekonomik

bir tercih olmanın ötesinde sıklıkla adalet ve meşruiyet tartışmalarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Bu durum, mali davranışın anlam dünyasında ahlaki kategorilerin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu yapı, mali davranışın yalnızca bireysel tercihlerin sonucu olarak değil, toplumsal değerler ve kurumsal pratikler tarafından da yönlendirilen bir süreç olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle mali davranış anlamaya yönelik yaklaşımların, rasyonel ve kültürel temelleri birbirine karşıt değil, birbirini tamamlayan boyutlar olarak birlikte değerlendiren bir yaklaşımı benimsemesi önem kazanmaktadır.

Sonuç

Mali olguların yalnızca teknik düzenlemeler, hukuki çerçeveler ve ekonomik rasyonelite üzerinden ele alınması, mali sistemlerin toplumsal düzeyde nasıl algılandığını ve bu algıların mali pratiklere nasıl yansıdığını açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Vergi ödeme, kamu harcamalarını değerlendirme ya da borçlanma politikalarına verilen tepkiler, salt maliyet-fayda hesaplarının sonucu olarak ortaya çıkmamakta; tarihsel deneyimler, kurumsal ilişki biçimleri ve paylaşılan değerler içinde şekillenen anlamlandırma süreçleriyle birlikte oluşmaktadır. Bu durum, mali davranışın anlaşılabilmesi için mali olguların toplumsal ve kültürel boyutlarını merkeze alan bir çerçevenin gerekliliğine işaret etmektedir.

Bu çalışma, mali davranışını açıklamak üzere mali kültür ve mali zihniyet kavramlarını birbirini tamamlayan iki düzlem olarak ele alarak mali pratiklerin ardındaki toplumsal anlam dünyasını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Vergi kültürü tartışmaları etrafında şekillenen literatürün (Nerré, 2001; 2008) mali olguların kültürel gömülülüğünü ortaya koymada önemli bir eşik oluşturduğu görülmekle birlikte bütçeleme, kamu harcamaları ve borçlanma gibi vergileme dışı mali süreçleri de kapsayan daha geniş bir çerçeveye ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda mali kültür kavramı, mali olgulara tarihsel olarak atfedilen normatif ve sembolik çerçeveyi ifade ederken mali zihniyet, bu çerçevenin bireyler ve toplumsal gruplar tarafından nasıl algılandığını ve içselleştirildiğini açıklamaktadır.

Mali zihniyetin kavramsallaştırılmasında, mali düzeni devlet-toplum ilişkileri içinde ele alan Goldscheid'in (1917/1958) ve Schumpeter'in (1918/1991) mali sosyoloji geleneği, verginin algısal ve tutumsal boyutlarını öne çıkaran Schmölders'in (1959) mali psikoloji yaklaşımı, zihinsel süreklilikleri açıklayan Bourdieu'nün (1977[1972]) habitus kavramı, dışsal denetimden içsel denetime evrilen davranış kalıplarını görünür kılan Elias'ın (1939/2000) medenîleşme süreci ve anlamlandırma pratiklerine odaklanan Geertz'in (1973) sembolik yaklaşımı birlikte değerlendirildiğinde, mali zihniyetin bireysel tercihlerin toplamı olmaktan ziyade tarihsel ve toplumsal

süreçler içinde yeniden üretilen çok yönlü bir yapı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Douglas'ın (1986) kurumsal yaklaşımı, kurumların yalnızca davranışları düzenleyen dışsal yapılar olarak değil, aynı zamanda bireylerin neyi makul, meşru ve doğal olarak düşüneceklerini belirleyen bilişsel sınıflandırma sistemleri olarak ele alınmasına imkân tanımakta; bu yaklaşım, mali kültür ile mali zihniyet arasındaki etkileşimi açıklamada önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır.

Bu perspektiften bakıldığında, mali düzenin sürekliliği ve meşruiyeti yalnızca yaptırım ve denetim mekanizmalarına dayanmamakta, mali olguların toplumsal düzeyde nasıl anlamlandırıldığına ve bu anlamlandırmaların hangi zihinsel kabuller üzerinden istikrar kazandığına bağlı olarak biçimlenmektedir. Kurumsal reformların farklı toplumsal bağlamlarda farklı sonuçlar üretmesi ise mali düzenlemelerin teknik içeriğinden ziyade mali kültür ile mali zihniyet arasındaki uyum ya da uyumsuzlukla yakından ilişkilidir.

Mali davranışın rasyonel ve kültürel temellerinin birlikte değerlendirilmesi, vergi ödeme, kamu harcamalarını değerlendirme ya da borçlanmaya rıza gibi pratiklerin yalnızca bireysel tercihlerden ibaret olmadığını; adalet algıları (Rawls, 1971/1999), karşılıklılık beklentileri ve psikolojik sözleşmeler (Feld & Frey, 2002; 2007), risk algıları (Douglas, 1992; Beck, 1992) ve etik-siyasal sorumluluklar (Arendt, 1958) gibi normatif unsurlarla iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu yönüyle mali davranış, ekonomik rasyonalite ile toplumsal anlamlandırma süreçlerinin kesiştiği çok yönlü bir pratik alanı temsil etmektedir.

Sonuç olarak mali davranışın anlam dünyasına odaklanan bu değerlendirme, kamu maliyesi literatüründe mali olguların yalnızca “nasıl düzenlendiği” sorusuna değil, aynı zamanda “nasıl anlamlandırıldığı” ve “hangi normatif çerçeveler içinde meşru kabul edildiği” sorularına da yanıt arayan bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Mali kültür ve mali zihniyet kavramlarını birlikte ele alan bu çerçeve, mali düzenin toplumsal temellerini görünür kılmakta; mali davranışın teknik açıklamalarla sınırlı olmayan, tarihsel ve kültürel bağlam içinde şekillenen bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, kamu maliyesinin sosyolojik boyutuna ilişkin tartışmalar için bütünlüklü bir kuramsal zemin sunmaktadır.

Kaynakça

- Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Aygül, H. H. (2013). İktisadi Zihniyet Olgusunun Anlam Evreni ve Tipolojik Analizi: Batı Akdeniz Bölgesi Örneği. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(13), 65-95.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buchanan, J. M. (1967). *Public Finance in Democratic Process: Fiscal Institutions and Individual Choice*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Douglas, M. (1986). *How Institutions Think*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Douglas, M. (1992). *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*. London: Routledge.
- Elias, N. (1939/2000). *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Oxford: Blackwell.
- Erdal, N., & Demir, İ. C. (2024). Tax Culture and Tax Administration Culture as Factors Forming Fiscal Culture in Türkiye. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 420-435.
- Feld, L. P. ve Frey, B. S. (2002). Trust Breeds Trust: How Taxpayers are Treated. *Economics of Governance*, 3(2), 87-99.
- Feld, L. P. ve Frey, B. S. (2007). Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation. *Law & Policy*, 29(1), 102-120.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Goldscheid, R. (1917/1958). A Sociological Approach to Problems of Public Finance. İçinde R. A. Musgrave & A. T. Peacock (Eds.), *Classics in the Theory of Public Finance* (ss. 202-213). London: Palgrave Macmillan.
- Kirchler, E. (2007). *The Economic Psychology of Tax Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, A. (1979). An Empirical Assessment of Tax Mentality. *Public Finance*, 34(2), 245-257.
- Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler*, Çev. Ahmet Kotil, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Musgrave, R. A. (1959). *The Theory of Public Finance: A Study An Public Economy*. New York: McGraw-Hill.
- Mutlu, A. (2009). *Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 2009/390.
- Nerré, B. (2001). The Concept of Tax Culture. In *Proceedings, Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association*, 288-295.
- Nerré, B. (2008). Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics. *Economic Analysis & Policy*, 38(1), 153-167.

- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. New York: Farrar & Rinehart.
- Rawls, J. (1971/1999). *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schmölders, G. (1959). Fiscal Psychology: A New Branch of Public Finance. *National Tax Journal*, 12(4), 340-345.
- Schumpeter, J. A. (1918/1991). The Crisis of the Tax State. İçinde R. Swedberg (Ed.), *The Economics and Sociology of Capitalism* (ss. 99-140). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tretter, B. (1974). *Die Steuermentalität – Ein internationaler Vergleich*. Berlin: Duncker und Humblot.
- Weber, M. (1922/1978). *Economy and Society*. G. Roth ve C. Wittich (Ed.). Berkeley: University of California Press.

Uzaktan Denetime Geçiş Sürecinde Yapay Zekâ ve Risk Analizi Uygulamaları (Mükellef Hakları Bağlamında Değerlendirmeler)¹

Engin Hepaksaz²

Şaban Ertekin³

Özet

Günümüzde bilgi işlem teknolojileri ve yapay zekâ uygulamalarında yaşanan gelişmelerin gelir idaresi ve vergileme işlemlerine de yansıyan önemli boyutları bulunmaktadır. Türkiye’de geline nokta gere vergi kaybı, gerekse kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçakçılığının önlenmesi, söz konusu uygulamalar aracılığıyla denetim süreç ve boyutuna da etki eder bir hal almış bulunmaktadır. Yaşanan gelişmeler hem idare hem de mükellefler boyutuyla zaman, mekân ve maliyet avantajlarını gündeme getirmekte, idarenin vergi toplama maliyetlerine de etki etmektedir. Denetim sürecinde vergi denetiminin etkinliği ve işlevselliğinin yanı sıra, mükellef haklarının da gereği gibi korunup gözetilmesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelir idaresi ve Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı’nın geliştirmiş olduğu e-devlet ve yapay zekâ uygulamalarının özellikle inceleme boyutuyla devreye sokulması bakımından 2025 yılının Ekim ayı mali milat özelliği arz etmektedir. OECD’nin vergi suçlarıyla mücadelede küresel anlamda 10 temel ilkesi Türkiye’de de yeni süreçteki e-denetim anlayışında yer almış olup, bu ilkelerden bir tanesi de mükellef haklarının korunup gözetilmesine ilişkindir. Bu bakımdan önümüzdeki süreçte uzaktan denetimin etkinlik ve işlevselliğinin yanı sıra, mükellef haklarının konumu, korunup gözetilmesi konuları da çok sık gündeme gelecek konular arasında yer almaktadır. Çalışmada geline nokta itibarıyla uzaktan denetime imkân veren uygulamalar, hem mevcut durum hem de gelecekteki perspektif açısından mükellef haklarının yeri ve önemi de dikkate alınarak ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

- 1 Bu çalışma 29 Ekim-1 Kasım 2025 tarihinde *XII. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi Antalya*’da sunulan Özet bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.
- 2 Prof. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, engin.hepaksaz@ikc.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4383-4091>.
- 3 Doç. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü, saban.ertekin@adu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3438-3196>

Giriş

Mükellef hakları mükelleflerin vergilendirme sürecinde kendilerine tanınan ve başta uluslararası hukuk kuralları olmak üzere, anayasal ve yasal düzeyde kullanabilecekleri hakları ifade etmektedir. Uluslararası alanda idare ile mükellefler arasındaki iş birliği ile vergi sistemlerinin uyumlaştırılması, hem de anayasal ve yasal düzeyde temel hak ve hürriyetlerle uyumlu olmak üzere mükellef haklarının belirlenmesi önem arz etmektedir (Hepaksaz ve Avcı, 2020: 1061)

Son yıllarda çeşitli ülkelerde yapılan vergi reformları bir yandan mevzuatın iyileştirilmesine ilişkin düzenlemeleri kapsarken, diğer yandan vergi idarelerinin organizasyon yapılarına ilişkin değişimler içermektedir (Kahriman, 2016: 230). 2011 yılı itibarıyla vergi denetimine ilişkin olarak gerek kurumsal ve gerekse de vergi denetim süreci bakımından önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu değişikliklerden önemli birisi denetim elemanlarına ilişkin olanıdır. Önceki sistemde farklı unvanlar altında görev yapan denetim elemanları söz konusu iken, yeni düzenleme ile denetim elemanları tek çatı altında üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Kurumsal yapılandırmada bir diğer yenilik vergi inceleme raporlarını değerlendiren bir üst birim olarak Rapor Değerlendirme Komisyonları oluşturulmasıdır. İnceleme sürecinde mükellef haklarına ilişkin yapılan düzenlemeler bakımından ise 2016 yılında çıkarılan yönetmelik önem arz etmektedir.

Türkiye’de vergi denetimine ilişkin çok önemli gelişmelerden bir tanesi de 2025 yılı uzaktan denetime imkân veren bir elektronik inceleme sürecine ilişkin yapay zekâ temelli uygulamaların devreye sokulmuş olmasıdır. Sistemin önemli bir özelliği geçmiş yıllara ilişkin verilerin yanı sıra cari ve güncel verilere ilişkin olarak da risk analizleri hazırlanıp mükellefleri bilgilendirilebilmeye imkân tanınmasıdır. Bu sayede hem vergi ziyaının tespiti, hem de kayıt dışı ekonomiyle mücadelede bakımından idarenin eli güçlenmekte, mükelleflerin zamanında bilgilendirilmesi onların da haklarını kullanmaları bakımından önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bilgiler ışığında çalışmada öncelikle Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı’nın (VDKB) temel fonksiyonları ve görev alanlarına değinilecektir. İzleyen kısımda VDKB’da risk analizine ilişkin geliştirilen risk analizi uygulamalarından bahsedilecektir. Vergilendirme, tahsil ve cebri icra, yargılama ve vergi inceleme süreçlerinde ortaya çıkan mükellef haklarına yer veren bölümü takiben yeni denetim sisteminde mükellef hakları bakımından dikkat edilmesi gereken hususlar ele alınacaktır. E-inceleme ve risk analizi uygulamalarının mükellefler açısından fayda ve maliyetleri de çalışmada ele alınan önemli bir konu olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Teşkilat ve Görev Alanı

VDKB'nın vergi inceleme süreci ve diğer alanlarda 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 228'inci maddesi bağlamında önemli görev ve yetkileri bulunmakta olup, aşağıda tablo 1 aracılığıyla gösterilmiştir.

Tablo 1: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nın Görev ve Yetkileri

Vergi Usul Kanunu ve diğer gelir kanunları kapsamında vergi incelemeleri yapmak	İnceleme ve denetim sonuçlarını izlemek, değerlendirmek ve istatistikler oluşturmak	Vergi kaçırma ve vergiden kaçınma alanındaki gelişmeler ile bunların ortaya çıkarılması ve önlenmesine yönelik yöntemler konusunda araştırmalar yapmak
Her türlü bilgi, veri ve istatistiği toplamak suretiyle oluşturulacak Risk Analiz Sistemi üzerinden mükelleflerin faaliyetlerini gruplar ve sektörler itibarıyla analiz etmek, mukayeseler yapmak ve bu suretle risk alanlarını tespit etmek	VERGİ DENETİM KURULU BAŞKANLIĞI GÖREV VE YETKİLERİ	Vergi mevzuatı ile ilgili görüş ve önerilerde bulunmak
Vergi yükümlülüklerine ilişkin ihbar ve şikâyetleri değerlendirmek	Vergi inceleme ve denetimleri ile raporlamaya ilişkin standart, ilke, yöntem ve teknikleri geliştirmek, inceleme ve denetim rehberleri hazırlamak, vergi incelemesi yapmaya yetkili olanların uyacakları etik kuralları belirlemek	Bakan tarafından verilen teftiş, inceleme, denetim ve soruşturmaları yapmak
Vergi incelemelerinde Gelir İdaresi Başkanlığı ile gerekli eş güdümü ve iş birliğini sağlamak	Performans değerlendirme sistemi oluşturmak ve Vergi Müfettişlerinin performansını bu sisteme göre değerlendirmek	Bakan tarafından verilen diğer görevleri yapmak

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB) Faaliyet Raporu, 2025, s. 4'den yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

VDKB'nın kurumsal yapılandırılması merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Hazine ve Maliye Bakanlığı merkez teşkilatında doğrudan Bakana bağlı olarak faaliyet gösteren VDK Başkanlığı, başkan, başkan yardımcıları, daire başkanları, vergi müfettişleri ve diğer personelden oluşmaktadır.

Tablo 2: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Merkez Teşkilatı Daire Başkanlıkları

Denetim Daire Başkanlığı		Vergi Kaçakçılığı Denetim Daire Başkanlığı
	VDK DAİRE BAŞKANLIKLARI (Toplam 22 Adet)	
Vergi İadeleri Denetim Daire Başkanlığı		Sektörel Denetim Daire Başkanlığı

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB) Faaliyet Raporu, 2025, s. 7'den yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 2'den de görüleceği üzere, VDK Başkanlığı, Denetim Daire Başkanlığı, Vergi Kaçakçılığı Denetim Daire Başkanlığı, Vergi İadeleri Denetim Daire Başkanlığı, Sektörel Denetim Daire Başkanlığı şeklinde örgütlenmiştir.

Adana, Antalya, Bursa, Gaziantep, Kocaeli ve Konya'da birer adet olmak üzere toplamda 6 adet Denetim Daire Başkanlığı,

Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde birer adet olmak üzere toplamda 3 adet Vergi İadeleri Denetim Daire Başkanlığı,

Ankara (iki adet) , İstanbul (dört adet) ve İzmir (bir adet) illerinde toplamda 7 adet Vergi Kaçakçılığı Denetim Daire Başkanlığı,

Ankara (iki adet), İstanbul (üç adet) ve İzmir (bir adet) illerinde toplamda 6 adet Sektörel Denetim Daire Başkanlığı olmak üzere toplamda 22 adet Daire Başkanlığı oluşturulmuştur (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 7-8).

Tablo 3: VDK Başkanlığı Merkez Teşkilatı Müdürlükleri

Özel Büro Şube Müdürlüğü	Araştırma ve İş Geliştirme Şube Müdürlüğü	Hukuk ve İhtilaflı İşler Şube Müdürlüğü
Sektörel Denetim Şube Müdürlüğü	Sektör Analizleri Şube Müdürlüğü	Vergi İhbarları Şube Müdürlüğü
Vergi Kaçakçılığı Denetim Şube Müdürlüğü		Bütçe ve Satın Alma Şube Müdürlüğü
Vergi İadeleri Denetim Şube Müdürlüğü		Mali ve Sosyal Haklar Şube Müdürlüğü
İnsan Kaynakları Şube Müdürlüğü	VDK MERKEZ TEŞKİLATI MÜDÜRLÜKLER	Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü
Teftiş ve Soruşturma Şube Müdürlüğü		Rapor Değerlendirme ve Uzlaşma İşlemleri Şube Müdürlüğü
Performans Ölçme ve Değerlendirme Şube Müdürlüğü		Mevzuat Şube Müdürlüğü
Strateji, faaliyet İzleme ve Koordinasyon Şube Müdürlüğü	Vergi Kaçakçılığı Analiz Şube müdürlüğü	İzaha Davet Koordinasyon Şube Müdürlüğü
İç Kontrol Şube Müdürlüğü	Dijital Uygulamalar Şube Müdürlüğü	Kurumsal İletişim ve Dış İlişkiler Şube Müdürlüğü

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB) Faaliyet Raporu, 2025, s. 9'dan yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

VDKB'nın kurumsal yapılandırmasında daire başkanlıklarının yanı sıra, görev ve yetki alanlarına göre belirlenmiş çok sayıda müdürlük görev icra etmektedir. Özel Büro Şube Müdürlüğü ile Araştırma ve İş Geliştirme Şube Müdürlüğü doğrudan kurum başkanlığına bağlı olarak çalışmaktadır. Diğer müdürlükler ise altı adet başkan yardımcısına bağlı olarak dağıtılmış bulunmaktadır. Bunlar arasında Sektörel Denetim Şube Müdürlüğü, Vergi Kaçakçılığı Denetim Şube Müdürlüğü, Vergi İhbarları Şube Müdürlüğü ile

İzaha Davet Koordinasyon Şube Müdürlüğü konumuz açısından önem arz eden müdürlüklere örnek olarak verilebilir.

2. VDKB’nda Risk Analizi Uygulamaları

Her ne kadar Vergi Usul Kanununda vergi incelemelerinin temel amacı *‘ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve sağlamak’* olarak hüküm altına alınmış olsa da, vergi incelemelerinin farklı amaçlara hizmet eden yönlerinden bahsetmek gerekir. Söz konusu amaçları (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 18),

- kayıt dışılıkla mücadele,
- haksız rekabetin önlenmesi,
- vergi bilincinin yerleştirilmesi,
- vergisel hak ve yükümlülükler konusunda farkındalık oluşturulması,
- vergide adalet ve eşitlik ilkelerinin sağlanmaya çalışılması,

-incelemelerin etkinliğinin artırılması ve mükelleflerin inceleme sonrası vergiye gönüllü uyumunu sağlamaya yönelik olumlu etkilerin yaratılması, şeklinde sıralayabiliriz. Söz konusu amaçları gerçekleştirmek üzere başlatılan vergi inceleme süreci kompleks, çok boyutlu bir süreci ifade etmektedir. Bu süreçte önemli bir unsur incelemelerin risk analizi esasına dayalı olarak yapılmasıdır. Risk analizinde sektör, konu, bölge, il, büyüklük, inceleme geçmişi ve mükellefiyete ilişkin diğer hususlar esas alınmakta, yapılan risk analiz çalışmaları sonucunda da belirlenen mükellefler nezdinde incelemeler gerçekleştirilmektedir.

Gelir İdaresi Başkanlığı’nın yanı sıra VDK da e-devlet uygulamaları ve son dönemde yapay zekâ temelli uygulamalarda öncü kurumlardan biri olarak görülebilir. Gelineen noktada VDK’nın risk analizi ve yapay zekâ temelli uygulamalarına aşağıda değinilmeye çalışılacaktır.

2.1. Elektronik Veri İbraz Sistemi (e-Viz)

E-Viz vergi denetimi sürecinde denetim elemanlarına geleneksel denetim yöntemine göre önemli ölçüde avantaj sağlayan uygulamalardan birisidir. Sistem, e-defter ve belgeler ile elektronik ortamda tutulan/üretilen diğer belgelerin, incelemeyi yürüten denetim elemanına elektronik ortamda ibrazına imkân vermektedir. E-Viz uygulaması mükelleflere de birçok işlemi gerçekleştirebilmelerini sağlamaktadır. Mükellefler e-defter ve belgeleri ile elektronik ortamda oluşturduğu diğer tüm dosyalarını sistem üzerinden zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın ibraz edebilmektedir. Bu süreçte

aşamalar anlık olarak takip edilebilmektedir. E-imza kullanılarak ibraz edilen tüm dosyalar ve veriler yasal olarak belgelendirilebilmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 10).

2.2. VDK-VEDAS Denetim ve Analiz Sistemi

Sistemin getirdiği en önemli yeniliklerden birisi denetimin yeni dönemde elektronik ortama taşınması, bir diğer deyişle uzaktan elektronik denetimi mümkün kılabilmesidir. VDK-VEDAS Denetim ve Analiz Sistemi elektronik defter ve belgelerin görüntülenerek, doğrulanması, raporlanması ve denetime ilişkin detaylı analizlerin yapılmasını sağlamaktadır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 11).

2.3. VDK Risk Analiz Sistemi (VDK-RAS)

VDK-RAS'ın temel fonksiyonu, risk analiz sistemi üzerinden mükelleflerin faaliyetlerini gruplar ve sektörler itibarıyla analiz etmek, mukayeseler yapmak ve bu suretle risk alanlarını tespit etmektir. Bu amaçla, kamu kurum ve kuruluşları ile çok sayıda kurum ve kuruluştan sürekli ve dönemsel olarak bilgiler toplanmakta, mükelleflerin faaliyetleri gruplar ve sektörler itibarıyla analiz edilmekte, karşılaştırma ve bu suretle riskli alanlar tespit edilmektedir. Belirlenen risk alanlarına göre veri yığınları içerisinde marjinal faydası yüksek, incelemede öncelikli mükellefler belirlenerek etkin inceleme süreçleri işletilmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 12).

Tablo 4: VDK-RAS Risk Analiz Sistemi Kullanımına İlişkin Veriler (2024)

İşlem Türü	Sayısal Veriler
Risk Analizi İncelemesine Tabi Tutulan Sektör Sayısı: (41 adet)	708.344 adet mükellef analize tabi tutulmuş, 31.737 adet mükellef incelemeye tabi tutulmuştur
Daire Başkanlıklarından Gelen Sahte Belge Analiz Talebi: (2.826 adet)	19 adet sahte belge düzenleme organizasyonu tespit edilmiştir
Haksız Vergi İadesi Yönünden Risk Tespiti	1.258 adet mükellef vergi incelemesine sevk edilmiştir
İzaha Davet Analiz ve Değerlendirmeleri	18.272 adet mükellef izah müessesesi kapsamında değerlendirilmek üzere ilgili birime gönderilmiştir

Sektör Çalışması (Tarım ve Hayvancılık)	<u>Riskli Mükellefler Fiili Envanter Faaliyeti:</u> Kırmızı et sektörü: 17 il, 68 adres Pancardan şeker üretimi: 26 il, 61 adres Yem imalatı: 17 il, 46 adres Toptan fındık ticareti/aracılığı: 10 il, 111 adres Kavrulmuş/işlenmiş kuruyemiş toptan ticareti sektörü: 1 il, bulunan 56 adres
Sektör Çalışması (Tütün ve Alkol)	<u>Riskli Mükellefler Fiili Envanter Faaliyeti:</u> Şarap imalatı: 22 il, 89 adres Tütün ve makaron sektörü: 8 il, 26 adres
Sektör Çalışması (Kuyum)	<u>Riskli Mükellefler Fiili Envanter Faaliyeti:</u> 44 il, 855 adres

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB) 2024 yılı faaliyet raporu, sayfa 29'dan yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

VDKB'nın geliştirmiş olduğu yapay zekâ temelli uygulama ve sistemlerin en önemli hedeflerinden birisi, sahte ve muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belgeler düzenleme ve kullanmanın tespit edilmesi ve böylece kayıt dışı ekonominin üzerine gidilerek bu alanın ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Bu açıdan zamanaşımı sürelerini dikkate alan geçmişe yönelik denetimlerin yanı sıra, artık güncel denetimlerin de etkin bir şekilde yapılabilmesi imkân dâhiline girmiş bulunmaktadır. Bu sayede özellikle cari dönemde sahte belge düzenleme ve kullanma fiilleri ile etkin bir şekilde ve zamanında mücadele edilebilmesi için VDK-RAS' sistemi kullanılmakta, gerek düzenleyiciler ve gerekse kullanıcılar etkin bir şekilde kontrol mekanizması güncel olarak işletilebilmektedir.

2.4. Mükellef Bilgi Raporu Sistemi (MBR)

VDK-RAS sisteminin temel yapıtaşını oluşturan Mükellef Bilgi Raporu Sistemi (MBR), denetim, inceleme ve araştırma sürecinde gerekli bilgi ve verilerin tek noktadan sağlanmasına imkân vermektedir. Nezdinde inceleme yapılan mükellef hakkında veri tabanında, diğer kamu kurum ve kuruluşları ile çok sayıda kurum ve kuruluştan elde edilen bilgiler toplanmaktadır. Söz konusu bilgilerden yola çıkılarak başkaca bir programa, kaynağa, yazışmaya veya sürece gerek kalmadan nezdinde inceleme yapılan mükellefi ilgilendiren ve vergisel açıdan önem arz eden tüm bilgiler toplulaştırılmış olmaktadır. Sistem bu haliyle denetim elemanlarına adeta rehber görevi icra etmekte ve VDKBİS üzerinden elektronik ortamda sunulmaktadır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 12).

2.5. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Bilgi İşletim Sistemleri (VDKBİS)

VDKBİS Başkanlık bünyesinde gerçekleştirilen iş ve işlemlerin takibini ve denetimini sağlayan bir sistem olarak elektronik belge yönetim sistemi ile entegre olarak çalışmaktadır. Bir iş akış otomasyon sistemi olarak çalışan sistem sayesinde, karar alma ve iş takibinde istenilen raporları üretilebilmekte, dış sistemlere bilgi sağlanabilmekte ve bu sistemlerden bilgi alınabilmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 13).

Diğer sistemlerde olduğu gibi bu sistemin de özelliklerinden birisi, geleceğe yönelik risk analizi ve e-denetime geçiş ve uygulama sürecinde yapılması planlananlar ve önerilerin güncel olarak modüler sistem gelişimine olanak tanımasıdır.

2.6. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Vergi Daireleri Denetim Bilgi Sistemi (VDK-VEDEBİS)

Başkanlığın teftiş sürecinde kullanılmak üzere geliştirilmiş olup, sürece ilişkin yeni yöntemlerin geliştirilmesi ve bilişim teknolojilerinin yoğun kullanımının getirdiği yeni risk alanlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda; bilgi paylaşımı ve birlikte çalışılabilirlik anlayışı içerisinde ilgili kurumlarla (Gelir İdaresi Başkanlığı, Bilgi Teknolojileri Genel Müdürlüğü, Ziraat Bankası A.Ş., Muhasebat Genel Müdürlüğü vd.) yapılan bilgi paylaşımları sayesinde çeşitli kriter ve risk göstergeleri oluşturulmakta, analiz edilmekte ve değerlendirilmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 13).

2.7. Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS) Çalışmaları

EBYS sistemi diğer kamu kurum ve kuruluşlarında olduğu gibi belge yönetim sistemlerinde standartlaşma ve uyum sağlanmasına katkı sağlayan uygulama, yazılım ve güvenlik sistemlerinin bütünüdür. Kurum bünyesinde de buna ilişkin olarak nitelikli elektronik sertifikalar üretimi, bilgi güncellemeleri ve program ve yazılım geliştirmeleri güncel olarak sağlanmaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında mükellefler hakkında bilgi toplanması, risk analizine tabi tutulması ve analiz sonucunda riskli görülenlerin inceleme sürecine dâhil edilmesiyle ilgili alternatifleri aşağıdaki tablo aracılığıyla analiz edebiliriz.

Tablo 5: Mükelleflerin İncelenmeye Alınma Nedenleri

VDK-RAS üzerinden, mükelleflere ait her türlü yasal veri kullanılarak yapılan analiz ve mukayeseler neticesinde riskli görülen sektörler ve mükellefler nezdinde yürütülen incelemeler		İhbar ve şikâyetlere istinaden yürütülen incelemeler
Kamu kurum ve kuruluşlarından intikal eden ve doğrudan veya dolaylı olarak vergisel konuları içeren inceleme ve denetim raporlarına istinaden yürütülen incelemeler	MÜKELLEFLERİN İNCELEMeye ALINMA NEDENLERİ	Vergi Müfettişleri tarafından riskli olduğu düşünülen sektörlerle yönelik düzenlenen Görüş ve Öneri Raporları uyarınca yapılan incelemeler
Teftiş, soruşturma, araştırma ve inceleme ile denetimler sırasında yapılan tespitlere istinaden yürütülen incelemeler		Diğer Nedenler

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB) 2024 yılı faaliyet raporu, sayfa 18'den yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

VDK'nın risk analizi ve buna dayalı incelemelerinin yanı sıra kayıt dışı ekonomi ile mücadele ile mücadele de en önemli hedeflerden birisini oluşturmaktadır. Bu amaçla yapılan çeşitli görev ve faaliyet alanlarını aşağıdaki tablo aracılığıyla özetleyebiliriz.

Tablo 6: Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaçakçılığı İle Mücadelede Görev ve Faaliyet Alanları

Vergi kayıp ve kaçığına neden olabilecek riskli alanlar ile risk unsurlarının tespiti yönünde araştırmalar yapılması ve bu kapsamda Bakanlığın ilgili veri tabanı ve ambarlarından yararlanılması	VDK-RAS ile kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçakçılığının yoğun olduğu sektörleri belirleyerek analiz sonucunda riskli görülen mükelleflerin incelemeye sevk edilmesi	Vergi inceleme raporları ve vergi suçu raporları üzerinde yapılacak çalışma ve analizlerle vergi kaçırma türleri ve bunlarla mücadele yöntemleri konusunda yeni önlemler alınması
Kayıt dışılığın tespitine yönelik sektörel veya konu itibarıyla araştırma yapılarak mevzuat değişikliği ve uygulamaya yönelik görüş ve öneriler sunulması	KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAÇAKÇILIĞI İLE MÜCADELEDE GÖREV VE FAALİYET ALANLARI	Kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçakçılığı ile etkin mücadele kapsamında; kamu kurum ve kuruluşları ile iş birliği içinde olunması, kurumlar arası veri paylaşımının sağlanması
Organize ve sistematik vergi kayıp ve kaçığına neden olan sektörlerle ve konulara ilişkin inceleme yöntem ve teknikleri geliştirmesi, bu amaçla inceleme rehberleri hazırlanması	Gelişen teknolojiler ile birlikte uygulamaya alınan e-defter, e-fatura, e-irsaliye gibi uygulamalarla kayıt dışılığın önlenmesine yönelik e-denetime daha fazla önem verilmesi	Organize vergi kaçakçılığı olayları ile ilgili inceleme faaliyetlerinin yürütülmesi ve bu konuda gerekli koordinasyonun sağlanması

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB) 2024 yılı faaliyet raporu, sayfa 19'dan yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Kayıt dışı ile mücadelede 2023 tarihinde yürürlüğe giren ‘Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Eylem Planı (2023-2025)’ VDK Başkanlığı’na önemli görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Eylem planında dördüncü bileşen olarak yer verilen ‘*Hukuki, İdari ve Teknik Önlemlerin Alınması*’ bölümünde 29 nolu eylem kapsamında ‘*Hizmet sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin nakit kullanım yoğunluğu azaltılacaktır*’ hedefi ortaya konulmuştur. Bu kapsamda GİB Koordinatörlüğünde VDK ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ilgili kurumlar olarak belirlenmiştir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 20).

VDKB’nın 2024–2028 Stratejik Planında yer alan amaç ve hedeflerine ulaşabilmek amacıyla, 2024 yılı Performans Programında belirlenen amaç ve hedeflerden önemli birisini ‘*vergi denetimi aracılığıyla kayıt dışı*

ekonomiyle mücadele etmek’ teşkil etmektedir. Kurum, buna yönelik olarak vergi incelemesi süreçlerinde gittikçe artan bir biçimde yapay zekâ temelli uygulamalarla sürdürme iradesi ortaya koymaktadır.

VDK e-dönüşüm Türkiye Projesi ve birlikte çalışılabilirlik anlayışının bir gereği olarak kayıt dışı ekonomiyle mücadelede farklı kurumlarla bilgi paylaşımında başarılı kurumlardan biri olarak görülebilir. Kurum, riskli mükelleflerin tespitine ilişkin başta HMB ve GİB olmak üzere, Ticaret Bakanlığı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, MASAK, banka, sigorta ve finans kurum ve kuruluşlarıyla ortak çalışma ve bilgi paylaşımında bulunmaktadır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 32).

VDKB 2025 yılı itibariyle risk analiz program, sistem ve uygulamaları sayesinde bir uzaktan denetime imkân verecek alt yapıya hazır hale gelmiş bulunmaktadır. Kısaca ‘e-inceleme’ diyebileceğimiz uzaktan denetim sisteminin 2023 yılı sonu itibariyle personel, teknik alt yapı ve mevzuat düzenlemeleri ile organizasyon destek yapısının oluşturulması sağlanmıştır. 2024 yılında KURGAN Projesinin geliştirilmesine başlanarak, bu konuda VDKB tarafından ‘1 Ekim 2025 Sahte Belgeyle Mücadele Stratejisi - Kuruluş Gözetimli Analiz (KURGAN) Mükellef ve Meslek Mensupları Rehberi’ çıkarılmıştır.

KURGAN, önceki bölümlerde açıklanan risk analizi program, sistem ve uygulamalarını kullanarak hem cari denetim hem de fiili tespitler yapılmasına imkân sağlayacak bir risk analiz ve erken uyarı sistemi özelliği taşımaktadır. Genel olarak değerlendirdiğimizde KURGAN Projesi, 01 Ekim 2025 tarihi itibariyle devreye sokulmuş olup, gelecek dönemde e-inceleme uzaktan denetim sisteminin temel yapı taşlarından birisini oluşturacaktır. Genel olarak değerlendirildiğinde KURGAN sistemi, VDKB bünyesindeki tüm ilgili sistemlerle entegre çalışan, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla bilgi paylaşımı gerçekleştiren, elde edilen verileri risk analiz girdisi olarak kullanıp analiz eden ve değerlendiren yapay zeka temelli modern bir denetim sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB), Mükellef ve Meslek Mensupları Rehberi, 2025: 13).

KURGAN dünyada modern denetim sistemlerine sahip ülkelerdeki yaklaşım ve değerleri dikkate alan, denetimde uygulama birliği ve standartlaşmayı hedef almakta olup, vergi suçları ve kayıt dışı ekonomi ile mücadele OECD ilkelerini gözetmektedir. Söz konusu ilkeleri aşağıdaki başlıklar altında sıralayabiliriz(T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi

Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB), Mükellef ve Meslek Mensupları Rehberi, 2025: 9);

- Vergi suçlarının suç olarak tanımlanması,
- Vergi suçlarına yönelik strateji geliştirilmesi,
- Görevli makamlara yeterli soruşturma ve kovuşturma yetkisi sağlanması,
- Varlıkları dondurma, el koyma, müsadere etme yetkisi bulunması,
- Kurumsal yapı ve sorumlulukların tanımlanması,
- Mücadeleye kaynak sağlanması,
- Vergi suçlarının öncül suç olarak tanımlanması,
- Ulusal kurumlar arasında işbirliğinin tesis edilmesi,
- Uluslararası işbirliği mekanizmalarının sağlanması,
- Şüphelilerin haklarının korunması.

Görüldüğü üzere VDKB tarafından geliştirilen risk analizine dayalı uygulamalar önümüzdeki dönemdeki denetim sisteminin geleneksel denetim yöntemlerine oldukça farklılaştığına işaret etmektedir. Ana temaları risk analizi, kayıt dışı ekonomi, vergi kaçakçılığı, mükellef bilgilendirmeleri, cari ve fiili denetim, vergi incelemesi ile vergi soruşturmalarını birbirinden ayıran denetim ve yargılama sistemleri üzerine oturtulmaktadır. Diğer taraftan her ne kadar yenilikçi ve ayırt edici özellikleri bulunsun da yapılan denetim ve incelemelerin mükellef haklarını gözetken bir yapısının olacağı da rehberde ele alınan konular arasında yer almaktadır. İlk uygulama konulan Ekim 2025 tarihinden sonraki sonuçlara bakıldığında, mükellef haklarını da ilgilendiren ve sistem iyileştirmelerine ihtiyaç gösterebilecek olan somut olaylar gündemde yer almaya ve tartışılmaya başlamış bulunmaktadır. Daha iyi, hızlı, etkin ve kaliteli bir denetim sisteminin bu yönüyle hem idare hem de mükellefler yönüyle dikkate alınması gerektiği bir gerçektir. Dolayısıyla yukarıdaki açıklamalar ışığında hem mükellef haklarının genel görünümü ve kapsamı, hem de yeni denetim sisteminin mükellef hakları bakımından değerlendirilmesi önem arz etmekte olup, aşağıda buna ilişkin değerlendirmelere yer verilemeye çalışılacaktır.

3. Mükellef Haklarının Genel Çerçevesi

Mükelleflerin vergilendirme sürecinde ödevleri kadar, yararlanabilecekleri haklar bulunmaktadır. Mükellef haklarının normlar hiyerarşisi bakımından uluslararası anlaşma, anayasal ve yasal boyutları bulunmaktadır. Bunlara uygun ve aykırı olmamak koşuluyla daha alt düzenlemelerde de mükellef

haklarına ilişkin düzenlemelerin varlığından bahsedilebilir (Hepaksaz ve Avcı: 2018: 135). 2006 yılında Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından çıkarılan “Mükellef Hakları Bildirgesi” de bir nevi idarenin mükellef haklarıyla ilgili olarak kendisini bağlayan önemli belgeler arasında yer almaktadır.

Mükellef haklarını vergi hukukunun kendi alt dalları içerisinde farklı sınıflandırmalara tabi tutmak mümkündür. Bu sebeple izleyen bölümde bu sınıflandırmaya uygun değerlendirmelere yer verilmeye çalışılmıştır.

3.1. Genel Mükellef Hakları

Mükelleflerin genel haklarının anayasal temel haklarla da yakın ilgi ve ilişkisi bulunmakta olup, Tablo 7 aracılığıyla aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 7: Genel Mükellef Hakları (Anayasa)

Başvuru Hakkı (Madde 36, 125, 148)		Özel Hayatın Gizliliği Hakkı (Madde 20, 22)
Eşit, Adil ve Tarafsız Hizmet Alma Hakkı (Madde 10)	GENEL MÜKELLEF HAKLARI	Mükelleflerin Bilgilerinin Gizliliği ve Mülkiyet Hakkı (Madde 35)
Belirlilik Hakkı (Vergileme-madde 73)		Bilgi Edinme Hakkı (Madde 20)

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Genel mükellef haklarını başvuru, özel hayatın gizliliği, belirlilik, bilgi edinme, mükelleflerin gizliliği, eşit, adil ve tarafsız hizmet alma hakkı olarak sınıflandırabiliriz. Örneğin Anayasanın onuncu maddesinde yer bulan vatandaşların kanun önünde eşit olması ilkesi, bir anlamda mükelleflere idareden eşit, adil ve tarafsız bir hizmet alma hakkını da beraberinde getirmektedir (Sonkur, 2025: 101).

3.2. Vergi Tahsil ve Cebri İcra Sürecinde Mükellef Hakları

Kamu borcunun cebren tahsili kamu icra hukukunun konusunu oluşturmaktadır. Kamu borcunun ödenmemesi durumu, idareye harekete geçerek cebren tahsil yöntemlerini uygulama yetkisini vermektedir. Cebren tahsilat sürecinde kişi hakları ile mülkiyet, konut dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği gibi haklara müdahale edilebilmektedir. Vergi icra sürecinde teminatlı alacakların para çevrilmesi, haciz ve iflas yolları kullanılmak

suretiyle cebri tahsilat işlemleri gerçekleştirilebilmektedir. Doğal olarak idare tarafından bu süreçler işletilirken, mükelleflerin de bazı haklardan yararlanabilmesi gündeme gelmektedir (Öz ve Baran, 2025: 32).

Tablo 8: Vergi İcra Sürecinde Mükellef Hakları

Teminatın Paraya Çevrilmesine İlişkin Haklar (Madde 9-12)	İhtiyati Tahakkuk ve İhtiyati Hacze İlişkin Haklar (Madde 13-20)	Haciz Uygulamasına İlişkin Haklar (Ödeme emri, mal bildirimi, haczedilemeyecek mallar) (Madde 55-59)
Tecil (Madde 48)	VERGİ İCRA SÜRECİNDE MÜKELLEF HAKLARI	Takas
Terkin (Madde 105-106)		Yersiz Verginin İadesi ve Faiz Hakkı

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Örneğin, teminatın paraya çevrilmesi sürecinde yapılan tebligattan sonra, ödemeye ilişkin bir süre tanınması, mükellefin vade bitimine kadar kullanabileceği bir hak görünümündedir. Haciz işleminde ödeme emri, mal bildirimi ve haczedilemeyecek mallar bakımından ortaya çıkan haklardan bahsedilebilir. Mal bildiriminde mükellefin kullanabileceği haklar olarak da hürriyeti bağlayıcı ceza verilmemesi ve kamu borcuna yeterli olabilecek malvarlığı gösterme örnekleri verilebilir. Kamu alacaklarının cebren tahsilinde iflas müessesesi de sonuçları mükellefler açısından sonuçları her nek adar ağır sonuçlar doğursa da idarenin başvurabildiği müesseselerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Sonkur, 2025: 102).

Diğer taraftan kamu alacağının korunmasında güvenlik önlemlerinin önceliği ve takdir hakkı konusu sıkça tartışma konusu olabilmektedir. Bu süreçte, teminat alınmış ise paraya çevrilmesi, teminat gösterilmemiş ve idare tarafından şahsi kefalet gösterilmiş ise onun takibi, bunların olmaması ve ihtiyati tahakkuk ve ihtiyati haczin varlığı durumunda bunun kesin hacze dönüştürülmesi işlemleri önem arz etmektedir. Mükelleflerin ticari işlemleri bakımından ağır sonuçlar doğuran iflas uygulaması ise her zaman ve sıklıkla başvurulacak bir yol değil, ancak belirli ve özel şartların bulunması halinde gidilmesi gereken bir yol olarak bir fonksiyon icra edebilecektir (Hepaksaz ve Avcı, 2021: 259).

3.3. Yargılama Sürecinde Mükellef Hakları

Genel hukuk düzeninde yer bulan bireysel hakların vergi hukukundaki görünümü vergi mükellefinin hakları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Mükellef hakları, vergi mükelleflerine olumlu (örneğin bilgi alma hakkı) veya olumsuz talepte bulunma (örneğin özel hayatın gizliliği) hakkı veren ve ihlal edildiğinde hukuki korunma sağlayan haklar olarak görülebilir (Hepaksaz ve Avcı: 2018: 141). İdare ile mükellefler arasındaki uyuşmazlıklar idari çözüm yolları (uzlaşma, cezalarda indirim, pişmanlık ve ıslah gibi) aracılığıyla çözülebileceği gibi, yargı yoluna gidilerek de çözüme kavuşturulmaya çalışılabilir.

Tablo 9: Yargılama Sürecinde Mükellef Hakları

Bilgi Alma Hakkı	Adil Yargılanma Hakkı	Gizlilik Hakkı ve Özel Hayatın Gizliliği Hakkı
Başvuru Hakkı	YARGILAMA SÜRECİNDE HAKLARI	Adil Yargılanma ve Dava Hakkı
Yürütmenin Durdurulmasını Talep Etme Hakkı	Gizlilik Talep Etme Hakkı	Avukat ve/veya Temsilci Bulundurma Hakkı

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Vergi yargılama sürecinde ortaya çıkan mükellef hakları, demokratik bir hukuk devletinin gereği olarak yargılamaya ilişkin süreçlerin farklı aşamalarında gündeme gelmektedir. Bilgi alma, başvuru, yürütmenin durdurulmasını talep etme, adil yargılanma, gizlilik talep etme, özel hayatın gizliliği, adil yargılanma ve dava, avukat ve/veya temsilci bulundurma gibi haklar mükellefler tarafından kullanılabilir. Dava sürecinde delil serbestisinden yararlanma ve delil toplama ile gerekli şartların oluşması halinde Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakları da yargılamaya ilişkin olarak kullanılabilir haklar arasında yer almaktadır (Hepaksaz ve Avcı: 2018: 142).

3.4. Vergi İnceleme Sürecinde Mükellef Hakları

Mükelleflerin denetlenmesinde vergi incelemesinin yanı sıra arama faaliyeti, yoklama faaliyeti ve çeşitli kurum ve kuruluşlardan elde edilen bilgiler ve bu bilgilerin denetim faaliyetinde kullanılmasından bahsedilebilir. Vergi incelemesi dışındaki diğer yöntemlerin, esas itibarıyla derinlemesine bir araştırma olan vergi inceleme sürecine yardımcı denetim yolları olduğu söylenebilir.

Tablo 10: Vergi İnceleme Sürecinde Mükellef Hakları

Kimlik İbraz Edilmesini İsteme Hakkı	İncelemenin İş Yerinde Yapılması Halinde Resmi Çalışma Saatleri Dışında İnceleme Yapılmamasını ve İnceleme Kapsamında Alınan Emniyetle İlgili Tedbirlerin İşyerindeki Faaliyetleri Aksatmamasını İsteme Hakkı	İncelemenin Her Safhasında Bilgi Alabilme Hakkı
İncelemenin Gerekçesini, Konusunu, Dönemini ve Kapsamını Öğrenme Hakkı	Fiili Envanterin Yapılmasının Gereklettiği ve İncelemeyi Yapan Tarafından Tasdik Edilen Giderlerin Hazinece Kendisine Ödenmesini Talep Hakkı	İnceleme Sırasında Temsilci Bulundurma Hakkı
Defter ve Belgelerin Kendisinden Yazılı Olarak İstenilmesini Talep Etme Hakkı	VERGİ İNCELEME SÜRECİNDE MÜKELLEF HAKLARI	Vergi İncelemesinin Süresinde Bitirilmemesinin Nedenini Öğrenme Hakkı
Defter ve Belgelerini İbraz Etmek İçin Ek Süre Talep Hakkı	İnceleme Sırasında Düzenlenen Tutanaklardan Bir Nüsha Alma, İtiraz veya Mülahazalarının veya İbraz Ettikleri Özelgelerin Bu Tutanaklara Geçirilmesini Talep Hakkı	Rapor Özeti Talep Etme Hakkı
İş Yerinin Müsait Olması Halinde İncelemenin İş Yerinde Yapılmasını Talep Etme Hakkı	Taslak Vergi İnceleme Tutanagını Talep Etme Hakkı	Rapor Değerlendirme Komisyonlarınca Dinlenme Talep Hakkı
Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Talep Hakkı	Mali Tatile ilişkin Hükümlerden Yararlanma Hakkı	İnceleme Sırasında ve Sonrasında Vergi Mahremiyetinin Sağlanmasını/Korunmasını İsteme Hakkı

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB), <https://vdk.bmb.gov.tr/vergi-incelemesinde-mukellef-haklari>'ndan yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Yoklama faaliyetine ilişkin mükellef haklarına örnek olarak, kimlik gösterilmesini isteme, yoklama fişinin bir nüshasını talep etme ile yoklama memurlarının hâkim kararı olmadan el koyma hakkını uygulamamasını talep etme hakkı verilebilir. Arama faaliyetinin gerçekleştirilebilmesinde vergi kaçakçılığına ilişkin güçlü bulgu ve delillerin varlığında mükelleflerin de yararlanabileceği bazı haklar gündeme gelmektedir. Özellikle el konulan eşya ve materyallerin anayasal temel haklara (konut dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği gibi) aykırılığına ve arama sırasında meydana gelen zararların devlet tarafından tazmin edilmesi ilişkin mükellefe sağlanan hak arama yolları önem arz etmektedir.

4. Yeni Denetim Sisteminde Mükellef Hakları Bakımından Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Vergi inceleme sürecinin mükellef haklarının korunup gözetilmesi ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. Anayasal ve yasal mevzuatla sıkı bir şekilde korunmuş olan kişi hak ve hürriyetlerinin zedelenmesi, yapılan vergi incelemesi ve idari işlemi hukuka aykırı düşürme riski taşır. Bu bakımdan mükellefler nezdinde yürütülen vergi incelemeleri sürecinde mükellef haklarının göz önünde bulundurulması, adil, objektif bir incelemenin gerçekleştirilmesi söz konusu anayasal ve yasal haklar bakımından büyük önem arz etmektedir.

Vergi inceleme süreci anayasal temel hak ve hürriyetleri başta olmak üzere, Vergi Usul Kanunu ve diğer vergi kanunları ile Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ve Başkanlık tarafından yapılan diğer idari düzenlemeler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. VUK kapsamında özellikle beşinci madde kapsamında ve vergi mahremiyeti ilkesi esas alınan temel ilkelerden birisini oluşturmaktadır. Bu süreçte her kadar anayasal, yasal ve idari tedbirler alınmış olsa da uygulamada çeşitli sebeplerle hukuka aykırı olma riski taşıyabilecek durumlar söz konusu olabilmektedir. İdarenin yapay zekâ temelli uygulamaları devreye sokmuş olduğu günümüzde ve güncel durumda bir geçiş dönemi söz konusu olup, kısa ve orta vadede mükellef haklarıyla bağlantılı konular gündeme gelmekte/gelebilmektedir.

E-inceleme sistemi hem idare hem de mükellefler açısından maliyetlerinin yanı sıra birçok faydayı da beraberinde getirmektedir. Örneğin yapay zekâ destekli e-Viz sisteminin uygulamaya sokulması sayesinde hem zaman hem de işgücü maliyetleri azaltılarak kamusal kaynakların daha etkin ve verimli kullanılması sağlanabilmektedir. Gerek gelir idaresi ve gerekse de VDK Başkanlığı, e-dönüşüm Türkiye projesi ve birlikte çalışabilirlik anlayışının bir gereği olarak öncü projelere imza atmaktadır. Örneğin e-Viz sisteminde işlem durumunu özetleyen “Genel Durum Raporu” üretilerek VDKBİS

ortamına entegre edilmesi ve böylece bilgi paylaşımının sağlanması mümkün hale gelmiş bulunmaktadır. VDK-VEDAS sistemi ile de uzaktan elektronik denetim imkân dâhiline girmiş olup, bu sayede vergi denetiminde etkinlik, hız ve veri güvenliği sağlanarak dijital dönüşüme önemli bir katkı sağlanmış bulunmaktadır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı VDKB Faaliyet Raporu, 2025: 10-11).

Yeni dönem inceleme ve risk analizi yapısı mükellefler açısından da fayda ve maliyetleri beraberinde getirmektedir. Sistem özellikle gelecek dönemde firmalar açısından iyi bir muhasebe, finans ve personel yapısını gerekli kılmaktadır. Böyle bir düzene sahip iyi işleyen bir firma yapısı, potansiyel olarak oluşması muhtemel sorunların minimize edilmesini sağlama bakımından önemli bir adım olarak kabul edilebilir. Yeni denetim sisteminde geçmiş dönem olduğu kadar cari denetimler de artık çok önemli bir konuma gelmektedir. Risk analizine takılan firmalardan istenen izaha davet yazısı, mükellefin incelenmesinden önceki son adım olacaktır. Sürekli bir şekilde izaha davet yazısına muhatap olmak istemeyen firmalar, güncel durumlarını sürekli olarak kontrol eden iyi bir muhasebe, denetim ve personel yapısına sahip olma yönünde gerekli tedbirleri almak durumunda kalacaklardır.

İdare ile mükellefler arasında köprü vazifesi gören meslek mensuplarının da yeni dönemde oldukça seçici bir konumda olacakları söylenebilir. Bu anlamda gerek mali müşavirler ve gerekse de yeminli mali müşavirler müşteri seçimlerinde müşterek ve müteselsil sorumluluklarına bağlı olarak, daha kurumsal ve iyi bir muhasebe ve personel yapısına sahip firmaları tercih edecekleri söylenebilir. Meslek mensuplarının belge ve kayıt düzeninin sağlanmasının ötesinde, bir diğer temel görevleri olan danışmanlık görevini yerine getirmek üzere gerekli tedbirleri almak durumunda kalacaklardır.

Aşağıda bir uzaktan denetime olanak tanıyan yeni dönem inceleme uygulamalarıyla ilgi ortaya çıkan hususlar ve gereklilikler idare ve mükellefler açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4.1. Muhasebe Program ve Nitelikli Personel İhtiyacı

Risk analizi uygulamasında mükelleflerin riskli mükellef kapsamına alınmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Tutarsız beyanlar, mali tablolar ile beyannameler arasındaki uyumsuzluklar, kayıtlar ile fiili envanter sonuçları arasındaki tutarsızlıklar, e-defter, e-fatura ve e-arşiv sistemindeki kayıtların eksik, hatalı ve tutarsız olması gibi durumlar mükelleflerin riskli olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu gibi tutarsızlıkların ortadan kaldırılması kuşkusuz önümüzdeki dönemde iyi bir muhasebe, personel

yapısı ile kurumsal bir kayıt ve belge düzenine sahip olunmasını gerekli kılacaktır (Çakır, 2025).

İşletmelerde iyi bir muhasebe sistemi ve nitelikli personele olan ihtiyacın karşılanması da yeni dönemde mükellef haklarının korunması bakımından önem arz eden konular arasında yer almaktadır. Bu sorun daha çok işletmelerin kendilerinden kaynaklanan sorunlar olarak görülebilir. İyi bir muhasebe sistemine sahip olmanın elbette ki maddi boyutları bulunmaktadır. Diğer taraftan bu programların varlığı tek başına yeterli olmamakta, bunları kullanmak üzere yeterli ve kalifiye bir personel yapısına da sahip olmak gerekmektedir. Aksi durumda muhasebe, ticaret ve vergi işlemlerinin yanlış, eksik ve zamanında yerine getirilememesi, hataların ortaya çıkması ve sonuçta da yüksek ölçekli cezalarla karşılaşılmasını kaçınılmaz kılmakta, mükellefin idare karşısında kullanabileceği haklarını, kullanamaz duruma düşmesine de yol açabilir.

4.2. Kayıt ve Belge Düzeni

KURGAN sistemi aracılığıyla yapılan risk denetimlerinin sonuçlarından birisi, mükelleflere vergi usul kanunu bağlamında gönderilecek olan bilgi isteme yazılarıdır. Sistem bilerek veya bilmeden kullanıma yönelik ispat ve izahat yaklaşımını odağa yerleştirmektedir. Bu bakımdan mükelleflerin kayıt ve belge düzeni ile diğer muhasebe ve ticari işlemlerini eksiksiz, düzgün ve hukuka uygun tutması ve kurumsallaşmaya yönelik atacağı adımlar büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak mükelleflerin haklarını kullanması ve idareden talep etmesi, aynı zamanda ödevlerini de tam ve zamanında yerine getirmeleri ile eşgüdüm özelliği arz etmektedir.

4.3. Bilgi İsteme Yazıları

Bir yapay zeka ürünü olan KURGAN sistemi en küçük ve spesifik uyumsuzluk ve riskleri dahi anında tespit edip, uyarı veren bir yapı arz etmektedir. Yeni denetim sisteminin her aşamasında mükellef hak ve hukukunun korunması öncelikli bir amaç olarak görülmektedir. Bu noktada, 1 Ekim 2025 öncesi ve sonrasında gerçekleşen fiillere yönelik düzenlenen bilgi isteme yazılarını birbirinden ayırmak gerekir. KURGAN sistemi, mükelleflerin geçmiş dönemli işlemleri üzerinde çalıştırılarak risk skorları tespit etmektedir. Ancak yine mutabakat risklerine bağlı olarak mükelleflerden bilgi istenmiş ve verecekleri yanıtlara bağlı olarak denetim planları dışında kalmalarını sağlayacak bir fırsat elde etmişlerdir. Mükelleflerin hak ve hukukunu gözetken bu uygulama Sahte Belge ile Mücadele Gözetim Programı olarak adlandırılmış ve sahaya indirilmiştir. Mükelleflere yapılan tüm sinyallemelelere rağmen denetim patikasına giren tüm mükelleflerde

masumiyet karinesinin korunması ve adil muamele görmeleri uygulamanın taşıyıcı sütunlarından birini oluşturmaktadır. Vergi müfettişlerinin 306 sayılı Vergi Usul Kanununu Genel Tebliği, 18.04.2025 tarihli SMYİB Kullanma ve 160/A İncelemelerine Yönelik Genelgenin gereklerine dikkat etmeleri bu açıdan önem arz etmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB), Mükellef ve Meslek Mensupları Rehberi, 2025: 15).

4.4. Vergi Tekniği Raporu ve Kast Unsuru

Yeterli delil bulunması durumunda düzenleyici mükelleflerin nezdinde düzenlenecek vergi tekniği raporunun beklenmesine gerek duyulmazken, vergi tekniği raporunun varlığı mutlak suretle kullanıcı şüphesi ile denetime alınmış mükelleflerin bilerek belge kullandığı yönündeki kast değerlendirilmesini zorunlu kılmamaktadır. Belirlenen kriterler bir bütün olarak ele alınmalı ve mükelleflerin hak ve hukuku gözetilmelidir. (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB), Mükellef ve Meslek Mensupları Rehberi, 2025: 16).

KURGAN ile güçlendirilen ve cari denetimlerle beslenen Rapor Otomasyon Sistemi, düzenleyicilerin önemli bir kısmı ile ilgili denetim sürecini günlerle sınırlı hale getirmektedir. Bu durum aynı zamanda önemli bir işgücü tasarrufu olup, denetim elemanlarının kullanma incelemelerine kanallı edilmesine de olanak vermektedir. Zira incelemelerin hızlı ve nitelikli hale getirilmesi, mükelleflerin hak ve hukukunun gözetilmesiyle de yakından bağlantılı bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse, bir personel suistimaline bağli olarak riskli belge mükelleflerin kayıtlarına girmiş olabilir. Böyle durumlarda mükellefler kendi risk durumlarını değerlendirilerek sonuçları çok ağır olacak herhangi bir inceleme geçirmeden pozisyon alabilmektedir. KURGAN aynı zamanda, vergi mükelleflerinin hak ve hukukunun korunduğı bir güvenlik katmanı olarak işlem görmekte ve sonuçta önleyici bir fonksiyon icra edebilmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB), Mükellef ve Meslek Mensupları Rehberi, 2025: 17-19).

4.5. E-Fatura Uygulamasındaki İptaller Bakımından

Kesilen faturalarda daha sonradan tespit edilen yanlışlıkların düzeltilmesi hayatın olağan akışının doğal bir sonucudur. E-Fatura uygulamasının bir özelliğı, e-faturaların, faturayı gönderen kişi ya da kurum tarafından doğrudan iptal edilememesidir. E-faturaları iptal edebilmek için, öncelikle faturanın gönderildiğı kişi ya da kurumun e-faturayı reddetmesi gerekmektedir. Alıcı

e-Faturayı reddettikten sonra ilgili fatura, E-Fatura İptal Portalı üzerinden iptal edilebilmektedir.

İdare tarafında mükellefin basiretli bir tüccar olarak davranması gerektiği, kanunu bilmemenin mazeret sayılamayacağı varsayımları genel kural olarak kabul edilebilir. Ancak gerçek hayatta ticari, finansal ve muhasebesel anlamda hata, yanlışlık, eksiklik gibi durumlarla karşılaşılabilir. Diğer taraftan bir ülkenin hukuk düzeni bir kenara, sadece vergi mevzuatını bile mükelleflerin tam olarak bilebilecekleri varsayımı çok makul görünmemektedir. Bu bakımlardan e-Fatura sisteminde iptal edilme ihtiyacı doğan faturaların gerçek hayatta olağan bir şey olabileceğinin de idare tarafından da kabul edilebilir olması ve buna ilişkin düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi durum mükellef hakları bakımından önemli sorunlar doğurucu duruma dönüşebilmektedir. KURGAN sistemi aracılığıyla mükelleflerden istenilen yazıların bu durumu gözetmesi önem arz etmekte olup, gerektiği durumlarda gerek mevzuat ve gerekse de sistemsal düzenlemelere ihtiyaç duyulabilecektir.

4.6. Beyanname ve İade İşlemleri

Bilindiği üzere KDV hesaplarıyla ve faaliyet konusuyla ilgili gelir hesapları gelir tablosunda kural olarak yurt içi ve yurt dışı satışlar hesaplarına kaydedilmektedir. Ancak firmaların gelir kaydettikleri gelir tablosu hesapları sadece bunlardan oluşmamaktadır. Örneğin duran varlık satışının takip edildikleri gelir hesapları bulunmaktadır. Ancak beyannameye kümülatif gelir rakamının tutturulmasında sisteme manuel olarak yapılan girişler sonucunda izleyen dönemlerde mutabakat zorluklarının yaşandığı bilinmektedir. KURGAN aracılığıyla, toplanan vergilerin iade edilmesinde kullanılan risk algısı bir adım daha ileriye taşınmakta, toplanmayan potansiyel vergiler için de cari risk denetimleri büyük rol oynar hale gelmiş bulunmaktadır (Koç, 2025).

Mükellef tarafında böyle güçlükler yaşanırken, idare tarafında ve denetim ayağında KURGAN sistemi ile oluşacak uyumsuzluk problem teşkil etme riski taşımaktadır. Yeni dönem e-inceleme sisteminde KDV Beyanname ve mal iadeleri ile mükelleflerin gelir tablosu ve bilançolarında KURGAN sisteminin uyumsuz olarak algılamasına ilişkin düzenlemeler gerekli olabilecektir. Bu durum hem mükellef haklarının gözetilmesi hem de gereksiz yazışma, zaman ve gelir kayıplarının oluşmaması açısından önem arz etmektedir.

4.7. Mal Alış ve Satışlarındaki Şekil ve Miktar Değişiklikleri

KURGAN uygulaması sürecinde uyarlanma ihtiyacı duyulabilecek alanlardan birisini mal alış satış işlemleri oluşturmaktadır. Zira satın alınan

malların satılırken şekil ve miktar değişikliğine uğratılmış olması, sanki bu malın stoklarda yer almadığı gibi bir sorunu gündeme getirebilmekte ve uyumsuzluk sebebiyle mükelleflerin izaha davet edilmesine yol açabilmektedir. Hiç alınmamış olan malların bir diğer deyişle hiç olmayan mallar için satış faturası düzenlemek, bunları satmış gibi göstermek anlamına geleceğinden, burada düzenlenmiş olan fatura sahte bir fatura niteliği taşımaktadır. Diğer taraftan bir malın tedarikçilerinden büyük miktarlarda alınması fakat küçük miktarlarda satılması veya ambalajlamak veya benzeri işlemleri tabi tutularak satılması da gerçek hayatta sık karşılaştığımız durumlardandır. Dolayısıyla malın alış aşamasındaki ürün niteliği ve miktarı ile satıştaki ürün tanımlaması ve miktarı birbirinden farklılık arz edebilecek bir durumdur. İşte böyle bir durumda hiç stoklara girmemiş gibi görünen malların satışı problemlere yol açabilecektir. Bu gibi sorunların çözümlenebilmesi için idarenin kullandığı yapay zekâ sistemlerinin ticari hayatın gerçekliklerine uyumlu bir yapı arz etmesi gerekmektedir.

4.8. Sistemsel ve Uygulama Uyarlamaları

İdare tarafında yapılması gereken adımlardan bir diğeri olarak, sistem, program, beyanname ve şekil unsurları gibi unsurlar bakımından muğlak alan bırakılmaması da önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum hem taraflar arasında uyumsuzluklar çıkması, hem de sonuçta çeşitli cezalarla karşılaşılması durumunu ortaya çıkarabilmektedir. Burada özellikle işletmelerin dijital dönüşümünü gerçekleştirmede ve e-kayıt oluşturmada mükelleflere kolaylık sağlaması planlanan özel entegratörlerin sorunsuz bir şekilde işlemesi büyük önem arz etmektedir. Özellikle mükellef bilgileri (örneğin TCKN, VKN, ihraç kayıtlı satışlar, istisna kalemleri vb.) ile şekil unsuruna ilişkin bu aşamada alıcı ve satıcı arasında istenmeyen hata ve yanlışlıklar, e-denetim sisteminde uyumsuz olarak görülme ve firmaların riskli duruma düşmelerine yol açabilecektir. Bu durumun idare denetiminde firmalar açısından en olumsuz sonucu, kanunen kabul edilebilecek gerçek bir giderin, gider unsurlarından çıkarılmasına yol açabilecek bir duruma düşmesidir.

4.9. Risk Analizi Bakımından Kabul Edilmiş Ortalama Ölçüler ve Genellemeler Sorunu

Bir ekonomide ticaret, pazarlama, sanayi, hizmet sektörlerinin altında yüzlerce alt sektörlerden bahsedilebilir. Risk analizlerinde idare tarafında firmaların bulunduğu sektörlerde kabul edilmiş ölçüler kullanılmaktadır. Buna göre perakende satış sektöründe faaliyet gösteren stok devir hızı yüksek bir firma için ortalama karlılığın düşük, ortalama maliyetin ise daha yüksek

olması normal kabul edilebilmektedir. Buna karşılık otomobil ve değerli mücevher sektöründe stok devir hızının daha düşük, ortalama maliyetlerin daha düşük ve ortalama karlılık oranlarının da daha yüksek olması kabul edilebilir bir durumdur. Ancak böyle bir analiz adından da anlaşılacağı üzere ortalama bir hesaplama olup, tüm firmalar için aynı değerlendirmeyi yapmak yanıltıcı olabilecektir.

Maliyet ve karlılık ortalamalarının yanı sıra aynı şey ortalama nakit, kredi, çek, senet veya vadeli satış akışı bakımından da söylenebilir. Burada çıkan ortalamadan farklı bir sonucun mutlaka risk analizine takılmayacak bir sonuç olabileceği, bunun bir gelir kaybı olarak görülmemesi gibi hususlar da hesaba katılmalıdır.

Risk analizi uygulaması bakımından aynı sektörde faaliyette bulunan firmalar analiz edilmekte, sektör ortalamalarından önemli ölçüde farklılık arz edenler riskli mükellefler sınıfına alınmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere maliyet, karlılık, stok devir hızı, kıymetli evrak, vade, satış gibi faktörler bakımından ortalamadan oldukça uzak ve tutarsız beyanların tespiti, risk sınıfına girip girmeme açısından önem arz etmektedir (Çakır, 2025).

Bu bakımdan yeni denetim sisteminde firmalar açısından içinde bulunduğu sektör ortalamalarından farklı bir göstergenin ispatı halinde normal kabul edilebileceğinin idare tarafından da kabulüne yönelik bir sistem analizine ihtiyaç bulunmaktadır.

Sonuç

Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı tarafından uygulamaya konulmuş olan KURGAN ve bağlantılı sistemleri Türk kamu idaresinde yapay zekâ temelli uygulamaların başarılı bir örneğini teşkil etmektedir. Bu süreçte kuşkusuz hem idare, hem de mükellefler nezdinde yetki ve hak kazanım ve kayıpları bakımından sistemin işlerliğinin sağlanması büyük önem arz etmektedir.

Mükellefler nezdinde iyi bir muhasebe, finans ve personel yapısı ve dolayısıyla kurumsal yapılanma gerekliliği bulunmaktadır. Yeni e-denetim sisteminin gereklerini karşılayabilen firmalarda, potansiyel olarak oluşması muhtemel sorunların minimize edilmesi de sağlanmış olacaktır. Sürekli bir şekilde izaha davet yazısına muhatap olmak istemeyen firmalar, almış oldukları tedbirler ve kurumsal yapılanma sayesinde böylece güncel durumlarını sürekli olarak kontrol edebilecek, güncel gelişmeler karşısında haklarının zedelenmesine karşı güçlü bir konumda olacaklardır.

Diğer taraftan sahte belge düzenleyicisi olduğu tespit edilen mükelleflerle ilişkileri bulunması nedeniyle ilgili Daire Başkanlıklarınca sahte belge

düzenleme yönünden incelenmesi talep edilen yeni mükelleflerin risk analizlerine tabi tutulmasından sonraki işlemlerin mükellef haklarını ilgilendiren yönlerinin de olduğundan bahsetmek gerekmektedir. Risk analizi sonucu, risksiz bulunan mükelleflerin hızlı bir şekilde sahte belge düzenleyicilerden ayrıştırılması ve bu mükelleflerin incelemeye sevk edilmemesi mükellef haklarının korunup gözetilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

Bu süreçte idare ile mükellefler arasında adeta bir köprü görevi gören mali müşavirlerin önümüzdeki dönemde gerçek anlamda bir müşavirlik görevini yerine getirir fonksiyon icra etmesi gereğinin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu anlamda gerek YMM ve gerekse SMMM'lerin de müşteri seçimlerinde müşterek ve müteselsil sorumluluklarına bağlı olarak, daha kurumsal ve iyi bir muhasebe ve personel yapısına sahip firmaları tercih etmeleri söz konusu olacaktır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, geldiğimiz noktada kurgan sistemi uzaktan denetim ve kısaca e-inceleme diyebileceğimiz bir denetime olanak tanıyan gelişmiş bir yapay zekâ temelli uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. VDK tarafından geliştirilen sistem diğer taraftan aynı zamanda bir çok uygulama ile entegre ve veri ambarındaki her türlü bilgiye erişim sağlayabilen, bunları analiz edip değerlendirerek risk tespiti yapan ve mükelleflerden bu konuda izah istenmesine olanak tanıyan güncel ve teknolojik bir alt yapı sunmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, sahte belge düzenleme, kullanma ve vergi kaçakçılığının tespiti ana hedefler olmak üzere, aynı zamanda mükelleflerin işlemlerini doğru ve zamanında gerçekleştirmesi, doğru beyan, şeffaflık ve kurumsallık anlamında yeni dönemin en önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu sebeple mükelleflerin de buna uygun adımları atması, anayasal ve yasal kurallara uygun bir kurumsallaşma düzeyini yakalama çabaları ile hak kaybına uğramama anlamında önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Çakır, M. (2025). “Kuruluş Gözetimli Analiz Sistemi (KURGAN) Nedir? Nasıl Önlem Almamız Gerekir?”, <https://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/musacakir/005/>, Erişim Tarihi: 15.10.2025.
- Hepaksaz, E. ve Avcı, O. (2018). “Mükellef Hakları Kavramının Vergi Yargısının İşlevleri, İlkeleri ve Bazı Özellikli Durumlar Bakımından Değerlendirilmesi”, *Maliye Araştırmaları* - 2, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 135-150.
- Hepaksaz, E. ve Avcı, O. (2020). “Seçilmiş Ülkeler Kapsamında Mükellef Haklarının Değerlendirilmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15-3, 1061, 1072
- Hepaksaz, E. ve Avcı, O. (2021). “Türk Vergi Hukukunda Vergilendirme Sürecinde Yetki Unsuru ve İdarenin Takdir Yetkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 - 2, 250-268.
- Kahriman, H. (2016). “Vergiye Gönüllü Uyum Çerçevesinde Türkiye’de Gelir İdaresinin Organizasyon Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 229-250.
- Koç, V. B., (2025). “Kuruluş Gözetimli Analiz Sistemi (KURGAN)’nın Vergilendirme Etkileri, Maliyet ve Kârlılık Konusuna Yoğunlaşan Denetimlerin Gelişimi”, https://www.alomaliye.com/2025/10/03/kurulus-gozetimli-analiz-sistemi-kurgan-nin-vergilendirme-etkileri-maliyet-ve-karlilik/?srsltid=AfmBOop-JMo1RxAE64K1bK5LyqYrhNbKMqLwubMsA6IDR-gqSsSw_uIa, Erişim Tarihi: 03.12.2025.
- Öz, E. ve Baran, T. (2025). “Kamu Alacaklarının Korunması ve Cebren Tahsili Sürecinde Mükellef Hakları”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (61), 31-64.
- Sonkur, G. (2025). “Vergilemede Mükellef Haklarının Anayasal ve Yasal Temelleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 71, ss. 99-108.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB) Faaliyet Raporu, (2024). Strateji, Faaliyet İzleme ve Koordinasyon Şube Müdürlüğü, Ankara.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB), <https://vdk.hmb.gov.tr/vergi-incelemesinde-mukellef-haklari>, erişim tarihi, 02, 08, 2025.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB) “1 Ekim 2025 Sahte Belgeyle Mücadele Stratejisi - Kuruluş Gözetimli Analiz (KURGAN) Mükellef ve Meslek Mensupları Rehberi”, 2025.

Küresel Kamusal Malların Sunumunda NATO'nun Gelişen Rolü: Kolektif Güvenlik, Harcama Kısıtları ve Dışsallıklar

Muhammet Aktuğ¹

Özet

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı kurulmuş olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization, NATO)'nın faaliyetleri ve meydana getirdiği etkiler, kamu maliyesinin temel konularından birini teşkil eden küresel kamusal malların tipik özelliklerini yansıtmaktadır. Bu çalışmada, NATO'nun kolektif savunma ve güvenlik tedarikindeki gelişen rolü, küresel kamusal teorisi perspektifinden analiz edilmektedir. NATO faaliyetleri caydırıcılık, güvenlik, istikrar ve uluslararası ticaret yollarının korunması gibi küresel tam kamusal mallar ile yüksek teknoloji ve istihbarat paylaşımı, müşterek tatbikatlar gibi küresel kulüp mallarının bir araya geldiği bir fayda seti üretmektedir. Bu ikili yapının, müttefikler arasında ittifakın başlangıcından itibaren tartışma konusu olan yük paylaşımı, bedavacılık ve eksik-sunum problemlerine farklı bir bakış açısı getirdiği düşünülmektedir. Çalışma kapsamında, 2014 Galler Zirvesi'nde benimsenen yarı-mali kural niteliğindeki savunma harcaması taahhütlerinin devam eden süreçteki gelişimi ve kolektif eylem sorunlarının çözümündeki etkisi de değerlendirilmektedir. Ayrıca, NATO'nun savunma ve güvenlik alanındaki girişimleri, diğer uluslararası kuruluşlar ve bölgesel aktörlerle kurduğu işbirliği ağları üzerinden incelenmekte ve ittifakın, Avrupa-Atlantik ekseninin çok ötesine uzanan pozitif dışsallıklar ürettiği ortaya koyulmaktadır. Bunun yanında, ittifak üyeleri arasındaki eşitsiz yük paylaşımı, artan savunma harcamalarının diğer kamusal mallar üzerindeki dışlama etkisi, endüstriyel ve teknolojik uyumsuzluklar gibi yapısal sorunlara da değinilmektedir. Sonuç olarak, NATO'nun, savunma ve güvenlik alanındaki küresel kamusal malların finansman ve yönetişimine, mükemmel olmasa da nadir ve somut bir örnek teşkil ettiği kanaatine varılmakta; ancak bu rolün sürdürülebilmesi için daha esnek bir mali yapıya ve çıktı odaklı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, maktug@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8106-365X.

1. Giriş

Küresel kamusal mallar, geçmişten günümüze, kamu maliyesi ve küresel yönetişim tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Bu çerçevede iklim değişikliği, pandemik riskler, finansal istikrarsızlık ve geniş ölçekli güvenlik tehditleriyle mücadele 'tüketimde rekabet edilemezlik' ve 'faydadan dışlanamazlık' şeklindeki kamusalılık (publicness) özelliklerine sahip olup bu sorunların etkin bir şekilde yönetilmesi uluslararası koordinasyon ve işbirliği gerektirmektedir. Savunma ve güvenlik hizmetleri genellikle ülkelerin milli hakimiyet sahası içinde değerlendirilmekle beraber sistemik istikrarın sağlanması, ticaret yollarının emniyeti, uluslararası iletişim altyapısının korunması gibi sınır-ötesi faydalar ürettiklerinde bölgesel, hatta küresel ölçekte aynı kamusalılık özelliklerini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization, NATO), küresel kamusal bir mal olarak kolektif güvenliğin, uluslararası bir ittifak tarafından nasıl yönetilip finanse edilebileceğine ilişkin aydınlatıcı bir örnek teşkil etmektedir.

1949 yılında Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalarına karşı kurulan NATO, Avrupa-Atlantik ekseninin güvenliği için caydırıcı bir güç oluşturma şeklindeki misyonunu, Soğuk Savaş'ın sona ermesini müteakip, bölgesel ortaklıklar geliştirme, kriz yönetimi, uluslararası ulaşım ve iletişim altyapılarının korunması, siber ve dış uzay güvenliği gibi alanları kapsayacak şekilde kademeli olarak genişletmiştir. NATO misyonunda 1990'lardan itibaren yaşanan bu dönüşüme, Sovyetlerin mirasçısı konumundaki Rusya başta olmak üzere diğer aktörler tarafından verilen tepkiler ve son olarak 2022 yılında başlayan Ukrayna Savaşı, kolektif savunma talebinde ve NATO'nun sunmuş olduğu güvenlik çıktılarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Ayrıca bu süreçte, uluslararası terörizm, hibrit savaşlar ve siber saldırılar gibi yeni tehditlerin ortaya çıkması, sivil ve askeri alanlar arasındaki çizgileri bulanıklaştırmakta ve bölgesel istikrarsızlıkların hızla küresel sonuçlar doğurmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan, küresel kamusal malların doğasında yer alan bedavacılık (free-riding), yük paylaşımı (burden-sharing) ve eksik-sunum (under-provision) problemleri, ittifakın karşı karşıya olduğu en büyük zorluklar olmaya devam etmektedir. 2014 Galler Zirvesi'nde başlatılan ve Vilnius, Washington ve Lahey zirvelerinde kapsamı genişletilen yeni harcama ölçütleri (spending benchmarks); GSYH paylarına, belirli harcama kalemlerine yapılan tahsislere ve şeffaflığa dayalı 'yarı-mali kural' niteliğindeki düzenlemeler içermekte ve söz konusu sorunların çözümünü yönünde atılmış önemli adımlar olarak görülmektedir.

Bu alışmada, NATO faaliyetleri, küresel kamusal mallar perspektifinden analiz edilmektedir. Bu doğrultuda birinci bölümde, NATO’nun kolektif güvenlik kapsamındaki faaliyetleri; küresel tam kamusal mallar ile küresel kulüp mallarından oluşan bileşik bir fayda seti üzerinden kavramsallaştırılmakta ve bu ikili yapının yük paylaşımı dinamikleri ile mtfeviklerin bireysel katkı seviyelerine yönelik etkileri tartışılmaktadır. İkinci bölümde, ye ülkelerin savunma harcaması taahhütlerinin evrimi, kapsamı, ekonomik ve mali etkileri, bu taahhütlerin savunma sanayii politikaları ve şeffaflık mekanizmalarıyla olan bağlantıları da dikkate alarak incelenmektedir. nc bölümde, NATO’nun diğer uluslararası kuruluşlar ve aktörlerle kurduğu ortaklıklar, devam eden yapısal zorluklar ve yürürlüğe konan yönetişim reformları değerlendirilmekte; bu değerlendirmeler aracılığıyla ittifakın küresel kamusal malların sunumuna yönelik sürdürülebilir bir kurumsal mimari oluşturup oluşturamayacağı açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Son olarak, değişen jeopolitik ve mali koşullar altında, NATO’nun kolektif güvenlik tedarikindeki rolünü devam ettirebilmesi için gerekli olan politika tercihleri ortaya konulmaktadır.

2. NATO Faaliyetleri ve Küresel Kamusal Mallar

Kamu maliyesi literatüründe ‘küresel kamusal mal’ kavramı küresel lkte tüketimde rekabetin olmadığı ve faydasından hiçbir ülkenin dışlanamadığı mal ve hizmetleri ifade etmektedir. İklim değişikliği, bulaşıcı hastalıklar, finansal istikrar ve dünya barışı küresel kamusal malların en bilinen konuları arasındadır. Savunma ve güvenlik hizmetleri de milli sınırların ötesinde bir istikrar ve caydırıcılık boyutuna ulaştığında küresel kamusal mal vasfına bürünmektedir. Bu bakımdan, NATO tarafından sunulan hizmetler, küresel kamusal malların tipik bir örneğini teşkil etmektedir (Olson ve Zekhauser, 1966; Oneal, 1990).

NATO’nun temel amacı, 1949 Kuzey Atlantik Antlaşması’nda tanımlandığı üzere, üyelerinin güvenlik ve özgürlüğünü gerek askeri gerekse siyasi araçlarla sağlamaktır. NATO, başlangıçta Sovyetler Birliği’nin yayılcı politikalarını caydırmak gibi bir misyon üzerine inşa edilmiş olsa da özellikle Demir Perde’nin yıkılmasından sonra bu misyonu ‘kolektif güvenlik’, ‘kriz yönetimi’ ve ‘ye olmayan devletlerle ortaklık’ gibi alanları da içine alacak şekilde değiştirmiştir (NATO, 2022a). NATO faaliyetleri, ye ülkeler için doğrudan fayda sağlarken, etkileri ye olmayan ülkelere doğru yayılan birçok pozitif dışsallık da ortaya çıkarmaktadır (Hartley ve Sandler, 1999). Örneğin ‘kolektif’ ya da ‘işbirliği güvenliği’ şeklinde ifade edilen misyon, mtfeviklerden herhangi birine yönelik bir dış saldırının, tüm üyelere yapılmış kabul edileceğini ifade etmekte ve bu yönüyle caydırıcılık

etkisi yaratmayı amaçlamaktadır. Bu caydırıcı etki bir taraftan müttefiklerin güvenliğini temin ederken (Veebel, 2018) diğer taraftan küresel stratejik istikrara, uluslararası ticaret yollarının emniyetine, ulaşım ve iletişim sistemleri ile enerji nakil hatlarının korunmasına da katkı sunmakta (Ducaru, 2017) ve önemli pozitif dışsallıklar yaymaktadır.

Kollektif güvenlik ve caydırıcılık şeklindeki faydalara, kamusal mallar teorisi perspektifinden bakıldığında klasik eksik-sunum (under-provision) ve bedavacılık (free-riding) problemlerinin burada da geçerli olduğu görülmektedir. Kamusal malların doğasında yatan bu özellikler gereği, bedel ödemeyenler de ilgili mallardan faydalanabilmekte, böylece tetiklenen bedavacılık saiki bir müddet sonra eksik-sunum problemine yol açmaktadır. Bu mantık, uluslararası bir organizasyon tarafından sunulan güvenlik garantilerine uyarlandığında sırasıyla aşağıdaki gibi bir durum ortaya çıkmaktadır (Olson ve Zeckhauser, 1966):

- Kollektif güvenlik ve caydırıcılık şeklindeki faydalardan tüm üyeler ekonomik ve askeri katkı düzeylerine bakılmaksızın eşit şekilde faydalanmaktadır.
- Tüm üyeler aynı güvenlik garantilerine sahip olduklarından bazı devletler diğer devletlerin (örneğin ABD ve Türkiye gibi) yüksek savunma bütçelerine güvenerek kendi savunma harcamalarını düşürme eğilimindedir.
- Birçok üye bu şekilde hareket ettiğinde toplam savunma harcamaları optimum seviyenin çok altında kalmakta ve bu da güvenlik garantilerinin zayıflamasına yol açmaktadır.

Kısaca, bedavacılık güdüsünün tabii bir sonucu olarak, güvenlik garantilerinin sağladığı caydırıcılık gücünden herkes faydalanmak istemekte, ancak bunun için gerekli maliyete kimse katlanmak istememektedir. Normal şartlar altında, küresel kamusal malların sunumunda ortaya çıkması kaçınılmaz olan bu problemlerin çözümü için NATO tarafından bazı tedbirler alınmıştır (NATO, 2014):

- İttifak üyeleri için ortak harcama hedefleri: Üye ülkelerin, GSYH'lerinin belirli bir kısmını savunma harcamalarına, savunma harcamalarının bir kısmını ise teçhizat, AR-GE ve inovasyon gibi belirli alanlara ayırmaları gerekmektedir.
- Şeffaflık: Savunma harcamalarına ilişkin raporların kamuoyuyla paylaşılması neticesinde hangi üyelerin harcama eşiğine riayet edip etmediklerinin şeffaf bir şekilde görülmesi sağlanmaktadır.

Bu tedbirler sayesinde, gerekli mali yüke katlanmayan ülkeler üzerinde ‘itibar baskısı’ oluşturulması ve başkaca bir hukuki yaptırıma gerek kalmadan tüm üyelerin kurallara uymaları amaçlanmaktadır. Kısaca, NATO’nun, üye ülkelere yönelik harcama alt limitleri ve takip süreciyle, kamusal malların temelinde yatan bedavacılık ve eksik-sunum ikilemine kurumsal bir çözüm getirilmektedir.

2.1. Kamusal Bir Mal Olarak Kolektif Güvenlik

Kolektif güvenlik kavramı, küresel kamusal mal çerçevesiyle bire bir eşleşmektedir. Ortak savunma anlayışının getirdiği caydırıcılık ve istikrar şeklindeki faydalar, kamusal mallara ait rekabet edilmezlik ve dışlanamazlık kriterlerinin her ikisini de büyük ölçüde karşılamaktadır. Şöyle ki NATO’nun, bireysel katkıları dikkate almaksızın üye devletlerin sınırlarını ve hava sahalarını korumayı garanti etmesi, söz konusu hizmetlerin faydasından hiçbir üyenin mahrum bırakılamaması anlamına gelmektedir. Ayrıca bazı ülkelerin caydırıcılık ve istikrardan elde ettikleri fayda, diğer ülkelerin faydasını azaltmamakta ve tüketimde rekabet ortaya çıkmamaktadır.

Bilindiği gibi kamusal özelliklerinin tamamını aynı anda sağlayan mallar ‘tam’ ya da ‘saf’ kamusal mal olarak kabul edilirken bu özelliklerin bazılarının yoksun olan mallar ise ‘yarı kamusal mal’, ‘yarı özel mal’ veya ‘kulüp malı’ gibi farklı kategorilere ayrılabilir. Bu açıdan, NATO kapsamındaki faydaların hepsinin tam kamusal mal olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Örneğin istihbarat paylaşımı, ileri düzey teknoloji ve ortak tatbikatlar gibi alanlarda belirli bir kapasite noktasına kadar tüketimde rekabet mevcut olup bedel ödemeyenler faydadan dışlanabilmektedir.

Dolayısıyla, NATO faaliyetlerinin bir kısmı tam kamusal mal iken bir kısmı kulüp malı kapsamına girmekte; bazı yazarlar bu sebeple NATO’yu ‘karma ürün ittifakı’ (joint-product alliance) olarak nitelendirmektedir (Sandler ve Hartley, 2001). Kulüp mallarda, tam kamusal malların aksine, sadece finansmana katılanlara sunum yapılabilen, tüketimde rekabet ise kalabalıklaşma maliyeti (congestion cost) nedeniyle ancak belirli bir kapasite noktası aşıldıktan sonra ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, NATO’nun kurumsal temelleri, faydası tüm üyelere yayılan caydırıcılık ve istikrar şeklindeki uluslararası tam kamusal mallar ile ayrıcalıklı üyelere mahsus ortak tatbikatlar, yüksek teknoloji ve istihbarata erişim şeklindeki kulüp malların birlikte sunulduğu bir denge üzerine inşa edilmiştir.

Bu ikili yapı, kamusal mal sunumunda mali yük paylaşımı (burden-sharing) tartışmalarının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Oneal ve Elrod, 1989). NATO’nun sağladığı caydırıcılık gücünden tüm üyeler eşit

şekilde faydalandığından, genellikle küçük ülkeler daha az yüke katlanma eğiliminde olup dış güvenlik ve istikrarın temininde büyük devletlerin askeri ve siyasi gücüne güvenmeyi tercih etmektedirler (Fang ve Ramsay, 2010; Pedersen vd., 2023). Bu sebeple, kamusal mallarda faydanın yayılma ölçeği genişledikçe, söz konusu mallar daha küresel hale gelmekte ve bedavacılık güdüsü güçlenmektedir. NATO, tam kamusal mallarla tetiklenen bedavacılık isteğini, kulüp malları aracılığıyla telafi etmeye ve müttefikler arasındaki yük paylaşımını daha dengeli bir hale getirmeye çalışmaktadır.

2.2. NATO'nun Güvenlik Çıktıları ve Küresel İstikrara Etkisi

NATO'nun uluslararası güvenlik ve istikrara katkıları, küresel kamusal mal sunumu bakımından çok katmanlı etkilere sahiptir. İttifak, öncelikle, Madde 5 kapsamındaki kolektif taahhütler ve askeri konuşlandırmalar aracılığıyla caydırıcılık ve savunma gücü sunmaktadır (Yost, 2010; Tsvetkov ve Markova, 2021). İkinci olarak, kriz önleme, çatışma yönetimi ve barış gücü faaliyetleriyle bölgesel istikrarsızlıkların küresel boyuta ulaşmadan yatıştırılması amaçlanmaktadır. Üçüncüsü, Barış İçin Ortaklık (Partnership for Peace) ve Akdeniz Diyalogu (Mediterranean Dialogue) gibi girişimlerle üye olmayan ülkelerle işbirliğine gidilerek kolektif güvenliğin kapsamı genişletilmektedir (Bin, 2008).

İttifak anlaşmasının maddelerine yansıyan amaç ve hedefler ile misyonlar, NATO Stratejik Konsepti'nde NATO'nun 'her yönden gelen tüm tehditleri caydırmayı' ve 'müttefiklerin özgürlük ve güvenliğini sağlamayı' amaçladığı şeklinde vurgulanmaktadır. Bu çerçevede ortaya çıkan güvenlik mimarisinin, yalnızca üye devletlere değil, aynı zamanda küresel ticaret ve yatırım akışları için gerekli olan jeopolitik istikrara da katkı sağladığına dikkat çekilmektedir (NATO, 2022a).

NATO'nun, diğer araç ve politikalarına nispetle daha az bilinen ancak kamusal mal niteliği oldukça güçlü başka girişimleri de mevcuttur. Örneğin Standardizasyon Anlaşmaları (Standardization Agreements, STANAGs) aracılığıyla silahların, iletişim sistemlerinin ve lojistiğe ilişkin çerçevelerin ittifak genelinde uyumlu kalması amaçlanmaktadır. Böylece, uluslararası savunma ve işbirliğine yönelik ortak standartlara sahip olunacağı ve birlikte çalışabilirliğin (interoperability) geliştirileceği düşünülmektedir (NATO, 2022b). Ortak standartlar, küresel savunma endüstrileri açısından pozitif dışsallıklar meydana getirmekte ve üye olmayan ülkelerdeki tedarikçiler için dahi verimlilik, güvenlik ve işbirliği şeklinde faydalar sağlamaktadır.

Toplam savunma çıktısının, farklı ülkelerin katkılarından oluştuğu bir ittifak için en önemli hususlardan biri de lojistik risklerin azaltılmasıdır.

Burada lojistik kavramı, savunma ve askeri operasyonlarda konuşlu kuvvetlere ekipman, mühimmat, yedek parça, bakım hizmetleri, yakıt, nakliye gibi görevlerini etkili bir şekilde icra edebilmeleri için gerekli tüm destekleri sağlayan sistemleri ifade etmektedir. Mütteliklerin ortak hareketlarda kullanılacak ekipmanlar için uyumsuz yedek parça ve mühimmat kullanması, lojistik açıdan risk teşkil etmekte ve operasyonel etkinliği sınırlandırmaktadır. Standardizasyon anlaşmaları lojistik risklerin azaltılmasına, ittifakın operasyonel gücünün artmasına ve ortak üretim kapasitesinin optimize edilmesine imkân tanımaktadır (Ford ve Gould, 2019). Bu sebeple NATO, ittifak genelinde silah, ekipman ve araçların standardizasyonu ve ortak hareket kabiliyetinin artırılması için sürekli bir çaba içerisinde (Kapstein, 2002).

NATO'nun küresel ölçekte pozitif dışsallık yayan bir başka girişimi ise siber güvenlik ve uzay çalışmalarıdır. Bu doğrultuda, Müşterek Siber Savunma Mükemmeliyet Merkezi (Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, CCDCOE) ve Ramstein Hava Üssü'nde bir uzay merkezi kurulması gibi girişimler NATO'nun savunma ve güvenlikle ilgili yeni perspektiflere açık olduğunu göstermektedir (Tosbotn ve Cusumano, 2019; Bellasio ve Silfversten, 2020). Ayrıca, geliştirilen erken uyarı sistemleri ve dayanıklılık stratejileri, küresel dijital altyapının siber güvenliğine de katkı sağlamaktadır (Rugge, 2012; Corcheş ve Petrescu, 2025).

2.3. Kolektif Hareket Problemi ve Mali Yük Paylaşımı

NATO'nun savunma ve güvenlik alanındaki başarılı faaliyetleri ve yaydığı pozitif dışsallıklara rağmen, küresel kamusal malların doğasında yer alan kolektif karar alma ve ortak hareket problemleri ile yük paylaşımı ve finansman sorunları hâlâ sürmektedir. Kolektif savunma hizmeti sunan ittifaklarda üyelerin katkılarının GSYH'leriyle ters orantılı şekilde hareket edeceği, küçük ülkelerin milli gelirleri arttıkça savunma için ayıracakları payı düşürecekleri ve en ağır yükün bazı büyük ülkeler tarafından karşılanması beklentisine girileceği, konuyla ilgili ilk çalışmalardan bu yana sürekli gündeme getirilmektedir (Olson ve Zeckhauser, 1966; Oneal ve Diehl, 1994; Plümer ve Neumayer, 2015).

Akademik çalışmalarda, NATO kapsamındaki bedavacılık problemine sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Olson ve Zeckhauser (1966), ittifak içerisindeki büyük devletlerin başlangıçtan itibaren orantısız bir mali yüke katlandığını belirtirken, Kim ve Sandler (2020) küçük devletlerin büyük ve zengin müttelikleri bir bakıma sömürdüğünü öne sürmektedir. Benzer şekilde, Fang ve Ramsay (2010) ise savunma ve güvenlik hizmeti sunan NATO benzeri

ittifaklarda, en ağır maliyete ittifakın kurulmasında başat rol oynayan üyenin (initiator member) katlanacağını ve ABD'nin yaşadığı durumun bunun ispatı olduğunu iddia etmektedir. Diğer taraftan Pedersen vd. (2023) tartışmalara farklı bir perspektif getirmekte, ittifakın küçük üyelerinin, büyük üyeler kadar mali yüke katlanmasalar dahi NATO faaliyetlerinin siyasi meşruiyet kazanması ve askeri operasyonlara üst desteği sunulması bakımından önemli bir işlev gördüklerini ifade etmektedir. Ayrıca, küçük müttefikler her ne kadar bedavacılık eğiliminde olsalar da bazı seçici teşvik uygulamaları sayesinde bu eğilimlerinin azalacağı belirtilmektedir (Pedersen vd., 2023).

NATO, mali yük paylaşımını ülkelerin milli gelirleriyle orantılı, kabul edilebilir bir dengeye oturtmak için üyelere yönelik bazı harcama kıstasları getirmiştir. 2014 Galler Zirvesi'nde kabul edilen '2/20' kuralı ile başlayan süreç, yük paylaşımının yanı sıra eksik sunum problemine de çözüm getirmeyi amaçlamaktadır. Buna göre müttefikler, kararın kabulünden itibaren en geç on yıl içerisinde savunma harcamalarını GSYH'lerinin %2'sine çıkaracaklarını, bu harcamalar içerisinde AR-GE ve ekipman payını ise %20'nin altına düşürmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir (NATO, 2014). 2023 Vilnius Zirvesi'nde %2 kuralının esasında 'en az %2' anlamına geldiğine vurgu yapılmış (NATO, 2023), 2024 Washington Zirvesi'nde ise müttefiklerin savunma harcamalarını %2 kuralının çok daha üzerine çıkarmaları gerektiğine dikkat çekilmiştir (NATO, 2024a). Son olarak 2025 Lahey Zirvesi'nde müttefiklerin, savunma ve güvenlik harcamalarını 10 yıl içerisinde GSYH'lerinin %5'inin altına düşmeyecek şekilde artırmaları kararı alınmıştır (NATO, 2025a).

NATO'nun harcama kıstasları, savunma alanında kolektif hareket sorunlarını çözmek üzere tasarlanmış kurumsal bir strateji olup müttefiklerin kendi kendilerini bağladıkları bir taahhüt (self-binding commitment) niteliğindedir. İttifak üyeleri arasında yapılacak mukayeselerin harcama kıstaslarına uyumu artırarak yük paylaşımı, koordinasyon ve karşılıklı güvenceyle ilgili zorlukların aşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir (Müller, 2022). Burada üye devletlerin, niçin kendi kendilerini esasen kabul edilmesi zorunlu olmayan bazı kıstaslarla taahhüt altına aldıkları merak edilebilir. NATO gibi savunma ittifaklarında, ülkelerin güvenlik tehditleri karşısındaki kırılganlıkları, kolektif savunmayla ilgili taahhütte bulunma isteğini ve uyum derecesini artırmaktadır (Becker vd., 2025). Ayrıca bu tür harcama kıstasları, bir tür 'yarı-mali kural' vasfına bürünerek stratejik savunma yatırımlarının artırılması ve kolektif faydaların mali yükünün paylaştırılması açısından da önem arz etmektedir. Sonuç olarak harcama kıstasları, kamusal malların finansmanı konusundaki kadim problemlerden biri olan ve NATO'da

kuruluşundan bu yana devam eden bedavacılık endişelerini ve eksik sunum problemini gidermeyi amaçlamaktadır (Alozious, 2022).

2.4. Küresel Yayılma Etkileri ve Pozitif Dışsallıklar

NATO'nun caydırıcılık gücü ve istikrara yönelik faaliyetlerinin etkileri, ittifakın coğrafi sınırlarını temsil eden Avrupa-Atlantik bölgesinin çok ötesine uzanmakta ve küresel ölçekte pozitif dışsallıklar meydana getirmektedir. Örneğin, Akdeniz ve Afrika Boynuzu'ndaki deniz operasyonları, uluslararası ticaret ve nakliye rotalarını güvence altına alarak enerji kaynaklarının ve malların serbest dolaşımını kolaylaştırmaktadır (Winn ve Lewis, 2017; Shukri, 2019). Bu misyonlar, korsanlık faaliyetlerini engelleyerek dünya ticaretinde aksaklık yaşanmasının önüne geçmekte ve küresel ekonomi için ciddi bir kamusal fayda sağlamaktadır.

NATO'nun, afet yardımlarından Birleşmiş Milletler faaliyetlerinin desteklenmesine kadar uzanan boyutlardaki girişimleri, uluslararası kriz yönetiminde üstlenmiş olduğu rolü yansıtmaktadır. İttifakın kriz yönetimindeki etkisine güncel bir örnek ise Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Koordinasyon Merkezi'nin COVID-19 sürecinde sağlamış olduğu sınır ötesi lojistik destek ve tıbbi yardım hizmetidir (NATO, 2021). Bu tür faaliyetler, ittifakın geleneksel savunma ve güvenlik fonksiyonlarını aşan boyutlarda bir kamusal mal ve hizmet üretme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, NATO'nun Birleşmiş Milletler'in yanı sıra Hint-Pasifik partnerler olarak nitelendirilen Güney Kore, Japonya, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelerle kurduğu ortaklıklar, kamusal mal tedarikinin coğrafi kapsamını genişletmektedir (Flockhart, 2014; Moore, 2025). İttifak, bu ve benzeri ağlar aracılığıyla barışı, ticareti ve beşeri güvenliği destekleyerek uluslararası sistemin düzen ve istikrarına katkı sağlamaktadır.

2.5. Teorik Değerlendirmeler

Küresel kamusal mallar perspektifinden bakıldığında, NATO'nun başlangıçta bölgesel savunma ve güvenlik için tasarlanmış bir ittifaktan, küresel istikrar açısından önemli etkiler ortaya çıkaran bir mekanizmaya evrildiği görülmektedir. Maliye teorisinde kamusal malların optimum sunum ölçeğinin yakalanması ve finansman problemlerinin çözüme kavuşturulması, ulusal seviyede dahi en sıkıntılı alanlardan biridir. Kamusal malın sunum ölçeği genişleyip uluslararası, bölgesel ve hele hele küresel boyuta ulaştığında bu sıkıntılar da had seviyeye çıkmaktadır. Çünkü ulusal seviyede, en nihayetinde sosyal planlayıcı olan devlet, kamu gücüne dayanarak sunum ölçeği ve finansman sorununa ideal olmasa dahi bir çözüm getirmektedir.

Halbuki uluslararası sistemin anarşik yapısının doğal bir sonucu olarak küresel seviyede devlete eş değer bir otorite mevcut olmadığı için küresel kamusal malların sunumunda sosyal planlama ve vergilendirme yaklaşımı geçerli değildir.

Bu noktadan hareketle, küresel kamusal malların sunumu ve finansmanı için havuç-sopa mekanizmasına dayalı teşvikler ve yaptırımlar, ahde vefa ilkesini esas alan taahhütler ve hegemonya yaklaşımları gibi birçok öneri geliştirilmiş, ancak tamamı büyük ölçüde soyut kalmıştır. Mevzubahis bu önerilerin çevre kirliliği ve iklim değişikliğiyle mücadele, bulaşıcı hastalıkların engellenmesi, yoksulluğun ve gelir dağılımının azaltılması gibi diğer küresel kamusal mallarla ilgili başarılı sonuçlar verdiği söylenemez. Ancak NATO'nun üye ülkelerin harcama taahhütlerine, akran değerlendirme ve itibar baskısı mekanizmalarına dayalı finansman yaklaşımı, sunulan hizmet ve faydaları kısmen kulüp malı, kısmen tam kamusal mal niteliğine büründürebilme becerisi, en azından savunma ve güvenlik formundaki küresel kamusal malların sunumunda bedavacılık ve kolektif hareket problemine nispi bir çözüm getirmiştir.

İttifak kapsamında faydası genele yayılan kolektif savunma ve güvenlik hizmetleri ile ayrıcalıklı üyelik hakları kapsamındaki faydaların bir arada bulunması, NATO'nun 'karma ürün ittifakı' olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Bu sebeple bazı hizmetler tam kamusal mal kategorisinde, bazı hizmetler ise kulüp malı kategorisinde değerlendirilmekle beraber ittifakın, bütünüyle bir 'kulüp' kabul edilmesi de yanlış olmayacaktır. Zira NATO, başlangıçta Sovyetler Birliği ve Doğu Blokuna karşı bir savunma örgütü şeklinde teşkilatlanmış ve üyelik yapısı da bu doğrultuda oluşturulmuş olsa da 1990'larda Demir Perde'nin yıkılmasından sonra yeni bir savunma ve güvenlik çerçevesi belirleyerek genişlemeye devam etmiş ve sürekli büyüyen bir kulüp haline gelmiştir.

Özetlemek gerekirse, NATO'nun savunma ve güvenlik hizmetleri bölgesel ve küresel faydaların bir arada yer aldığı karmaşık bir yapıya sahiptir. Ancak bu hizmetlerin kamusal mal niteliği tartışmasızdır. Caydırıcılık, kriz yönetimi ve işbirliğine dayalı savunma ve güvenlik çerçevesi, ittifakın coğrafi sınırlarını aşan ve uluslararası sisteminin istikrarına katkı sunan dışsalıklar yaymaktadır. Bedavacılık ve kolektif hareket sorununa nispi bir çözüm getirilmiş olsa da sürekli değişen şartlar içerisinde ilave tedbirlere ve üyeler arasındaki asimetrik katkı sorununu çözecek yeni yöntemlere duyulan ihtiyaç devam etmektedir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde bu sorunların çözümü ve uluslararası savunma ve güvenlik mimarisinin sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması için NATO tarafından atılan ve atılması gereken adımlar daha detaylı olarak ele alınacaktır.

3. Harcama Taahhütlerinin Kapsamı ve Etkileri

3.1. Jeopolitik Riskler ve Harcama Kıstasları

NATO'nun savunma harcamalarına yaklaşımı son on yıllık periyotta köklü bir dönüşüm geçirmiştir. İttifakın İngiltere'nin ev sahipliğinde düzenlenen '2014 Galler Zirvesi' akabinde yayınlanan bildirgesinde, müttefiklerin 10 yıl içerisinde GSYH'lerinin %2'sini savunma harcamalarına, savunma harcamalarının %20'sini ise teçhizat, ekipman ve AR-GE'ye ayırmayı taahhüt ettiklerinin açıklanması bir dönüm noktası kabul edilmiştir (NATO, 2014). Bu adım, 2008 Küresel Finans Krizi'nin etkileriyle savunma harcamalarının kamu bütçeleri içerisindeki payının düşmesine ve Doğu Avrupa ve Orta Doğu'daki artan istikrarsızlıklara karşı bir cevap olarak değerlendirilmiştir (Techau, 2015). İlâveten, harcama sınırlarının ittifak içerisinde öteden beri devam eden mali yük paylaşımı ve bedavacılık hakkındaki endişeleri de hafifleteceği öne sürülmüştür. Ancak yapılan çalışmalar, özellikle Rusya tehdidinin üyeleri savunma alanındaki harcama ve yatırımlarını artırmaya sevk etse de yük paylaşımı ve bedavacılık problemlerinin devam ettiğine dikkat çekmektedir (Kim ve Sandler, 2020; Haesebrouck, 2022).

Galler Zirvesi'nde NATO'nun ortak güvenlik üretimine bireysel katkıların artırılması için ölçülebilir hedefler belirlenmiş ve kolektif eylem sorununa kurumsal bir çözüm getirilmesi amaçlanmıştır. Nitekim 2014 yılında %2 kuralı yalnızca ABD, İngiltere ve Yunanistan tarafından sağlanırken, 2024 yılında 18 üye bu kritere uygun hale gelmiştir. Benzer bir durum %20 kriteri için de geçerli olup bu kriteri sağlayan üye sayısı 2014 yılında 8 iken, 2024 yılı itibarıyla 28'e çıkmıştır (NATO, 2025b).

Galler Zirvesi'nde kabul edilen kıstaslar, başlangıçtaki olumsuz beklentilerin aksine hızla karşılanmaya başlamıştır. Ancak kısa süre içerisinde özellikle %2 kriterinin hem ittifakın caydırıcılık gücünün artırılması hem de mali yük paylaşımı ve bedavacılık sorunlarının çözümü için yeterli olmayacağı anlaşılmıştır. Bu sebeple 2023 yılında Litvanya'nın ev sahipliğinde düzenlenen Vilnius Zirvesi'nde %2 kuralının bire bir uygulanması gereken bir oran değil aşılması gereken asgari bir sınır olduğu vurgulanarak bu kriter 'en az %2' şeklinde değiştirilmiştir (NATO, 2023). Bildiride NATO'nun artan küresel tehditler karşısında caydırıcılık kapasitesinin ve operasyonel kabiliyetlerinin geliştirilmesi için savunma alanındaki inovatif yatırımların artırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Normal şartlar altında birkaç yılda bir gerçekleştirilen NATO zirveleri, Rusya ve Ukrayna Savaşının şiddetlenmesi ve artan jeopolitik riskler nedeniyle daha sık yapılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda NATO üyeleri

2023 Vilnius Zirvesini takiben 2024 yılında ABD'nin ev sahipliğinde Washington Zirvesi'nde bir araya gelmişlerdir. Zirve sonrası açıklanan bildiride, Vilnius Zirvesi'nde kabul edilen 'en az %2' kriterinin de üzerine çıkılması kararlaştırılmıştır. İttifak, üye ülkeleri mühimmat stoklarını yeniden inşa etmeye ve endüstriyel kapasitelerini artırmaya çağırmış ve tüm üyelere, üst düzey yetenekler bakımından aralarındaki açıkları hızla kapatmaları tavsiyesinde bulunmuştur (NATO, 2024a). Washington Bildirgesi, savunma harcamalarını daha geniş makroekonomik ve endüstriyel politikalarla ilişkilendirerek, savunma ve güvenlik alanında endüstriyel üretimin güçlendirilmesi için %2'nin ötesine geçen çok yıllık harcama taahhütlerine ihtiyaç olduğunun altını çizmiştir.

Son olarak, Hollanda'nın ev sahipliğinde Haziran 2025'te düzenlenen Lahey Zirvesi'nde müttefikler 2035 yılına kadar hayata geçirecekleri çok daha iddialı bir taahhüt süreci başlatarak GSYH'lerinin %5'ni savunma ihtiyaçlarına ve güvenlikle ilgili harcamalara ayırmayı kabul etmişlerdir. Bu çerçevede GSYH'nin %3.5'inin NATO hedefleriyle uyumlu temel savunma gereksinimlerini finanse etmesi, ek %1.5'lik bir kısmın ise siber savunma, altyapı güvenliği, dayanıklılık, endüstriyel güçlendirme gibi alanlara yönlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Hibrit saldırılardan tedarik zinciri zafiyetlerine kadar varan yeni tehditler nedeniyle ittifakın savunma ve güvenliği için geleneksel yöntem ve araçların yeterli olmayacağının anlaşılması, savunma harcamalarındaki bu genişlemenin gerekçesini teşkil etmektedir (NATO, 2025c)

Galler'den Lahey'e uzanan yaklaşık on yıllık periyod, NATO'nun savunma ve güvenlik çerçevesinde kademeli bir değişimi temsil etmektedir. Başlangıçta üye ülkelerin gönüllü harcama taahhütleriyle başlayan süreç, şeffaflık ve akran baskısı ile şekillenen bir tür gayri resmi norma dönüşmüştür. NATO'nun üyelerin milli bütçeleri üzerinde zorlayıcı bir otoritesi olmasa da harcama kıstaslarının kurumsallaştırılması, bu kurallara bir tür yarı mali kural işlevi kazandırmıştır.

3.2. Harcama Kıstaslarının Arkasındaki Mantık

Harcama kıstaslarının çeşitli ekonomik ve siyasi işlevleri bulunmaktadır. Kamusal malların finansmanı açısından bakıldığında, bu kuralların kolektif savunma ve güvenlikle ilgili eksik sunum ve bedavacılık sorununun aşılması ve müttefikler arasında yük paylaşımının dengelenmesi için tasarlanan bir koordinasyon aracı olduğu anlaşılmaktadır. Harcama kıstasları sayesinde ortak bir harcama tabanı oluşturularak, bazı üyelerin kendi savunma harcamalarını düşük tutup diğer ülkelerin savunma güçleri üzerinden fayda

elde etmelerinin önüne geçilmeye çalışılmakta, böylece, bedavacılık sorununa kısmi de olsa bir çözüm getirilmektedir.

Siyasi açıdan bakıldığında ise harcama taahhütleri müttefikler arasındaki güven ve dayanışmanın bir göstergesi kabul edilmektedir. Bazı üyelerin taahhütlerine riayet etmemesi ittifakın caydırıcı gücünü zayıflatmaktadır. Bu sebeple, NATO içerisinde savunma harcamaları en yüksek ülke konumunda olan ABD ile nispeten düşük harcama miktarına sahip Avrupa ülkeleri arasında zaman zaman sürüşmeler yaşanmaktadır (Oztig, 2020; Aloziuous, 2022). Bu sebeple, Galler Zirvesi'nden itibaren gelişen harcama kıstaslarının açık ve ölçülebilir olması, en azından müttefikler arası karşılaştırmalarının daha gerçekçi ve ülkelerin potansiyellerine uygun olarak yapılmasını sağlayacaktır.

Diğer taraftan, harcama kıstaslarının çıktı odaklı değil girdi odaklı bir yapıya sahip oldukları ve mevcut halleriyle işlevlerinin çok sınırlı kalacağı şeklinde eleştiriler yöneltilmektedir. Bu doğrultuda, savunma ve güvenlik formundaki bir kamusal malın etkinliğinin, toplam harcama tutarından ziyade fonların 'teyakkuz', 'modernizasyon' ve 'inovasyon' gibi alanlara nasıl tahsis edildiğine bağlı olduğu öne sürülmektedir (Hartley, 2024). Eleştirilerin haklılık payı olmakla beraber NATO'nun, harcamaların tahsisi konusunu tamamen göz ardı ettiği söylenemez. Zira %2 kuralını tamamlayıcı bir kriter olarak %20 ekipman ve AR-GE şartının getirilmesi, %5 kuralının ise %3.5 ve %1.5 şeklinde iki kademeli bir yapıda olması, tahsis endişelerinin kısmi de olsa dikkate alındığını göstermektedir.

Bir başka eleştiri ise harcama kurallarının, üyelerin kalkınma ve dış tehdit seviyeleri gibi önemli faktörleri göz ardı ettiği için etik açıdan kusurlu olduğudur (Rubin, 2023). Bu eleştiri gerçekten önemli bir noktaya temas etmektedir. Çünkü harcama kuralları, ittifak üyeleri arasında karşı karşıya oldukları jeopolitik riskler açısından bir ayırım yapmamaktadır. Halbuki coğrafi ve siyasi konumu bakımından savunma ve caydırıcılık gücüne daha fazla ihtiyaç duyan bir üye ile saldırıya uğrama riski çok düşük bir üyenin aynı harcama kurallarına tabi olması adil değildir.

Özetle, NATO'nun harcama kuralları, müttefiklerin harcamaları üzerinde miktar ve bileşim kısıtı şeklinde ikili bir etki yaratarak savunma ve güvenlik formundaki küresel kamusal bir malın optimum sunum seviyesini yakalamaya çalışmaktadır. Üye ülkelerin GSYH'lerinin belirli oranını savunma harcamalarına ayırmaları miktar kısıtını, bu harcamalarının belirli bir oranının bazı özellikli alanlara tahsis edilmesi ise bileşim kısıtını temsil etmekte, böylece hem ilgili malın yeterli miktarda üretimi hem de doğru yatırım karışımının sağlanması hedeflenmektedir. NATO, harcama kıstasları vasıtasıyla, kamusal mal ve hizmet sunumu gerçekleştiren tüm sistemlerde

olduğu gibi, mali girdilerle savunma ve güvenlik çıktılarını uyumlu hale getirme uğraşındadır.

3.3. Toplam Savunma Harcamaları ve Üyelerin Kriterlere Uyumu

Toplam 32 üyesi bulunan NATO, üye ülkelerin savunma harcamalarına ilişkin bilgileri düzenli olarak toplamakta ve yayınlamaktadır. Her üye ülkenin savunma bakanlığı, harcamalara ilişkin mevcut rakamlar ile gelecek yıllara dair tahminlerini karşılaştırılan bir standart içerisinde NATO'ya sunmaktadır.

Yıllık harcama raporları, özellikle 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı akabinde üye ülkelerin savunma harcamalarını önemli ölçüde artırdıklarını ve bu sebeple harcama kıstaslarına uyumun ciddi bir ivme kazandığını göstermektedir. Örneğin, 2014'te %2 kriterini sağlayan 3 üye mevcut iken bu sayı 2022 yılına kadar ancak 7'ye yükselmiştir. Rusya tehdidinin ciddi bir boyuta gelmesiyle 2023 yılında 10 üye, 2024 yılında 18 üye, 2025 yılında ise tüm üyeler %2 şartını sağlar hale gelmiştir (NATO, 2025b). Harcama rakamlarındaki artış, bilhassa jeopolitik risklerin ve tehdit algısının yüksek olduğu Doğu ve Kuzey Avrupa bölgesindeki ittifak üyelerinde daha belirgindir.

NATO verilerine göre, 2014 sonrasında müttefiklerin toplam savunma harcamalarındaki reel artışlar yıllara göre genellikle %2 ila %4 arasında değişen oranlarda dalgalanmakta iken 2023 yılında bir önceki yıla oranla % 9.3'lük sert bir yükselme olmuştur. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın şiddetlenmesi, müttefiklerin tehdit algılarının yoğunlaşmasına neden olmuş ve toplam savunma harcamalarındaki yıllık reel artış 2024'te %18.6'ya çıkmıştır. 2025 yılı oranları henüz kesinleşmemiş olmakla beraber şu ana kadar gelen veriler %15 ila %20'lik bir artış olacağı yönündedir (NATO, 2025b).

NATO üyelerinin toplam savunma harcamalarındaki değişimi miktar olarak ifade etmek gerekirse 2014 yılında 1 trilyon dolar civarında olup, 2022'ye kadar 1.1 trilyon dolar seviyelerine ulaşmış, 2023'ten itibaren hızlı bir artış göstererek 2024-2025 döneminde yıllık 1.5 trilyon dolar civarında seyretmiştir. Üye ülkelerin bireysel savunma harcamalarına bakıldığında ise toplam harcamalarının neredeyse 1 trilyon dolarlık kısmının ABD tarafından gerçekleştirildiği, geriye kalan tüm ülkelerin savunma harcamaları bir araya geldiğinde dahi ABD'nin harcamasının ancak yarısından biraz fazlasına ulaşabildiği görülmektedir (NATO, 2025b). Bu rakamlar esasen NATO kapsamında yük paylaşımı ve bedavacılık tartışmalarının niçin sürekli devam ettiğini de açıklamaktadır.

NATO, Avrupa-Atlantik ekseninde yer alan ülkelerden oluşmaktadır. Atlantik ekseninde sadece ABD ve Kanada yer almakta iken geriye kalan yeler Avrupa lkeleridir. Ancak NATO'nun mali yükünün ağırlıklı olarak ABD tarafından karşılanması nedeniyle, sınıflandırma ve değerlendirmelerde Kanada genellikle Avrupa eksenini ile birlikte ele alınmakta ve Atlantik eksenini ile sadece ABD kastedilmektedir. İttifak yelerinin, Atlantik Okyanusu'nun iki kenarında konumlanmış olmasından hareketle Kanada ve Avrupa ile ABD'nin savunma harcamaları arasındaki fark 'transatlantik açık' olarak ifade edilmekte ve bu açığın artması ya da azalması yk paylaşımındaki iyileşme ya da kötüleşmenin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Son dönemde artan jeopolitik riskler, Kanada ve Avrupa'da savunma harcamalarının artmasını ve transatlantik açığın daralmasını sağlamıştır. 2014'te Kanada ve Avrupa ekseninin toplam savunma harcamaları ABD'nin yaklaşık dörtte birine denk gelirken, bu oran 2024-2025 döneminde neredeyse yarı yarıya olacak şekilde değişmiş ve açık küçülmüştür (NATO, 2025b). Transatlantik açığın kısa ve orta vadede kapanmasının mümkün olmaması bir tarafa, bu açık uzun vadede kapansa dahi 'diğer tüm üyeler eşittir ABD' gibi bir denklem ortaya çıkacağı için NATO içerisinde yük paylaşımı ve bedavacılık tartışmalarının devam edeceği aşıkardır.

Nitekim, mttetiklerin harcama eğilimlerindeki tüm olumlu değişime rağmen bazı yüksek gelirli ülkelerin performansları beklentilerin altında kalmaktadır. Örneğin İtalya, İspanya, Belçika ve Kanada gibi ülkeler yüksek milli gelir seviyelerine rağmen 2024'te %2 sınırının altında kalırlarken, 2025 yılı itibariyle ise ancak sınırda bulunmaktadırlar. Ayrıca Almanya ve Fransa gibi Avrupa'nın önde gelen ülkeleri 2024-2025 dönemi itibariyle yıllık %2 kriterini tam sınırda sağlasalar da potansiyellerinin çok gerisindedirler. Diğer taraftan, coğrafik konumları itibariyle Rusya'dan gelen tehditlerin etkisinin daha yoğun hissedildiği Estonya, Polonya, Litvanya ve Letonya gibi Doğu Avrupa lkeleri ile Norveç ve Danimarka gibi İskandinav lkeleri %2 sınırının çok üzerine çıkarak ABD ile birlikte en iyi performans sağlayan üyeler olarak öne ıkılmaktadırlar (NATO, 2025b).

Mttetiklerin %20 ekipman ve AR-GE kriterine uyumları ise %2 kriterine göre çok daha iyidir. ye ülkelerin neredeyse tamamının 2024-2025 dönemi itibariyle %20 sınırının çok üzerine çıkması donanım, modernizasyon ve inovatif yatırımların öneminin kavrandığını göstermektedir. ye ülkelerin 2025 yılında kabul edilen %5 kuralına ne ölçüde uyacaklarını ise zaman gösterecektir.

3.4. Harcama Kurallarının Ekonomik ve Mali Etkileri

Müttefiklerin harcama taahhütlerinin güvenlik garantileri dışında önemli makroekonomik etkileri bulunmaktadır. NATO tarafından yapılan açıklamalarda, savunma harcamalarının güvenlik boyutuna ilaveten endüstriyel politika aracı niteliğine de vurgu yapılmaktadır. Üye ülkelerin her türlü dış tehdide karşı teyakkuz seviyeleri (hazır bulunuşluluğu) endüstriyel kapasite, teknolojik inovasyon ve istihdam yaratma güçleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu doğrultuda Vilnius Zirvesi'nde kabul edilen NATO Savunma Üretimi Eylem Planı (Defence Production Action Plan, DPAP) ve Washington Zirvesi'nde kabul edilen Endüstriyel Kapasite Genişletme Taahhüdü (Industrial Capacity Expansion Pledge, ICEP) müttefiklerin savunma üretimlerinin koordinasyonunu, tedarik zinciri darboğazlarının aşılmasını ve savunma sanayii yatırımlarının teşvikini amaçlamaktadır (NATO, 2024b; NATO, 2025a).

Yukarıdaki girişimlerin, son dönemdeki küresel istikrarsızlıkların ortaya çıkardığı bazı zayıflıkları da gidermesi beklenmektedir. Çünkü Rusya-Ukrayna Savaşı, ittifakın savunma sanayii kapasitesinin, uzun süreli ve yüksek yoğunluklu bir çatışma ortamında ani üretim artışları için yetersiz olduğunu göstermiştir (Aries vd., 2023). NATO, yukarıda ifade edilen girişimlerle uzun dönemli talep sinyalleri göndererek, özel sektörün mühimmat, hava savunma sistemleri ve füze üretimi gibi stratejik alanlara yatırım yapmasını teşvik etmeye çalışmaktadır (Calcara vd., 2023). Kamu finansman politikaları açısından tüketime dayalı bir harcama modeli yerine, kapasite artışına dayalı bir modeli yansıtan bu süreç neticesinde, ittifak genelinde savunma ve güvenlik formundaki kamusal malların arz güvenliğinin sağlanacağı düşünülmektedir (Guiberteau vd., 2024).

Savunma harcamalarındaki artışların ittifak üyeleri üzerinde mali açıdan bazı olumsuzluklara sebep olabileceğine yönelik çekinceler mevcuttur. Üye ülkelerin savunma harcamalarının, harcama taahhütlerine bağlı olarak sürekli artmasının, özellikle dar mali alana sahip ekonomilerde eğitim, sağlık ve çevre gibi kamusal mal ve hizmetlerin finansmanına ayrılacak kaynakları azaltmasından ve eksik sunum problemine yol açmasından endişe edilmektedir. Diğer taraftan, savunma harcamalarının 'teknolojik yayılma etkileri' (technological spillovers) ve 'çift amaçlı kullanım' (dual use) gibi tamamlayıcı etkiler yaratarak genel verimliliği artırabileceği de dile getirilmektedir. Örneğin, siber güvenlik, yapay zeka ve uzay araştırmalarına yönelik yatırımların savunma ve güvenlik alanlarının dışına taşan pozitif dışsallıklar oluşturarak ekonomideki diğer sektörlerin gelişmesine de katkı sunabileceği öne sürülmektedir (Sanusi ve Adeeko, 2025; Khan vd., 2025).

3.5. şeffaflık Mekanizması ve Yumuşak Güç Etkisi

Uluslararası kuruluşların en büyük açmazlarından birisi, üye ülkelerin alınan kararlara uymalarının sağlanması, uymayanlara ise yaptırım uygulanması konusudur. NATO'nun kurumsal mimarisi içerisinde, harcama kurallarına riayet etmeyen üye ülkelere yönelik herhangi bir somut yaptırım mevcut değildir. Ancak bu eksikliğin giderilmesi için şeffaflık ve itibar baskısı gibi yumuşak güç araçlarından faydalanılmaktadır. Bu doğrultuda, savunma harcamalarının NATO tarafından düzenli olarak paylaşılması, böylece harcama alt sınırlarına riayet etmeyen üyeler üzerinde kamuoyu denetimi ve itibar baskısı yaratılması suretiyle uyumun teşvik edilmesi amaçlanmaktadır (Becker, 2024).

şeffaflık mekanizması, aynı zamanda üye devletlerin vergi mükelleflerine karşı hesap verebilirliğini de kolaylaştırmaktadır. NATO, tüm üyelerin savunma harcamalarını karşılaştırmalı tablolar halinde yayınladığında, hükümetler, savunma harcaması artışlarını tek taraflı askeri genişlemelere değil, ortak bir fayda ve amaca katkı olarak gerekçelendirip kamuoyundan gelen tepkileri daha rahat yatıştırabilmektedirler.

3.6. Teorik Değerlendirmeler

NATO'nun savunma harcamalarına ilişkin düzenlemeleri, kolektif güvenlik ve caydırıcılık formundaki küresel kamusal mallara ilişkin eksik sunum ve bedavacılık problemlerine pragmatik bir cevap niteliğindedir. 2014 Galler Zirvesi ile başlayıp 2023 Vilnius, 2024 Washington ve son olarak 2025 Lahey Zirveleri ile geliştirilmeye çalışılan harcama taahhütleri, NATO bünyesinde kurumsallaşmış bir mali disipline doğru kademeli ancak kararlı bir sürecin başladığını göstermekte ve ileride başka adımların da atılacağına işaret etmektedir.

NATO, harcama kuralları ile belirlediği nicel kıstasları nitel hedeflerle ilişkilendirerek kolektif savunmayı yürütülebilir, ölçülebilir ve sürdürülebilir bir kamusal mal haline dönüştürme yolunda önemli bir adım atmıştır. Söz konusu kuralların bedavacılık güdüsünü engelleyen, ittifakın caydırıcılığını güçlendiren ve daha geniş bir perspektifte uluslararası sisteminin istikrarsızlıklara karşı direncini artıran yarı mali bir mekanizma işlevi görmektedir. Ancak tüm bu olumlu beklentilere rağmen yük paylaşımı, harcama kurallarına uyum, dışlama etkileri, harcamaların kapasite artışına yansması gibi konurdaki zorluklar devam etmektedir.

4. Kolektif Güvenlik Tedarikinde NATO'nun Gelişen Rolü: Tehditler ve Politika Tercihleri

4.1. Küresel İstikrarsızlıklar ve Kolektif Güvenlik Talebi

Bilindiği gibi NATO, 1949 yılında Sovyet yayılcılığına ve Doğu Blokuna karşı mücadele misyonuyla kurulmuştur. Demir Perde'nin 1980'lerin sonunda yıkılmasını müteakip bu misyonda önemli değişimler olmuş; NATO, dünya genelinde ortaya çıkan bölgesel istikrarsızlıkların giderilmesi ve küresel barış ve istikrarın sağlanması gibi hedefler takip etmeye başlamıştır. Ancak Rusya'nın, ilk olarak, 2008 yılında Güney Osetya üzerinden Gürcistan ile yaşadığı çatışma, ardından 2014 yılında Kırım'ı ve son olarak 2022 yılında Ukrayna'yı işgali, NATO'nun karşı karşıya olduğu uluslararası ortamı önemli ölçüde değiştirmiştir. Özellikle Ukrayna'ya yönelik saldırı, ittifakın Avrupa ekseninde savunma ve güvenlik faaliyetlerine yeniden merkezi bir önem kazandırmıştır. Zira bu saldırı gerek bölgenin gerekse NATO'nun uzun vadeli bir askeri teyakkuz için gerekli kapasite ve yatırımlar bakımından ciddi zafiyet içerisinde olduğunu göstermiştir (Marinov, 2025). Bunun yanında terörizm, siber saldırı ve hibrit savaş gibi olgular ve açık denizler ile uzaydaki hakimiyet mücadelesi de yeni zorluklar ortaya çıkarmıştır (Genini, 2025). Bu çok boyutlu riskler, uluslararası güvenlik ve istikrarın kolektif yatırım ve yönetişime bağlı bir küresel kamusal mal olduğu gerçeğini tekrar gözler önüne sermiştir.

Gelinen noktada NATO'nun stratejik konsepti, bir taraftan Rusya'yı müttefiklerin güvenliğine yönelik en yakın ve en ciddi tehdit olarak algılarken, diğer taraftan Çin'in baskıcı politikaları ve gelişmiş silahların yaygınlaşması gibi sistemik riskleri de dikkate almaktadır (Siposné-Kecskeméthy ve Sipos, 2024; Timakova, 2024). Bu bağlamda, NATO faaliyetlerinin etkileri gittikçe daha küresel hale gelmektedir. Örneğin, Avrupa'nın güvenliği için caydırıcılık gücünün artırılması, dolaylı olarak uluslararası ekonomi ve finans sisteminin istikrarına da katkı sunarken, kriz yönetimi operasyonları ise beşeri maliyetleri ve göç kaynaklı baskıları azaltmaktadır.

NATO'nun karşılaştığı bir başka zorluk ise siber güvenlik, uzay çalışmaları ve yapay zeka gibi teknoloji eksenli gelişmelerin, askeri ve sivil alanlar arasındaki çizgiyi giderek inceltmesidir. Günümüzde uydu ve haberleşme cihazları ile teknolojik altyapılara yönelik saldırılar, dünya çapında kriz yaratma potansiyeline sahip olup bu husus savunma ve güvenlik sorunlarının küresel niteliğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, NATO'nun misyonu, Avrupa-Atlantik eksenindeki 32 üyenin yer aldığı bir kulübün savunma ve

güvenlik ihtiyaçlarının giderilmesinden küresel istikrarı tehdit eden riskleri yönetmeye doğru gelişmektedir.

4.2. Harcamaların Etkinliği ve Eksik Sunum Probleminin Çözümü

İttifakın geleceği için temel zorluklardan biri, savunma harcamalarındaki nicel artışların hakiki anlamda kapasite artışına dönüştürölmesidir. Örneğin %2 kuralı, toplam savunma yatırımlarını artırmış olsa da gerçek güvenlik çıktısı, kaynakların nasıl kullanıldığına bağlıdır. Mühimmat kıtlığı, hava savunma sistemleri ile füze kalkanlarındaki boşluklar, lojistik ağlarının yetersizliği (Aries, 2023), ittifakın caydırıcılık gücünü temsil eden alanlardaki eksik sunum problemine işaret etmektedir.

Stratejik alanlardaki eksik sunum problemini çözmek için Vilnius Zirvesi'nde kabul edilen DPAP ile üye ölkelerin teyakkuz seviyeleri ve ekipman uyumluluğu bakımından üst seviyelere çıkarılması amaçlanmaktadır (NATO, 2025a). Washington Zirvesi'nde hayata geçirilen ICEP'in ise kritik mühimmat ve teçhizatların teslimat sürelerini kısaltılması beklenmektedir (NATO, 2024b). Bu koordinasyon mekanizmalarının, harcama taahhütleri ile çerçevesi çizilen mali girdileri somut çıktılarla ilişkilendirmesi ve kolektif faydaları artırması hedeflenmektedir.

Meseleye kamusal mallar teorisi perspektifinden bakılırsa, söz konusu koordinasyon mekanizmasının niçin gerekli olduğu daha iyi anlaşılabacaktır. Şöyle ki NATO büyüklüğündeki bir kulüp içerisinde ölkeler birbirinden bağımsız hareket ettiklerinde, ortak hareket edilmesi halinde ulaşılabacak caydırıcılık gücüne hiçbir üyenin tek başına ulaşması mümkün değildir. Çünkü bu durumda, savunma ve güvenlik formundaki bir malın tedarikinde bir tür merkezi olmayan piyasa şartları geçerli olacak ve ittifakın dış tehditlere karşı teyakkuz kabiliyeti ve caydırıcılık etkisi zaafa uğrayacaktır. Kurumsal koordinasyon, ortak fonlama, uzun vadeli sözleşme ve taahhütler ise aksayan yönleri düzeltici mekanizmalar olarak işlev görecektir (Sandler ve Cauley, 1975; Hummel ve Lavoie, 1994).

4.3. Finansman ve Yönetişim Alanındaki Gelişmeler

NATO'nun kurumsal yönetişimi geliştirmeyi amaçlayan adımları, adaletsiz yük paylaşımı ve eksik sunum problemlerinin önüne geçmek için verimli finansman modeli arayışlarının devam ettiğini göstermektedir. İttifakın kuruluş esasları, genel olarak üyelerin kendi milli bütçeleri kapsamında yaptıkları savunma harcamalarına dayansa da faydası bölünemez ihtiyaçların karşılanması için çeşitli finansman yöntemleri geliştirilmiştir. Bunlar, üye ölkelerin doğrudan mali katkılarıyla oluşturulan sivil bütçe, askeri bütçe ve

Güvenlik Yatımları Programı'ndan (NATO Security Investment Programme, NSIP) meydana gelmektedir. İttifakın komuta yapısı, hava ve deniz üssü alt yapıları, uydu iletişim sistemleri, yakıt ikmal boru hatları, kumanda ve kontrol merkezileri söz konusu doğrudan mali katkılarla finanse edilmektedir (NATO, 2025d). Bu yaklaşım, üye ülkelerin bireysel sorumluluklarını kolektif yükümlülüklerle birleştiren iki katmanlı bir finansman modelini yansıtmaktadır.

İlerleyen zamanda, doğrudan finansman modelinin kullanım alanının genişleyeceği ve ittifak üyelerinin bireysel harcama alanlarında kalan hava savunma sistemleri, füze kalkanları, siber güvenlik altyapısı gibi kolektif faydayı destekleyici unsurları da kapsayabileceği düşünülmektedir. Kamusal malların finansmanı açısından bakıldığında, ortak finansman sayesinde bireysel aksiyondan kaynaklı dışsallıkların içselleştirilmesi ve ölçek ekonomisi oluşturularak maliyet avantajı elde edilmesi mümkün görünmektedir (Hartley, 2006; Fiott, 2023).

NATO'nun DPAP ve ICEP gibi ortak tedarik girişimleri, müttefiklerin bireysel katkılarını kolektif koordinasyonla birleştiren hibrit bir modeli temsil etmektedir. Bu düzenlemeler, ayrıcalıklı üyelik avantajlarının daha geniş uluslararası etkilerle bir arada var olduğu küresel kulüp malı yapısına sahiptir. Ayrıca, NATO'nun gelişen sanayi politikası, küresel kamusal mal arzının pratik bir örneğini oluşturmakta ve üyeleri ortak bir hedefi gönüllü olarak desteklemeye teşvik etmek için seçici teşvikler sunmaktadır. Bu teşvikler arasında savunma sanayi sözleşmelerine erişim ve ortak AR-GE projeleri gibi avantajlar bulunmaktadır (Ringsmose, 2015). NATO, ittifak içerisinde iş birliğini artırmak için hem ekonomik hem de teknolojik araçları stratejik biçimde kullanmaktadır.

NATO'da harcama kısıtlarının daha dinamik hale getirilmesi, ittifakın mali yapısının sürdürülebilirliğine katkıda bulunacaktır (Kunertova, 2017). Harcama alt limitlerinin müttefiklerin ekonomik kapasiteleri ve taşıdıkları saldırı riskine göre farklılaştırılması, yük paylaşımının daha adil ve gerçekçi bir temele oturmasını sağlayacaktır (Rubin, 2023). Bu yaklaşım, bilhassa ekonomik durgunluk dönemlerinde müttefiklerin milli bütçeleri üzerinde gereksiz yük oluşmasını engellerken, üye ülkelerin mali katkılarını daha öngörülebilir hale getirecektir. Böyle bir finansman yöntemi disiplinli, uygulanabilir ve uyarlanabilir kurallar öngören modern maliye politikası anlayışıyla da daha uyumludur.

4.4. NATO Sınırlarını Aşan Dışsalılıklar ve İttifak Dış Ortaklıklar

NATO faaliyetlerinin küresel etkileri, farklı uluslararası aktörlerle kurduğu ortaklıklar sayesinde giderek güçlenmektedir. Birleşmiş Milletler'in yanı sıra Japonya, Avustralya, Güney Kore gibi Hint-Pasifik ülkeleriyle yürütölen iş birlikleri, bölgesel sınırları aşan bir güvenlik ağı oluşturmaktadır (Moore, 2025). Bu iş birliği yapıları, kolektif dayanıklılığı artırmakta, kriz yönetimi kapasitesini geliştirmekte ve uluslararası normlara uyumu destekleyerek önemli pozitif dışsalılıklar üretmektedir.

Örneğın, Kızıldeniz'de yürütölen ortak deniz operasyonları ve Afrika Boynuzu açıklarındaki korsanlıkla mücadele görevleri, küresel ticaret için hayati öneme sahip deniz yollarının güvenliğini sağlamaktadır (Kraska, 2009; Bellais, 2013). Benzer şekilde, NATO'nun üye olmayan ülkelerle geliştirdiğı siber savunma iş birlikleri, küresel dijital ekonominin dayanıklılığını güçlendirmektedir (Tikk, 2010; Romaniuk vd. 2021). Bu tür faaliyetler, bölgesel bir ittifakın küresel kamusal mallar perspektifiyle uyumlu biçimde nasıl ek faydalar ortaya çıkarabileceğini göstermektedir.

Bununla birlikte NATO'nun farklı bölgelerdeki partnerlerle kurmuş olduğı işbirliklerinin bazı aktörler üzerinde dışlanmışlık veya aşırı militarizasyon algısı gibi negatif dışsalılıklara sebep olması da mümkündür. Söz konusu bu olumsuz etkilerin doğru yönetilmesi, küresel sistem içerisinde Soğuk Savaş dönemine benzer yeni bloklaşmaların ortaya çıkmaması bakımından önem arz etmektedir. NATO, ortaklık çerçevesini genişletirken, diğerk aktörleri kışkırtmak yerine, silah sistemlerinin sınırlandırılması, afet yardımlarının koordinasyonu ve dijital altyapının korunması gibi politik gerilim yaratma riski düşük konulara ağırlık vermelidir (Breitenbauch, 2024). Ayrıca küresel kamusal malların yönetiminde gözden kaçırılmaması gereken bir husus olan kapsayıcılık ve verimlilik arasındaki dengeye de dikkat edilmelidir. Zira daha fazla devletin ortaklığa dahil edilmesi, kapsayıcılığı artırırken karar alma süreçlerini zorlaştırmak suretiyle verimliliğı azaltabilir.

4.5. Yapısal Problemler

Kolektif savunma ve güvenlikle ilgili tüm olumlu gelişmelere rağmen, NATO, küresel kamusal mallarının etkin ve sürdürülebilir biçimde sunumunu zorlaştıran bir dizi yapısal zorlukla karşı karşıyadır. Bunların başında harcama kıstaslarını da içeren mali taahhütlerin sürdürülebilirliğı gelmektedir. Jeopolitik belirsizlikler, müttefikleri savunma harcamalarını sürekli arttırmaya zorlamakta; bu durum mili bütçeler üzerinde baskı oluşturmaktadır. Ülkelerin kamu politikası önceliklerinde; refah devleti reformlarının finansmanı, dijital dönüşüm, iklim değışikliğiyle mücadele

gibi alternatif alanların önem kazanması, özellikle dış tehdit seviyesi düşük bölgelerde savunma harcamalarına yönelik toplumsal ve siyasi desteği zayıflatabilmektedir (Fay, 2020). Bu bağlamda müttefiklerin harcama taahhütlerinin büyük ölçüde ekonomik ve siyasi konjonktüre bağlı olması, NATO'nun mali dayanıklılığını ve uzun vadeli planlama kapasitesini sınırlandırmaktadır.

Bir diğer zorluk ise müttefiklerin savunma ve güvenlik teknolojileri açısından farklı seviyelerde olmasıdır. Teknolojik bölünmüşlük (technological fragmentation) olarak nitelendirilebilecek bu durum, üye ülkelerin yeni teknolojilere geçiş ve uyum hızının farklı olmasından kaynaklanmakta ve savunma sistemleri arasındaki uyumsuzluğu artırarak NATO'nun operasyonel bütünlüğüne zarar verebilmektedir (Akturan, 2025). Bu sebeple, müttefiklerin inovatif kapasitelerinin artırılması ve birlikte çalışabilirliğin garanti altına alınması için ortak AR-GE faaliyetlerinin ve standardizasyon mekanizmalarının güçlendirilmesi tavsiye edilmektedir.

Ayrıca NATO'da yük paylaşımıyla ilgili kriterlerin meşruiyeti ile ilgili endişeler de mevcuttur. Üye ülkelerin savunma katkıları arasında ittifakın kuruluşundan bu yana devam eden eşitsizlikler, NATO içerisinde ortak amaç ve hedeflere bağlılığı zedeleyebilmektedir. Bu problemin çözümü için tasarlanan harcama kıstasları, savunma harcamalarının milli gelir içindeki payına odaklandığından, küçük müttefiklerin sağladığı lojistik, istihbarat paylaşımı, eğitim ve üs desteği gibi kalitatif katkılar genellikle göz ardı edilmektedir (Robinson, 2020; Boc, 2022). İttifak dayanışmasının sürdürülebilirliği için bu çeşitlilik arz eden katkı türlerinin kurumsal düzeyde tanınması ve yük paylaşımı kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Son olarak, NATO'nun, küresel kamusal mal tedarikçisi olarak uzun vadeli etkinliği, büyük ölçüde üye ülke kamuoylarındaki algısına bağlıdır (Wolf, 2014). Savunma harcamalarına yönelik toplumsal desteğin korunması için, bu harcamaların sağladığı caydırıcılık, kriz yönetimi ve uluslararası istikrarın korunması gibi küresel faydaların kamuoyuna şeffaf ve ikna edici bir biçimde aktarılması elzemdir. İttifakın savunma kapasitesinin, sistemik risklere karşı bir tür 'kolektif sigorta mekanizması' (Bellany, 1996) olarak lanse edilmesi, toplumsal meşruiyetin güçlendirilmesine katkı sağlayabilir. Bu yapısal zorlukların aşılması, NATO'nun yönetim mimarisinin, mali koordinasyon mekanizmalarının ve stratejik iletişim yaklaşımlarının sürekli olarak güncellenmesiyle mümkündür.

4.6. Sonuç ve Değerlendirme

NATO'nun savunma harcamaları, sanayi politikaları ve ortaklık mekanizmalarına ilişkin düzenlemeleri, ittifakın kolektif savunma ve güvenlik sunumunda köklü bir dönüşüme işaret etmektedir. 2014 Galler Zirvesi'nde gönüllü bir siyasi taahhüt olarak başlatılan harcama kıstasları, devam eden süreçte daha koordineli ve yarı-mali kural niteliğinde bir sisteme doğru evrilmiştir. Başlangıçtaki girdi odaklı hedeflerden kabiliyet ve sonuç odaklı bir çerçeveye geçiş, ortak finansman araçlarının genişletilmesi, bölgesel ve küresel iş birliği ağlarının derinleştirilmesi NATO'nun kamusal mal arzında yük paylaşımı ve eksik sunum sorunlarını gidermeye yönelik kurumsal bir çaba içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu reformlar ayrıca, günümüzün güvenlik tehditlerinin herhangi bir devletin tek başına karşılayabileceği kapasitenin ötesine geçtiğini ve ulusal özerklik ile kolektif sorumluluğu dengeleyen kurumsallaşmış yük paylaşımı mekanizmalarına sahip ittifakları zorunlu kıldığını da ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda, NATO'nun uzun vadeli etkinliğini güçlendirmek için bazı politika tercihlerine öncelik verilmelidir. İlk olarak, üye ülke katkılarının çıktı temelli hale getirilerek kurumsallaştırılması gerekmektedir. Böylece, harcama taahhütlerinin müttefiklerin teyakkuz seviyeleri, mühimmat ve teçhizat yeterlilikleri ile sanayi teslimat takvimleri bakımından gerçek anlamda operasyonel kapasiteye dönüşüp dönüşmediği daha doğru değerlendirilecektir. İkinci olarak, NATO Güvenlik Yatırım Programı vb. gibi ortak finansman modellerinin genişletilmesi, tüm üyelere katkı sağlayan faydası bölünemez nitelikteki projelerin finansmanını kolaylaştırabilir. Bunun yanında, savunma sanayiinde entegrasyonun derinleştirilmesi, ittifakın caydırıcılık gücünün sürekliliği ve tedarik zincirindeki bölünmüşlüğün azaltılması açısından zorunludur.

NATO'nun bir küresel kamusal mal sunucusu olarak kapasitesinin, kurmuş olduğu ortaklıkların sağlamlılığıyla bağlantılı olduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda Hint-Pasifik ortaklarıyla geliştirilen iş birliklerinin daha geniş coğrafyalara yayılması, ittifakın istikrarlaştıracı gücünü ve dayanıklılığını arttıracaktır. NATO'nun sürdürülebilirliği için en kritik noktalardan biri de mali esnekliktir. Bu bakımdan, harcama kıstaslarının konjonktüre bağlı veya siyasi açıdan sürdürülemez bir yük oluşturması engellenmeli; bunun yerine, ittifakın teyakkuz seviyesinin, ekonomik daralma dönemlerinde dahi korunmasını sağlayacak esnek mali kurallar benimsenmelidir. Ayrıca, NATO'nun üye ülke kamuoyları nezdindeki algı ve meşruiyetine yönelik pozitif bir iletişim yürütülmelidir. İttifakın kısmen küresel tam kamusal mal, kısmen küresel kulüp malı niteliğindeki faaliyetlerinin uluslararası barış ve

istikrar üzerindeki olumlu etkilerinin doğru anlatılması, üye ülkelerin artan savunma harcamalarına toplumsal destek kazandıracaktır.

Son olarak, NATO, stratejik açıdan kritik bir dönemeçten geçmektedir. Üye ülkelerin savunma harcamalarının nicelik ve nitelik itibarıyla artması, endüstriyel ve operasyonel kabiliyetlerin modernizasyonu ve çok taraflı iş birliklerinin genişletilmesi gibi faktörler, rekabetçiliğin giderek arttığı uluslararası sistem içerisinde NATO'yu istikrar sağlayıcı bir güç olarak konumlandırmıştır. Bu rolün uzun vadede sürdürülebilir olması için mali taahhütlerin devamlılığının sağlanması, teknolojik ve endüstriyel kapasitelerin adaptasyonu ve müttefikler arasındaki siyasi uyumun korunması gerekmektedir.

Küresel ölçekte ülkelerin karşılıklı bağımlılığının sürekli derinleştiği günümüz koşullarında, finansal istikrardan iklim değişikliği ile mücadeleye, salgın hastalıkların önlenmesinden uluslararası ulaşım ve iletişim alt yapısına kadar varan boyutlardaki küresel kamusal malların arzı, esasen savunma ve güvenliğin sağladığı barış ve istikrar ortamına bağlıdır. Bu minvalde, ittifakın yönetim mekanizmalarını geliştirmesi, savunma sanayiinde koordinasyonu iyileştirmesi, mali girdileri ölçülebilir çıktılar ile eşleştirerek verimliliği artırması NATO'nun küresel kamusal malların sunumundaki rolünü 21'inci yüzyılda da devam ettirmesine imkan tanıyacaktır.

Kaynaklar

- Akturan, A. (2025). Strategic management of emerging technologies in NATO: A framework for foresight, innovation, and ethical integration. *Bulletin of "Carol I" National Defence University*, 14(3), 221-244.
- Alozious, J. (2022). NATO's two percent guideline: A demand for military expenditure perspective. *Defense and Peace Economics*, 33(4), 475-488.
- Aries, H., Giegerich, B., & Lawrenson, T. (2023). The guns of Europe: Defence-industrial challenges in a time of war. In *Survival: June-July 2023* (pp. 7-23). Routledge.
- Becker, J. (2024). Pledge and forget? Testing the effects of NATO's Wales Pledge on defense investment. *International Studies Perspectives*, 25(4), 490-517.
- Becker, J., Poast, P., & Haesebrouck, T. (2025). Setting targets: Abatement cost, vulnerability, and the agreement of NATO's Wales Pledge on defense investment. *Journal of Peace Research*, 62(4), 863-881.
- Bellais, R. (2013). Fighting piracy and international public goods: The Atalanta experiment in the Horn of Africa V3. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 19(1), 73-101.
- Bellany, I. (1996). Insuring security. *Political Studies*, 44(5), 872-887.
- Bellasio, J., & Silfversten, E. (2020). The impact of new and emerging technologies on the cyber threat landscape and their implications for NATO. *Cyber Threats and NATO 2030: Horizon Scanning and Analysis*, 88.
- Bin, A. (2008). NATO's role in the Mediterranean and broader middle east region. In *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century* (pp. 725-732). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Boc, Š. (2022). Military burden-sharing within the alliance. *Contemporary Military Challenges*, 24(2), 15-37.
- Breitenbach, H. (2024). NATO as a Military OECD: International security governance in strategic competition. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 30(2), 288-303.
- Calcara, A., Gilli, A., & Gilli, M. (2023). Short-term readiness, long-term innovation: the European defence industry in turbulent times. *Defence Studies*, 23(4), 626-643.
- Corche, A. G., & Petrescu, A. (2025). Enhancing civil resistance in the north atlantic alliance: Strategic approaches and challenges. In *International Conference Knowledge-Based Organization*, 31(1).
- Ducaru, S. D. (2017). The security of critical energy infrastructure in the age of multiple attack vectors: NATO's multi-faceted approach. *Europolicy-Continuity and Change in European Governance*, 11(1), 5-20.

- Fang, S., & Ramsay, K. W. (2010). Outside options and burden sharing in non-binding alliances. *Political Research Quarterly*, 63(1), 188-202.
- Fay, E. M. (2020). Individual and contextual influences on public support for military spending in NATO. *Defence and Peace Economics*, 31(7), 762-785.
- Fiott, D. (2023). Modernising NATO's Defence Infrastructure with EU Funds. In *Survival* 58.2 (pp. 77-93). Routledge.
- Flockhart, T. (2014). Cooperative security: NATO's partnership policy in a changing world. *DIIS Report*. (No. 2014: 01).
- Ford, M., & Gould, A. (2019). Military identities, conventional capability and the politics of NATO standardisation at the beginning of the second cold war, 1970–1980. *The International History Review*.
- Genini, D. (2025). Countering hybrid threats: How NATO must adapt (again) after the war in Ukraine. *New Perspectives. Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations*, 33(2), 122-149.
- Guiberteau, J., Hellemeier, L., & Schilde, K. (2024). Defense industrial policy in a changing international order: rethinking transatlantic burden-sharing. *Defence Studies*, 24(1), 166-173.
- Haesebrouck, T. (2022). NATO burden sharing after the Wales summit: a generalized set qualitative analysis. *Defence and Peace Economics*, 33(6), 637-654.
- Hartley, K. (2006). Defence industrial policy in a military alliance. *Journal of Peace Research*, 43(4), 473-489.
- Hartley, K. (2024). European Defence Policy: Prospects and Challenges. *Defence and Peace Economics*, 35(4), 504-515.
- Hartley, K., & Sandler, T. (1999). NATO burden-sharing: past and future. *Journal of Peace Research*, 36(6), 665-680.
- Hummel, J. R., & Lavoie, D. (1994). National defense and the public-goods problem. *Journal des Economistes et des Etudes Humaines: Bilingual Journal of Interdisciplinary Studies*, 5(2/3), 363.
- Kapstein, E. B. (2002). Allies and armaments. *Survival*, 44(2), 141-155.
- Khan, K., Khurshid, A., & Cifuentes-Faura, J. (2025). Impact of defence expenditure on total factor productivity: new insights from panel bootstrap Granger causality. *Defence and Peace Economics*, 36(4), 493-508.
- Kim, W., & Sandler, T. (2020). NATO at 70: Pledges, free riding, and benefit-burden concordance. *Defence and Peace Economics*, 31(4), 400-413.
- Kraska, J. (2009). Coalition strategy and the pirates of the Gulf of Aden and the Red Sea. *Comparative Strategy*, 28(3), 197-216.
- Kunertova, D. (2017). One measure cannot trump it all: lessons from NATO's early burden-sharing debates. *European Security*, 26(4), 552-574.

- Marinov, R. (2025). Collective defense: A means to achieve a more sustainable future. In *Environment, Technology, Resources. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (Vol. 5, pp. 171-178).
- Moore, R. R. (2025). NATO's Indo-Pacific partners: the strategic value of a cross-regional, values-based community. *Australian Journal of International Affairs*, 79(3), 485-492.
- Müller, T. (2022). Self-binding via benchmarking: Collective action, desirable futures, and NATO's two percent goal. *Global Society*, 36(2), 170-187.
- NATO (2014). Wales Summit declaration. *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm (Erişim: 29.11.2025).
- NATO (2021). Annual report 2021. *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/content/dam/nato/legacy-wcm/media_pdf/2022/3/pdf/sgar21-en.pdf (Erişim: 29.11.2025).
- NATO (2022a). Strategic concept 2022. *North Atlantic Treaty Organization*. <https://www.act.nato.int/wp-content/uploads/2023/05/290622-strategic-concept.pdf> (Erişim: 27.11.2025).
- NATO (2022b). Standardization. *North Atlantic Treaty Organization*. <https://www.nato.int/en/what-we-do/deterrence-and-defence/standardization> (Erişim: 29.11.2025).
- NATO (2023). Vilnius Summit communiqué. *North Atlantic Treaty Organization*. <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2023/07/11/vilnius-summit-communiqué> (Erişim: 29.11.2025).
- NATO (2024a). Washington Summit declaration. *North Atlantic Treaty Organization*. <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2024/07/10/washington-summit-declaration> (Erişim: 29.11.2025).
- NATO (2024b). Industrial capacity expansion pledge. *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/content/dam/nato/legacy-wcm/media_pdf/2024/7/pdf/240712-Factsheet-Industrial-Capacity-Expansion-Pledge-en.pdf (Erişim: 29.11.2025).
- NATO (2025a). Updated defence production action plan. *North Atlantic Treaty Organization*. <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2025/02/13/updated-defence-production-action-plan> (Erişim: 29.11.2025).
- NATO (2025b). Defence expenditure of NATO countries (2014-2025). *North Atlantic Treaty Organization*. <https://www.nato.int/content/dam/nato/webready/documents/finance/def-exp-2025-en.pdf> (Erişim: 29.11.2025).
- NATO (2025c). Defence expenditures and NATO's 5% commitment. *North Atlantic Treaty Organization*. <https://www.nato.int/en/what-we-do/int->

- roduction-to-nato/defence-expenditures-and-natos-5-commitment (Erişim: 29.11.2025).
- NATO (2025d). Funding NATO. *North Atlantic Treaty Organization*. <https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato> (Erişim: 29.11.2025).
- Olson, M., & Zeckhauser, R. (1966). An economic theory of alliances. *The Review of Economics and Statistics*, 266-279.
- Oneal, J. R. (1990). The theory of collective action and burden sharing in NATO. *International Organization*, 44(3), 379-402.
- Oneal, J. R., & Diehl, P. F. (1994). The theory of collective action and NATO defense burdens: New empirical tests. *Political Research Quarterly*, 47(2), 373-396.
- Oneal, J. R., & Elrod, M. A. (1989). NATO burden sharing and the forces of change. *International Studies Quarterly*, 33(4), 435-456.
- Oztig, L. I. (2020). The transatlantic alliance in the age of Trump. *Global Change, Peace & Security*, 32(3), 297-315.
- Pedersen, R. B., Ohrt, A., & Svendsen, G. T. (2023). Free riding in NATO after the rise of Russia: Cost sharing, free riding and selective incentives in NATO from 2009 to 2019. *Journal of Transatlantic Studies*, 21(1), 54-72.
- Plümper, T., & Neumayer, E. (2015). Free-riding in alliances: Testing an old theory with a new method. *Conflict Management and Peace Science*, 32(3), 247-268.
- Ringsmose, J. (2015). NATO: A public goods provider. In *Theorising NATO* (pp. 201-222). Routledge.
- Robison, R. R. (2020). NATO burden-sharing: A comprehensive framework for member evaluation. *Comparative Strategy*, 39(3), 299-315.
- Romaniuk, S. N., Fotescu, A., & Chihaiia, M. (2021). NATO's evolving cyber security policy and strategy. In *Routledge Companion to Global Cyber-Security Strategy* (pp. 226-248). Routledge.
- Rubin, D. (2023). Transcending two percent: Toward a prioritarian model of NATO burden-sharing. *Central European Journal of International and Security Studies*, 17(4), 38-62.
- Rugge, F. (2012, October). The case for NATO-EU cooperation in the protection of cyberspace. In *2012 Third Worldwide Cybersecurity Summit (WCS)* (pp. 1-10). IEEE.
- Sandler, T., & Cauley, J. (1975). On the economic theory of alliances. *Journal of Conflict Resolution*, 19(2), 330-348.
- Sandler, T., & Hartley, K. (2001). Economics of alliances: The lessons for collective action. *Journal of Economic Literature*, 39(3), 869-896.

- Sanusi, O. I., & Adeeko, O. (2025). Endogenous threats, dual-use innovation, and the economic dynamics of military spending. *Defence and Peace Economics*, 1-30.
- Shukri, S. (2019). Combatting terrorism at sea: Assessing NATO's maritime operations in the Mediterranean. *Journal of International Studies*, 15, 105-116.
- Siposné Kecskeméthy, K., & Sipos, A. (2024). The 75th anniversary of NATO, the Washington Summit. *15th International Scientific Conference, National and International Security 2024*. https://real.mtak.hu/212588/1/304-314_Kecskemethy-Sipos.pdf (Erişim: 29.11.2025).
- Techau, J. (2015). The politics of 2 percent: NATO and the security vacuum in Europe. *Carnegie Europe*.
- Tikk, E. (2010). Global cybersecurity—thinking about the niche for NATO. *SAIS Review of International Affairs*, 30(2), 105-119.
- Timakova, O. (2024). China as a 'systemic challenge' for NATO strategic interests. *Post-Soviet Issues*, 11(1), 20-32.
- Tosbotn, R. A., & Cusumano, E. (2019). NATO in a changing world. In *The Changing Global Order: Challenges and Prospects* (pp. 321-336). Cham: Springer International Publishing.
- Tsvetkov, T., & Markova, A. M. N. (2021). Perspective from the Western Balkans and strengthening the NATO's eastern flank. *Knowledge-International Journal*, 47(1), 263-266.
- Veebel, V. (2018). NATO options and dilemmas for deterring Russia in the Baltic States. *Defence Studies*, 18(2), 229-251.
- Winn, N., & Lewis, A. (2017). European Union anti-piracy initiatives in the Horn of Africa: linking land-based counter-piracy with maritime security and regional development. *Third World Quarterly*, 38(9), 2113-2128.
- Wolff, A. T. (2014). Crafting a NATO brand: Bolstering internal support for the alliance through image management. *Contemporary Security Policy*, 35(1), 73-95.
- Yost, D. S. (2010). NATO's evolving purposes and the next strategic concept. *International Affairs*, 86(2), 489-522.

Küresel Kamusal Mal Perspektifinden Göç ve Göçün Ekonomik, Mali ve Sosyal Yansımaları¹

Tuba Gezer²

Özet

Göç olgusu, yalnızca demografik bir hareketlilik değil; kamu maliyesi, sosyal refah sistemleri, yerel yönetim bütçeleri ve uluslararası iş birliği mekanizmalarını etkileyen çok boyutlu bir süreçtir. Bu çalışma, göçün doğrudan bir küresel kamusal mal olmadığını; ancak göçün yönetimi, finansmanı, veri paylaşımı, sınır güvenliği ve uluslararası mali yük paylaşımı gibi alanların küresel kamusal mal niteliği taşıyabileceğini ileri sürmektedir. Bu kapsamda, kamusal mal ve küresel kamusal mal kavramları temel alınarak göçün bu yapılarla ilişkilendirilebileceği kuramsal çerçeve analiz edilmektedir. Çalışmada göçün kamu maliyesine olan etkileri pozitif (işgücü açığının azalması, vergi gelirlerinde artış) ve negatif (sağlık, eğitim, sosyal yardım harcamalarında yükselme) yönleriyle ele alınmıştır. Ayrıca göçün maliyetlerinin çoğunlukla göç alan ülke ekonomilerinde yoğunlaştığı, buna karşın faydalarının uluslararası düzeyde yayılabildiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle göç, ulusal çapta bir mali yük değil; uluslararası düzeyde ortak sorumluluk ve mali dayanışma gerektiren bir kamu politikası alanı olarak değerlendirilmelidir. Çalışma, göçü yeniden kavramsallaştırarak maliye literatürüne “küresel kamu maliyesi” perspektifinden özgün bir katkı sunmaktadır.

1. Giriş

Göç, yalnızca insanların bir yerden başka bir yere hareket etmesi değildir; kamu maliyesi, sosyal refah sistemleri, işgücü piyasaları, güvenlik politikaları ve uluslararası iş birliği üzerinde doğrudan etkiler yaratan çok boyutlu

1 Bu çalışma 27-29 Nisan 2023 tarihinde Eskişehir’de düzenlenen 7. Uluslararası Katılımlı Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi’nde Tuba Gezer tarafından özet bildiri olarak sunulmuştur.

2 Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, tuba.yildirim@dpu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-5417-1986

bir olgudur. Küreselleşme, gelir adaletsizliği, savaşlar, iklim değişikliği ve siyasal istikrarsızlıklar gibi faktörler göçü hızlandırmış; bu süreç göçü ulusal sınırları aşan bir kamu politikası alanına dönüştürmüştür (Castles ve Miller, 2009:21).

Kamu ekonomisi literatürüne göre bir malın “kamu malı” olarak nitelendirilebilmesi için dışlanamazlık (non-excludability) ve tüketimde rekabetsizlik (non-rivalry) özelliklerini taşıması gerekmektedir (Samuelson, 1954: 387–388). Göç olgusunun kendisi bu iki temel özelliği taşımamaktadır; çünkü devletler sınır politikaları aracılığıyla göçmenleri kamu hizmetlerine erişimden dışlayabilmekte ve göç bazı durumlarda kamu hizmetleri üzerinde rekabet yaratabilmektedir. Bu nedenle göç, klasik anlamda bir kamusal mal olarak değerlendirilemez. Bununla birlikte göçün yönetimi, finansmanı, sınır güvenliği, veri paylaşımı ve uluslararası yük paylaşımı mekanizmaları, ulusal sınırları aşan faydalar sağladığı ve tek bir devlet tarafından yeterince üretilmediği için küresel kamusal mal niteliğine yaklaşmaktadır (Kaul vd., 1999: 2–7). Kaul (1999) küresel kamusal malları, faydaları ülkeler arasında bölünemeyen, tüketiminden kimsenin dışlanamadığı ve küresel iş birliği gerektiren mallar olarak tanımlamaktadır. Stiglitz (1999: 308-310) ise bilginin, çevresel istikrarın ve uluslararası mali sistemin bu kapsama girdiğini belirtmektedir.

Göçün mali etkileri iki yönlüdür: Kısa vadede sağlık, eğitim, barınma, sosyal yardım ve güvenlik gibi alanlarda kamu harcamalarını artırırken; uzun vadede işgücü piyasasına katılım, vergi gelirlerinin artması, girişimcilik ve demografik sürdürülebilirliğe katkı sağlayabilir (Dustmann ve Frattini, 2014: 594–596; OECD, 2020). Bu nedenle göç yalnızca bir mali yük değil, doğru yönetildiğinde ekonomik bir fırsat olarak da değerlendirilebilir. Nitekim literatürde göç giderek “maliyetleri ulusal, faydaları küresel olan” bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Kaul vd., 1999:6; Stiglitz, 1999: 310).

Bu bağlamda çalışma, göçü kamu maliyesi perspektifinden yeniden kavramsallaştırmakta ve göç yönetimini küresel kamusal mal çerçevesiyle ilişkilendirerek literatüre kuramsal bir katkı sunmaktadır. Çalışmanın devamında sırasıyla kamusal mal ve küresel kamusal mal kavramları, göçün mali ve sosyal etkileri, uluslararası yük paylaşımı mekanizmaları ve politika önerileri ele alınacaktır.

2. Kamusal Mal

Kamusal mallar konusunun teorik tartışmaları genellikle David Hume ve Adam Smith’e övgüde bulunarak başlar. Gerçekten de 1739’da yayınlanan tezinde Hume, bir hükümetin varlığını, malların sağlanmasındaki rolünü

vurgulayarak (bataklıkların drenajı, barajların, kanalların, limanların vb. inşası) haklı çıkarmaya çalışmıştır. Bu malların sağlanmasına ilişkin masraflar ve zorluklar, faydadan yararlanmaya devam eden ancak maliyet ve yükümlülüklerden kaçınan aktörlerden başkalarına kolayca aktarılabilmektedir. Benzer şekilde, “laissez faire”ın savunucusu olan Smith, ulusal savunma ve diğer kamu mallarının sağlanmasını hükümetin görevleri olarak görmüştür (Mozsar, 2003: 61).

Devletin ekonomik bir rol üstlenmesinin temel argümanlarından biri, piyasanın ya belirli malları sağlamada başarısız olması ya da bunları toplumsal olarak optimum olmadığı düşünülen miktarlarda sağlamasıdır. Bu tür mallar ‘kamusal mallar’ terimiyle ifade edilmektedir. En yaygın kullanılan tanıma göre kamusal mallar, tüketimi rekabetten uzak olan mallardır ve ödeme yapmayanlar tüketimden dışlanamaz (Mozsar, 2003: 60).

Küreselleşmeyle beraber kamusal mal sınıflandırması da değişmiştir. Eskiden kamusal mal daha çok ulusal sınırlar içerisinde etkili olurken, bugün ulusları aşan bir etkisi vardır. Küreselleşmenin artmasıyla beraber hem insan hem sermaye hareketliliğinin artması ekonomik faaliyetlerin etki alanlarını yani dışsallıklarını da küresel boyuta taşımıştır. Dışsallık hem pozitif hem negatif olmaktadır. Ancak negatif dışsallığın ülke sınırlarını aşarak küresel hale gelmesi, ülkelerin tek başına çözüm üretememelerine neden olmuştur. Bu durum, kamusal malın ülke boyutundan çıkıp küresel ve bölgesel hale gelmesine neden olmuştur. Bu da kamusal malların yerel, ulusal, bölgesel ve küresel olmak üzere yeni bir sınıflandırma türüne etki etmiştir. Burada baz alınan temel unsur, kamusal malın faydasının coğrafi açıdan geniş bir alana yayılmasıdır (Çelebi ve Yalçın, 2008: 3).

Negatif dışsallıkların bütün ülkeleri etkilemeye başladığı noktada kamusal kötü (public bad) olarak adlandırılan kamusal mallar vardır. Bulaşıcı hastalıklar, doğal afetler, orman yangınları, deniz ve göl kirlilikleri gibi fazlaca negatif dışsallık etkisi gösteren bu faaliyetler küresel sorunlara neden olmaktadır (Çelebi ve Yalçın, 2008: 16).

Hükümet tarafından sağlanmayan fiziksel olmayan kamusal malların özel bir türü sosyal sermayedir. Siyaset bilimci Robert Putnam (1995:67) sosyal sermayeyi “karşılıklı fayda için koordinasyon ve iş birliğini kolaylaştıran ağlar, normlar ve sosyal güven gibi sosyal organizasyon özellikleri” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye, üretken değeri olan bir kaynağı temsil etmesi bakımından fiziksel veya beşerî sermayeye benzemektedir. Kişiler arası temasların sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesini ve dolayısıyla optimal toplumsal sonuçlara ulaşılmasını kolaylaştırır. Sosyal sermaye bir kamusal maldır çünkü dışlanamazlık ve rekabet edilemezlik kriterlerini

karşılar: prensipte herkes ondan yararlanabilir ve daha fazla insan ondan yararlandıkça değeri azalmaz- hatta bu durumda daha değerli bir kaynak haline gelebilir. Kısacası, sosyal sermaye diğer kamusal malların üretilmesine yardımcı olabilir ancak aynı zamanda kendi başına bir kamusal maldır. Bireyler, sosyal ağlarını bilgi edinmek, yeni insanlarla tanışmak, terfi almak, nüfuz kullanmak ve sefalet zamanlarında destek almak için kullanabilirler. Buna karşılık, aynı bireyler kendilerini diğer insanların ağlarında da bulurlar ve burada diğer insanların çıkarlarına hizmet edebilirler. Bir kez sağlam toplumsal ilişkiler kurulduktan sonra, bireyler genellikle toplumsal yaptırımlar, güvensizlik, ihraç veya itibar kaybı şeklinde maliyetlere katlanmadan bu ilişkileri bozamazlar. Bu anlamda, sosyal ağlar bireysel davranışlara da kısıtlamalar getirir (Graaf ve Wiertz, 2019: 18-20).

Birbirine sıkı sıkıya bağlı sosyal ilişki ağları içerisinde bireyler güçlü bir şekilde içe dönük tutumlara sahip olabilir ve üye olmayanlara dışlayıcı, hatta düşmanca bir şekilde yaklaşabilir. Bu ortamda, sosyal sermaye yolsuzluk ve kayırmacılığa dönüşebilir veya sosyal kontrol ve grup yaptırımı olasılığı, kaçılması zor baskıcı bir ortama yol açabilir. Gerçekten de yüksek derecede kapalılığa sahip ağlar, örneğin, bir derece için eğitim almak ve yerel mahallenin dışında bir kariyer kurmak bireylerin ağın sınırlarını aşmasını engelleyebilir. Benzer şekilde, göçmenler için diğer göçmenlerle çok sayıda yakın bağa sahip olmak faydalı olabilir. Ayrıca ev sahibi toplumun dilini benimsemelerini de zorlaştırabilir. Etnik yerleşim bölgelerinde, suç gruplarının, etnik grup üyeleri arasındaki güçlü bağları istismar ederek, polise gitmek yerine suçlarını hoş görmeleri için diğer sakinlerine baskı yaptıkları bilinmektedir. Tüm bu durumlarda, sosyal sermaye kamusal kötülüklere yol açmaktadır (Graaf ve Wiertz, 2019: 20).

Küresel kamu yararlarının varlığını kabul etmek ve bunların sağlanmasını güvence altına almak, günümüzün küreselleşmiş dünyasında bireylerin refahını teşvik etmek için merkezi öneme sahiptir (Deneulin ve Townsend, 2007: 20).

Kamusal mal kavramı göç bağlamında ele alındığında, göçün kendisinin kamusal mal olma şartlarını tam olarak karşılamadığı görülmektedir. Kamusal mallar, dışlanamazlık (non-excludability) ve rakipsizlik (non-rivalry) özelliklerine sahiptir (Samuelson, 1954: 387-389). Devletlerin sınır politikaları yoluyla kontrol edilebilmekte ve göçmenlerin kamu hizmetlerine erişimi sınırlandırılabilir. Bu durum göçün kamusal mal niteliği taşımadığını ortaya koymaktadır. Ancak göçün finansmanı, güvenli yönetimi, veri paylaşımı, uluslararası dayanışma ve mali yük paylaşımı süreçleri; faydaları sınırları aşan ve tek başına bir devletin üstlenemeyeceği

düzeyde olduğu için kamusal niteliğe sahip hizmetler üretmektedir (Kaul et al., 1999: 3–5). Bu nedenle çalışmada göçün kendisi değil, göç yönetimi kamu ekonomisi açısından kamusal ve ulusötesi bir mali sorumluluk olarak ele alınmaktadır.

2.2. Küresel Kamusal Mal

Literatürde ilk detaylı çalışma küresel kamusal malların tanımlanmasına yönelik Kaul, Grunberg ve Stern (1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan sınıflandırmada küresel kamusal mallar; sağlık, bilgi, barış ve güvenlik, pazar etkinlikleri, çevresel ve kültürel yozlaşma, eşitlik ve adalet olmak üzere fonksiyonel olarak incelenmiştir. Küresel kamusal malların faydaları bir veya bir grup ülkeyi, birden fazla popülasyon grubunu ve yalnızca bugünkü neslin yanı sıra gelecek nesilleri de içine alacak şekilde evrensel özellikte olmasıdır. Küresel kamusal mallar birden çok ülkeyi ve evrensel çapta tüm insanları kapsamına almakta ve aynı zamanda faydası birden çok nesle yayılmaktadır (Kaul vd., 1999: 2).

Küreselleşme ve etkilerinin anlaşılması küresel kamusal malların sağlanmasının ardındaki temel mantık, hava kirliliği, iç savaş ve şiddetli çatışmalar, hastalık, HIV/AIDS, uluslararası terörizm ve finansal şoklar gibi sınırlar ötesinde olumsuz dışsallıklar yaratan ve faydayı azaltan küresel kamu “kötülerinin” veya “ürünlerinin” olumsuz etkilerini düzenlemek veya telafi etmektir (McNeill, 2021: 222).

Barış tüketimde dışlama ve rekabetin olmaması nitelikleri nedeniyle kamusal mal özellikleri taşımaktadır. Ulusal barış kamusal mal iken, uluslararası barış ise küresel kamusal maldır (Barış ve Barlas, 2017: 144).

Küresel kamu malları uluslararası düzlemde geniş bir etki alanına sahip kısmen veya tamamen rakipsiz ve dışlanamaz faydalara sahiptir. Faydaların rakipsizliği ve dışlanamazlığının sayısız kombinasyonu göz önüne alındığında, küresel kamu malları dünya nüfusunun çoğunu etkileyen saf veya saf olmayan kamu mallarına karşılık gelebilir. Temel küresel kamusal mallar arasında küresel mali krizlerin iyileştirilmesi, evrensel düzenleyici uygulamaların benimsenmesi, temel ekosistemlerin korunması, sabit yörüngelerin tahsis edilmesi, kültürel mirasın korunması, ozon tabakasının incelmesinin tersine çevrilmesi ve iklim değişikliğinin engellenmesi yer almaktadır. Bunlar ve diğer küresel kamusal mallar (örneğin, bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılması, hastalık tedavi rejimlerinin geliştirilmesi, siber güvenliğin teşvik edilmesi, biyoçeşitliliğin korunması, sınır aşan terörizmin azaltılması, dünya barışının korunması, bilimsel buluşların keşfedilmesi ve mülteci akınlarının ele alınması) dünyanın en acil sorunlarından bazılarını temsil etmektedir.

Bu sorunların ele alınması, çok sayıda ülkenin büyük işlem maliyetleri ve zaman zaman kurumsal yenilikler içeren çabalarını gerektirebilir (Buzhholz ve Sandler, 2021: 488-489).

Göç, özellikle mülteci akınları gibi durumlarda, küresel kamu mallarının bir parçası olarak görülmektedir. Mülteci krizleri, genellikle çatışmalar, çevresel bozulmalar ve ekonomik zorluklar gibi sınır ötesi etkileri olan sorunlarla bağlantılıdır. Bu tür durumlar, sadece bir ülkenin sorumluluğunda değildir; aksine uluslararası iş birliği gerektirir. Mülteci akışlarının etkili bir şekilde yönetilebilmesi için uluslararası kurumların, hükümetlerin ve diğer aktörlerin iş birliği içinde hareket etmesi gerekmektedir. Özellikle, göçün temel nedenlerine yönelik müdahaleler (örneğin, çatışmaların çözülmesi ya da çevresel bozulmanın engellenmesi) kritik öneme sahiptir. Göçün ekonomik ve sosyal etkileri, hem göç edenlerin hedef ülkelerindeki entegrasyon süreçlerini hem de kaynak ülkelerdeki beyin göçü gibi etkileri içermektedir. Bu bağlamda, kaynak ülkelerin kayıplarını azaltmaya yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir (Buzhholz ve Sandler, 2021: 491-492).

Toplumda yaşayanlar tarafından toplu olarak tüketilen ve tüm bireylere ayrı ayrı fayda sağlayan mallara temiz atmosfer, sağlıklı bir ozon tabakası, evrensel insan hakları, küresel barış, salgın hastalıklardan korunma vb. örnek olarak verilebilir. Zararlı küresel kamusal mallara ise sera gazlarının artması neticesinde ortaya çıkan problemler (küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi, ultraviyole ışınlar, ekosistemin bozulması, türlerin azalması ve yok olması vs.) örnek teşkil etmektedir. Tablo 1'den de görüldüğü üzere salgın hastalıklar, uluslararası düzensiz göç, savaşlar, katliamlar, insan ticareti, uyuşturucu ticareti gibi problemleri de “zararlı” küresel kamusal mallar kategorisinde olduğunu ifade edebiliriz (Aktan, 2022: 141).

Tablo 1: “Faydalı” Küresel Kamusal Mallar ve “Zararlı” Küresel Kamusal Mallar

Faydalı Mallar (Global Goods)	Zararlı Global Mallar (Global Bads)
Temiz atmosfer Sağlıklı iklim koşulları Sağlıklı ozon tabakası	Ultraviyole ışınlar & radyasyon Global Isınma Ozon tabakasının incelməsi
Sürdürülebilir ekosistem Tükenme tehlikesi altındaki türlerin korunması Global kaynakların, doğanın ve çevrenin koruma altına alınması	Ekosistemin bozulması Türlerin yok olması Global Kaynakların aşırı tüketimi Doğanın ve çevrenin tahribatı
Evrensel insan haklarının gözetilmesi ve korunması	İşkence ve kötü muamele Hak ve özgürlüklerin ihlali vs.
Tüm dünyada barış ve huzurun temini: global barış	Savaşlar Katliamlar Çatışmalar
Tüm dünya uluslarının bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanması	Dijital eşitsizlik Dijital kirlilik Web virüsleri/ İnternet suçları
Global toplumu salgın hastalıklardan korunma önlemleri	Salgın hastalıklara bağlı ölümler (Covid-19/ Domuz Gribi/ Kuş Gribi/ HIV/AIDS)
Global finansal istikrarın temin edilmesi	Global Finansal İstikrarsızlık; Global Finansal Krizler
Global ölçekte adalet, hakkaniyet ve fırsat eşitliğinin tesis edilmesi	Gelir dağılımında adaletsizlik; Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki uçurum; aşırı yoksulluk, modern kölelik
Global organize suçlar ve yolsuzluklardan arındırılmış global toplumsal düzenin inşası	Global suçlar/ global terör (Göçmen sorunu; kara para aklama, Global yolsuzluklar, insan ticareti, uyuşturucu ticareti vs.)

Kaynak: Aktan, 2022

Geçmişten bugüne faaliyetler küresel olarak birbirine daha fazla bağlanmıştır ve bazı ihtiyaçlar ve bunların sağlanması çok uluslu, hatta küresel hale gelmiştir. Ayrıca ulusal olan bazı kamusal mallar ve kamusal “kötüler” küresel özellikler kazanmıştır. Sonuç olarak, dünyanın geri kalanında olup bitenler, belirli ülkelerin başına gelenler için geçmişte olduğundan çok daha fazla önem taşımaktadır. Salgın hastalıklar, iklim değişikliği, ülkeler arası göç, kara para aklama ve vergi kaçakçılığı, siber suçlar ve diğer çok ülkeli suçlar, okyanusların aşırı avlanması gibi olaylar göz ardı edilemeyecek kadar önemli “kamu zararları” haline gelmiştir (Tanzi, 2021: 4). Küresel kamusal kötülerin yönetimi, genellikle karmaşık bir yapı ve çok sayıda aktörün yer aldığı bir

süreçtir. Bu süreçte, farklı paydaşların iş birliği yapması, sorunların daha etkili bir şekilde ele alınmasını sağlayabilir. Örneğin, Thielemann'ın çalışmasında, büyük ölçekli mülteci akınlarının yönetiminde uluslararası iş birliğinin önemi vurgulanmaktadır. Thielemann, “bir devletin tek taraflı politikalarının diğer devletler üzerinde önemli dışsallıklar yarattığını” belirtmekte ve bu durumun iş birliğini zorunlu kıldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, mülteci yönetimi gibi karmaşık sorunlar, yalnızca bir ülkenin çabalarıyla değil, çok sayıda ülkenin ortak çabalarıyla çözülebilir (Thielemann, 2007: 3-4).

Göç, küresel kamusal mallar perspektifine doğrudan uymasa da göçün yönetimi, finansmanı, veri paylaşımı ve uluslararası yük paylaşımı süreçleri, küresel kamusal mal niteliği gösterebilmektedir. Zira bir ülkede yaşanan ani göç hareketlerinin sonuçları yalnızca o ülkeyi değil; komşu ülkeleri, bölgesel güvenliği, insan hakları rejimini ve küresel ekonomiyi etkileyebilmektedir (Kaul et al., 1999: 5-7; Stiglitz, 1999:308-310). Küresel kamusal malların temel niteliği, faydalarının ülke sınırlarını aşması ve tek bir devlet tarafından üretilmeyecek kadar geniş kapsamlı bir uluslararası iş birliği gerektirmesidir. Demirci ve Acar'ın (2019) belirttiği üzere, özellikle zorunlu göç ve mülteci hareketleri, yalnızca ilk iltica edilen ülkeyi değil; bölgesel güvenliği, ekonomik istikrarı ve uluslararası düzeni etkileyen dışsallıklar üretmektedir. Bu durum, mülteci korumasının tüketimde rekabetsizlik ve dışlanamazlık özellikleri taşıması nedeniyle kamusal mal niteliği gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bir ülkenin mülteci korumasına katkıda bulunması, diğer ülkelerin elde edeceği faydayı azaltmamakta; barış, güvenlik ve istikrar gibi çıktılar tüm ülkelere yayılmaktadır. Bu nedenle, mülteci akınlarının yönetiminde finansman yükünün tek bir ülkeye bırakılması optimal değildir; küresel ölçekte mali dayanışma gereklidir (Demirci ve Acar, 2019: 424-429). Dolayısıyla göç, bir “küresel kamu kötü” (global public bad) olarak algılandığında bile, bu durumun yönetimi için geliştirilen uluslararası finansman mekanizmaları (AB-Türkiye Mülteci Mutabakatı, Birleşmiş Milletler Göç Paketi vb.) küresel kamusal mal üretimine dönüşmektedir. Bu nedenle çalışma, göçü küresel kamusal mal olarak değil; göçün yönetimini küresel kamu ekonomisinin bir parçası olarak değerlendirmektedir.

3. Göç Kavramına Genel Bir Bakış

İnsan hareketliliği tarihimizin kalıcı bir yönü olmuştur ancak günümüzün küresel ekonomisinde, göç eden nüfusların kabulü için gereken araçlar ve koşullar göz önüne alındığında önemli bir sorun teşkil etmektedir. İç savaşlar ve çatışmalardan kaynaklanan zorunlu göçmen akışının artması, dünya çapında yeni zorluklara sebep olmaktadır.

Göç bir bölgeden başka bir bölgeye doğru insanların taşınmasıdır. Göçlerin nedenleri, gerçekleşme tarzı ve yaşanma biçimine göre değişiklik göstermektedir. Günümüzde ise göç bir ulus devlet içinde ya da uluslararası seviyede yaşam yerinin değiştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Kanbir, 2023: 25). Yabancı bir ülkede doğmak, ulusal bir sınırı geçmek, bir süre veya başka bir ülkede uzun süre kalmak gibi yaygın olarak kabul görmüş başka tanımlar da vardır (Hanna, 2020: 4). Bunlara ek olarak göç bireylerin alışmış oldukları düzen ve toplumdan ve sahip oldukları ekonomik fırsatlardan isteyerek veya istemeyerek uzaklaşıp yeni bir hayata geçiş yapması olarak da ifade edilebilir. Bununla birlikte göç, toplumsal bir hareket olduğu için topluma uyum konusunda bazı sorunları da beraberinde getirmektedir (Akıncı vd., 2015: 61).

Bireylerin yer değiştirmesinde yoksulluk, dinsel-siyasal-ideolojik baskılar, savaş ve işsizlik gibi faktörler neden olmaktadır. Bu faktörlere literatürde itici güç denilmektedir. Yaşanılan bölgeden ayrılma isteği bu sorunların çözüleceği umudunu içermektedir. Bu durum da göç edilen bölgenin çekici faktörlere sahip olmasını kapsamaktadır. Ekonomik, politik veya ekolojik nedenler göçün zaruri sebeplerini oluşturmaktadır (Tümtaş ve Ergun, 2016: 1349). Bu durumlara ek olarak bulunduğu ülkede hak ettiği gelir seviyesi ve konuma gelemeyeceğini düşünen yüksek eğitilmiş, alanında uzman kalifiyeli bireyler de gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Beyin göçü olarak adlandırılan bu olgu, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere daha iyi çalışma şartlarına sahip olacağı ve daha yüksek gelir seviyesine ulaşacağı için bireylerin göç etmesine neden olmaktadır (Ünsal, 2019: 54).

Göç kelimesinin evrensel dillerdeki karşılığına bakıldığında, İngilizce karşılığı ‘migration’ olarak belirtilmekte, bununla birlikte göç eylemini gerçekleştiren birey, yani göçmen için kullanılan terimler İngilizce’de farklı bakış açılarıyla şekillenmektedir. Örneğin, ‘emigration’ kelimesi bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan dış göç anlamına vurgu yapmaktadır. Burada terk edilen ülke açısından dışa göç söz konusu olmakta ve başka bir ülkeye göç edene de ‘emigrant’ denilmektedir. Bir diğer kavram ise bir ülkeye yapılan göç dalgası veya yerleşilen ülke için kullanılan ‘immigration’ terimidir. Burada da ülkeye gelen göçmen ‘immigrant’ olarak adlandırılmaktadır. Genellikle göçmen kelimesi ile İngilizce karşılığı ‘refugee’ olan sığınmacı teriminin anlamı karıştırılmaktadır. Sığınmacı kavramı, göçmen terimine kıyasla daha özel bir durumu ve hareketi ifade etmekte olup, ayrıca uluslararası literatürde de göçmen ve sığınmacı terimleri birbirinden ayrı olarak kullanılmaktadır. Göçmenler de kendi içinde kategorilere ayrılabilir. Bu bağlamda öncelikli olarak turizm, sağlık ve eğitim amacıyla gelen yabancılar, yabancı yatırımcılar ve çalışanlar, ülkeye resmi yollarla gelip yerleşme niyetinde

olanlar ile yasa dışı yollarla giriş yapıp kaçak statüsünde bulunan bireyler ve barınma ihtiyacı nedeniyle gelen sığınmacılar göçmen sınıflandırması içinde değerlendirilmektedir (Akıncı vd., 2015: 64).

Küreselleşme bir şekilde göçün karakterini ve türünü dönüştürmüştür. Önceki yıllarda, insanlar esas olarak kalıcı yerleşim amacıyla hareket ederken son zamanlarda bu eğilim değişti. Daha önce, göçe yönelik politikalar daha sıkıydı, ancak artık ülkeler ve uluslararası kuruluşlar, kısıtlamanın sonuç olmadığını ve göçün nedenlerini, sebeplerini araştırmaları gerektiğini fark ettiler (Todria, 2016: 336).

Göç olgusu yalnızca demografik bir yer değiştirme süreci değil, aynı zamanda kamu maliyesi, sosyal refah sistemleri ve yerel yönetimler üzerinde doğrudan etkiler yaratan ekonomik ve mali bir süreçtir. Göçün mali boyutu, özellikle sağlık, eğitim, barınma ve sosyal yardım hizmetleri gibi kamu harcamaları üzerinden ortaya çıkmaktadır (OECD, 2020). Uluslararası Göç Örgütü (IOM) göçü, bireysel hareketliliğin ötesinde ekonomik, politik ve mali boyutları olan yapısal bir süreç olarak tanımlamaktadır (IOM, 2023: 15). Bu yönüyle göç yalnızca sosyolojik bir olgu değil, aynı zamanda kamu ekonomisi ve mali sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi gereken stratejik bir kamu politikası alanıdır.

4. Uluslararası Göç Dinamikleri

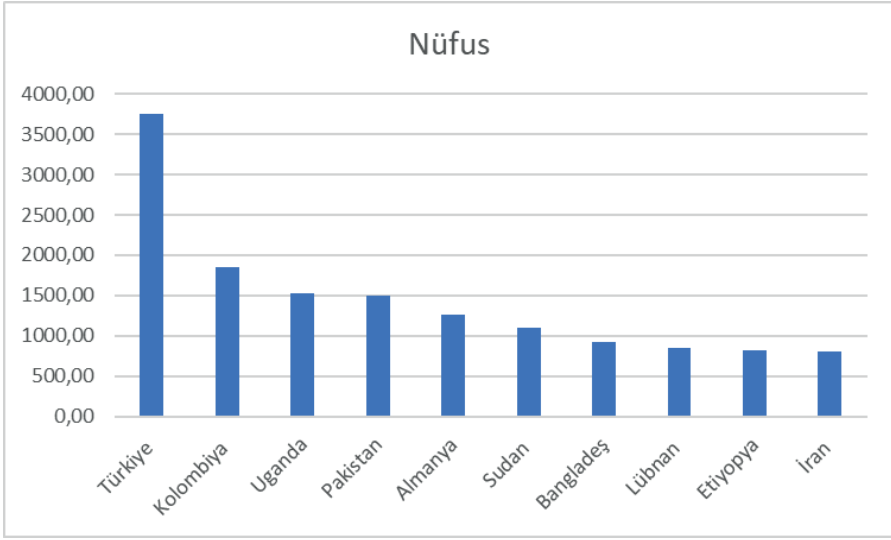
Uluslararası göçmen sayısı son 50 yılda artmıştır. Toplam küresel nüfusun payı ve uluslararası göçmenlerin oranı da kademeli olarak artmıştır. Tablo 2'ye bakıldığında uluslararası göçmen sayısı dünya nüfusunun sadece %2,3 ünü oluşturmaktayken 2020 yılına gelindiğinde toplam nüfusun %3,6'sından oluşmaktadır. Göçmen sayısı ile beraber dünya nüfusu da artmaktadır bu yüzden Dünya nüfusu içerisindeki göçmenlerin payı hızlı bir artış göstermemiştir.

Tablo 2: Uluslararası Göçmenler, 1970–2020

Yıllar	Uluslararası Göçmen Sayısı	Göçmenlerin Dünya Nüfusundaki Oranı
1970	84 460 125	2.3
1975	90 368 010	2.2
1980	101 983 149	2.3
1985	113 206 691	2.3
1990	152 986 157	2.9
1995	161 289 976	2.8
2000	173 230 585	2.8
2005	191 446 828	2.9
2010	220 983 187	3.2
2015	247 958 644	3.4
2020	280 598 105	3.6

Kaynak: World Migration Report, 2022

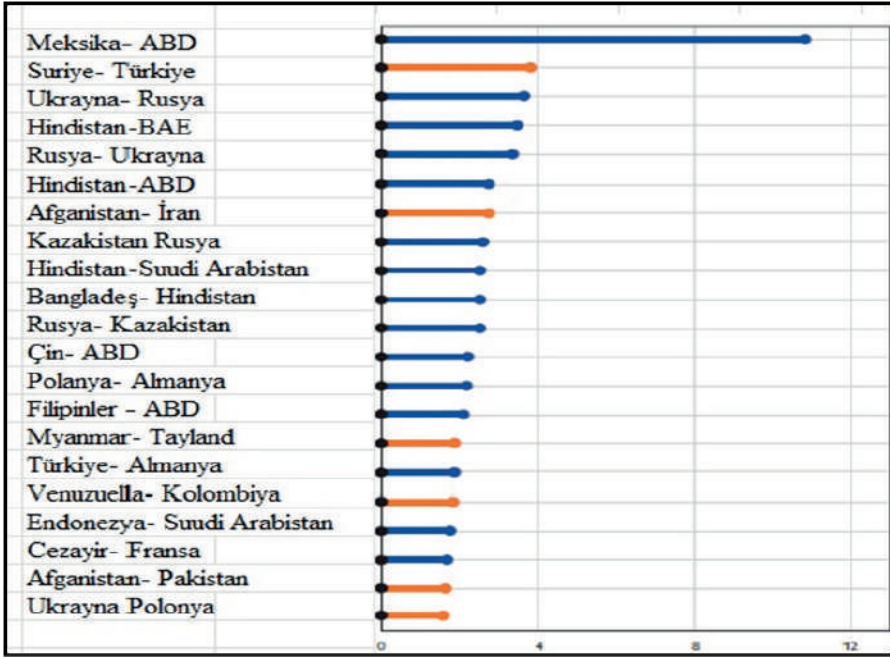
Şekil 1’den görüldüğü üzere, 2020 yılında yaklaşık 4 milyonluk mülteci ve sığınmacı nüfusuyla dünya genelinde en çok sayıda mülteci ve sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke Türkiye’dir. Ardından Kolombiya, Uganda ve Pakistan gelmektedir. Diğer önemli mülteci destinasyonları, sığınmacılar veya yurtdışında yerinden edilen diğer kişiler Almanya, Sudan, Bangladeş ve Lübnan’dır. Tüm ülke veya bölgelerin yaklaşık beşte birinde, uluslararası göçmenler toplam nüfusun dörtte birini veya daha fazlasını oluşturmaktadır. 2020 yılında 1 milyon ve üzeri göçmen barındıran ülkeler arasında toplam nüfus içinde en yüksek göçmen payına sahip 10 ülkeden 6’sı Kuzey Afrika ve Batı Asya bölgesinde yer almıştır. Bunlara Körfez İş birliği Konseyi üyesi ülkeler Kuveyt, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri de dahildir (UNDESA, 2020: 11).

Şekil 1: Dünyada En fazla Mülteciye Ev sahipliği Yapan Ülkeler

Kaynak: UNHCR, 2021

Dünya genelinde toplam mültecilerin yüzde 83'ü düşük ve orta gelirli ülkelerde bulunmaktadır. Yüzde 27'si ise en az düzeyde gelişmiş ülkelerde yaşamaktadır. Gelir seviyesi düşük ülkelerin bu kadar göçmene ev sahipliği yapmasının temel sebebi çatışma yaşanan ülkelerle sınırlarının bulunmasıdır. Yani komşu ülkelerinde yaşanan olumsuzluk az gelişmiş ülkeleri de etkilemiştir. Komşu ülkeden ayrılan nüfusun yaklaşık yüzde 72'si bu ülkelerde kalmıştır.

Şekil 2: Ölkeden ölkeye ilk 20 uluslararası göç koridoru, 2020 (Göçmen, Milyon)

Kaynak: IOM, 2024

Göç koridorları, zaman içinde göç hareketlerinin birikimini temsil eder ve göç modellerinin belirli hedef ölkelerde önemli yabancı doğumlu nüfuslara nasıl dönüştüğüne dair bir anlık görüntü sağlar. Şekil 2’de görüldüğü üzere, Meksika’dan Amerika Birleşik Devletleri’ne koridor, yaklaşık 11 milyon kişiyle dünyanın en büyüğüdür. İkinci en büyüğü, çoğunlukla Suriye Arap Cumhuriyeti’nin iç savaşından yerinden edilmiş mültecilerden oluşan Suriye Arap Cumhuriyeti’nden Türkiye’ye’dir. Rusya Federasyonu ile Ukrayna arasındaki koridor, zaman içinde bir dizi temel nedenden (örneğin, 2014 ve 2022’de Rusya Federasyonu’nun işgalleri sonrasında Ukrayna’dan yerinden edilme dahil) kaynaklanan dünyanın en büyük koridorları arasında üçüncü ve beşinci sırayı almaktadır (IOM, 2024:23).

Uluslararası göç yalnızca demografik bir hareketlilik değil, aynı zamanda mali bir sorumluluk alanıdır. Göç hareketleri sonucunda ortaya çıkan barınma, sağlık, eğitim, sosyal yardım ve güvenlik maliyetleri çoğunlukla göç alan ölkelerin kamu bütçeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna karşın işgücü artışı, tüketim canlanması, girişimcilik ve beşerî sermaye gibi olumlu etkiler çoğu zaman küresel ölçekte yayılmaktadır. Bu nedenle göç literatüründe sıkça vurgulanan biçimiyle, “maliyetler ulusal, faydalar küreseldir” (Kaul et

al., 1999:6; Stiglitz, 1999:310). Bu durum, göçün yalnızca ulusal sınırlar içinde yönetilemeyecek kadar çok aktörlü ve maliyetli olduğunu, dolayısıyla göç yönetiminin küresel ölçekte bir mali iş birliği ve kamu politikası konusu haline geldiğini göstermektedir.

5. Göçün Ekonomik, Mali ve Sosyal Etkileri

Göç kavramı sadece mekanlar arasında yer değiştirme süreci olan bir nüfus hareketliliğinden ibaret değildir. Coğrafi konum değişikliğiyle birlikte göç ekonomik, mali, siyasi, kültürel ve sosyal etkileri ile de toplumda stratejik öneme sahiptir.

Göçün menşe ülke üzerindeki etkileri çoğu zaman önemli ve olumludur. Göçün yoksulluğu hafiflettiği ana kanallar, para transferlerinden elde edilen gelirlerin artması, tüketimi kolaylaştırma yeteneği, yeni bir iş kurmak için finansmana erişim ve göçmen diasporasının uluslararası topluluğu tarafından sağlanan bilgi ve kaynaklardan yararlanmadır. Saf parasal kazançların yanı sıra, göç ve para transferleri sağlık hizmetlerine ve eğitime daha fazla yatırım yapılmasına olanak tanımaktadır. Buna rağmen tüm etkiler olumlu değildir; göçmenlerin işverenler tarafından sömürülmesinin yaygın olduğu bildirilmektedir. Aileden ayrılma, göçmenler açısından önemli bir stres kaynağıdır ve büyük ölçekli göç, bir ulusun kimliği ile egemenliği bakımından ciddi zorluklar yaratmaktadır (Ratha vd., 2011: 3).

Göçün ekonomik etkileri yalnızca işgücü arzı ya da işsizlik oranları üzerinden değerlendirilemez; kamu maliyesi, yerel bütçeler, sosyal güvenlik sistemleri ve mali sürdürülebilirlik üzerinde bıraktığı etkilerle birlikte ele alınmalıdır. Göçün kamu maliyesine etkisi kısa ve uzun vadeli olarak iki boyutta incelenmektedir. Kısa vadede sağlık, eğitim, barınma, sosyal yardım ve güvenlik harcamalarında artışa yol açarak kamu giderlerini yükseltmektedir (UNHCR, 2022: 14). Ancak uzun vadede göçmenlerin işgücü piyasasına katılımı, tüketim artışı, girişimcilik faaliyetleri ve vergi gelirlerinde genişleme yoluyla kamu maliyesine pozitif katkı sunduğu tespit edilmiştir (Dustmann & Frattini, 2014: 594–597).

OECD'nin göç ve kamu maliyesi üzerine yaptığı çalışmalar, göçün çoğu OECD ülkesinde bütçeye etkisinin GSYH'nin $-0,5$ ila $+1,0$ aralığında değiştiğini ve bu nedenle ne büyük bir mali yük ne de ciddi bir mali kazanç olarak görülmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır (OECD, 2013: 159–161; OECD, 2020).

Göçün sosyal etkileri ise mali etkilerle doğrudan bağlantılıdır. Eğitim, dil uyumu, sağlık hizmetlerine erişim ve istihdam piyasasına katılım gibi unsurlar, sosyal uyum politikalarının başarısına bağlıdır (Castles ve Miller,

2009: 65). Etkili entegrasyon politikalarının uygulanmadığı durumlarda kayıt dışı ekonomi, işsizlik ve toplumsal gerilimler artmakta; bu da kamu maliyesi üzerinde ek bir yük oluşturmaktadır (OECD, 2023). Bu nedenle göç, yalnızca demografik ya da sosyal değil; mali sürdürülebilirlik ve kamu harcama politikalarıyla doğrudan ilişkili bir kamu ekonomisi olgusudur.

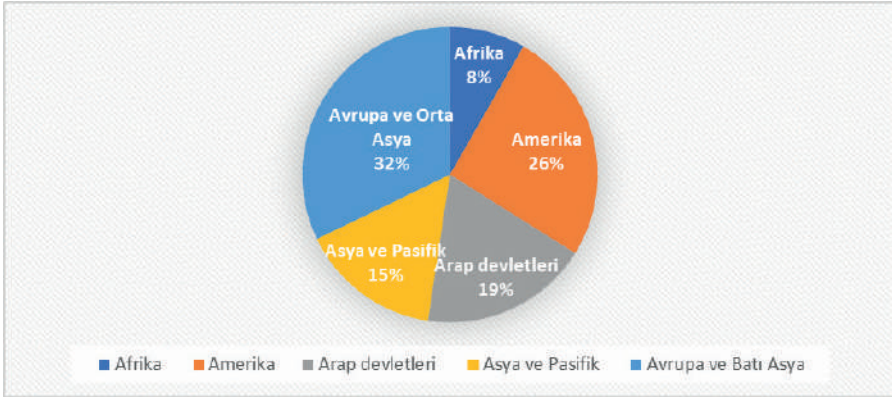
5.1. Göçün Ekonomik Etkileri

Uluslararası sınırlar arasında göç, göç eden insanları, göç ettikleri ülkeyi ve ayrıldıkları ülkeyi olmak üzere birçok tarafı etkilemektedir. Sonuçlar, elbette, göç eden insanlar için en büyük etkiyi doğurmaktadır ancak dahil olan ülkeler için de önemli ölçüde sonuçlara yol açmaktadır. Göçün kısa ve uzun vadeli etkileri de büyük ölçüde değişiklik göstermektedir. Uluslararası göç araştırmaları genellikle göçmenler için sonuçlara odaklanmaktadır. Ancak sonuçlar yalnızca göçmenlerin kendileri için önemli değildir; aynı zamanda alıcı ülkeyi de etkilemektedir (Gerdes vd., 2011: 7).

Göçmenlerin memleketlerine gönderdikleri dövizler (gönderimler), yurtiçinde tasarrufları artırmanın yanı sıra finansal aracılığı geliştirerek ekonomik büyüme potansiyelini yükseltebilir. Gönderim akışlarının makroekonomik analizlerde doğru bir şekilde dikkate alınması, döviz alan ülkelerin kredi notunu ve dış borç sürdürülebilirliğini iyileştirebilir. Büyük ve istikrarlı bir döviz kaynağı olan gönderimler, yatırımcı paniğini azaltarak kriz dönemlerinde ani cari hesap açıklarının önüne geçebilir. Ayrıca, gelecekteki döviz akışları, gelişmekte olan ülkelerde hükümetler ve özel sektör tarafından uluslararası sermaye piyasalarında finansman sağlamak için teminat olarak kullanılabilir. Bu yenilikçi finansman mekanizmaları, düşük gelirli konut projeleri veya su temini gibi kalkınma projeleri için fon oluşturmak amacıyla kullanılabilmektedir (Ratha vd., 2011: 5).

Göçün ekonomik etkilerinin ülkeler arasında farklılık gösterdiği ve göçün zorluklar getirmesine rağmen kaynak ve hedef ülkelere de faydalar sağladığı sonucuna varılmaktadır (IOM,2022: 304).

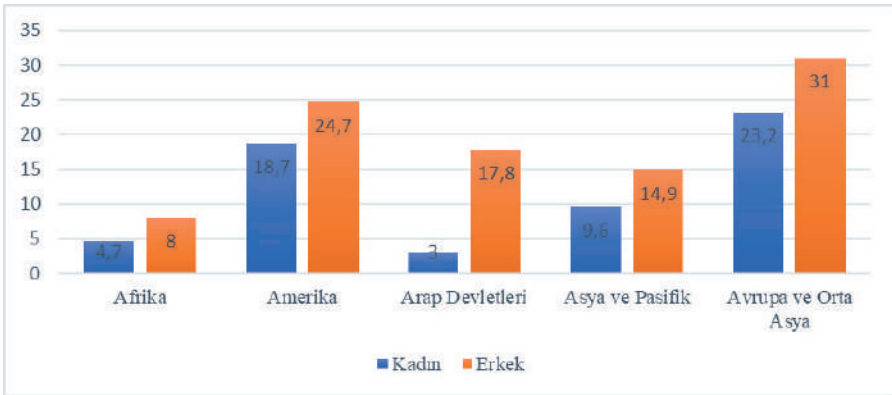
Gidilecek ülkelerde, göçmenler genellikle yerli işçilerin yapmak istemeyeceği işleri yaparak kritik iş gücü boşluklarını doldurmaktadır. Göçmen işçiler yerli işçilerin becerilerini ikame etmek yerine onları tamamlama eğiliminde olduklarından göç, varış ülkelerinde mal ve hizmetlere olan talebi de artırabilir. Ayrıca, göçmenler genellikle girişimci olduklarından, ev sahibi toplumlarda yeni işler yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Göçmenlerin ödedikleri vergiler ve sosyal güvenlik programlarına yapılan katkılar, yardım olarak aldıkları miktardan daha fazla olma eğilimindedir (UNDESA, 2020: 11).

Şekil 3: Göçmen İşçilerin Çalıştıkları Bölgelere Göre Dağılımı, 2022

Kaynak: ILO,2024

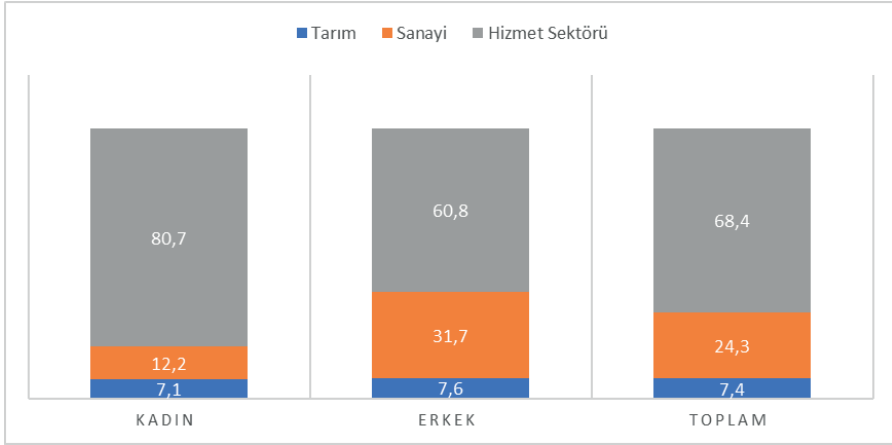
Şekil 3'te görüldüğü üzere işgücündeki uluslararası göçmenler Avrupa ve Orta Asya'da yoğunlaşmış ve bunların %32'sini oluşturmaktadır. Ardından %26 ile Amerika, %15 ile Asya ve Pasifik, %19 ile Arap Devletleri ve %8 ile Afrika gelmektedir.

Şekil 4: Cinsiyete ve bölgeye göre uluslararası göçmenlerin istihdamı, 2022 (Milyon)

Kaynak: ILO,2024

Şekil 4'ten görüldüğü üzere en çok istihdam edilen uluslararası göçmenler Avrupa ve Orta Asya ile Amerika'da bulunmaktadır. 155,6 milyon istihdam edilen uluslararası göçmenden 54,2 milyonu (%34,8) Avrupa ve Orta Asya'da ve 43,4 milyonu (%27,9) Amerika'da bulunmaktadır (ILO, 2024).

Şekil 5: Geniş ekonomik faaliyet kategorisine göre uluslararası göçmen işçilerin küresel dağılımı, 2022

Kaynak: ILO,2024

Şekil 5’ ten anlaşılabacağı üzere göçmenlerin büyük bir kısmı hizmet sektöründe çalışmaktadır. Hizmet sektörünü ise sanayi sektörü takip etmektedir. Göçmenlerin %24,3’ü bu sektörde çalışmakta iken en az orana sahip oldukları iş alanı tarım olmaktadır.

2022 yılında, istihdam edilen göçmen kadınların yüzde 80,7’si hizmet sektöründe yer alırken, bu oran istihdam edilen göçmen erkekler için yüzde 60,8’dir. İstihdam edilen uluslararası göçmenlerin, özellikle de kadınların hizmet sektöründeki yüksek oluşu bakım ve ev işlerine yönelik önemli küresel talepten kaynaklanmaktadır (ILO, 2024, s. 21). Bu durum bir gerekliliğe dönüşürken, yeni ulusal ve uluslararası düzenlemelere de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, Uluslararası Çalışma Örgütü, ev işçileriyle ilgili önemli bir düzenleme olan, kısaca “Sözleşme No.189 veya (C189)” olarak adlandırılan Ev İşçileri İçin İnsana Yakışır İş Sözleşmesi’ni kabul etmiştir. 2011 yılında Cenevre’de düzenlenen ILO toplantısında, ev işçileri için insana yakışır iş önerilerinin kabul edilmesine karar verilmiştir. İlgili öneriler, daha sonra uluslararası mevzuat olarak kabul edilen bir Sözleşme biçimine dönüşmüştür (Kavurmacı, 2022: 359-360).

Hizmet sektörü içerisinde bakım istihdamı, uluslararası göçmenler için önemli bir iş alanını temsil etmektedir. Bakım hizmetleri genel olarak yetişkinlerin ve çocukların, yaşlıların ve gençlerin, güçsüzlerin ve sağlıklıların fiziksel, psikolojik ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetleri ve ilişkileri içermektedir. Hemşireler, öğretmenler, ev işçileri gibi bakım

mesleklerinde ve konut bakım hizmetleri gibi endüstrilerdeki istihdamı kapsamaktadır. Bakım istihdamı, özel haneler, topluluklar ve kamu veya özel hastaneler, klinikler, huzurevleri, okullar ve diğer bakım veya destek kuruluşları veya tesisleri gibi çok çeşitli ortamlarda gerçekleştirilir (ILO, 2024: 16).

Günümüzde endüstriyel ve tarımsal sebeplerle gerçekleşen göçlere ek olarak, bilgi ekonomisinin ön plana çıkardığı yeni iş ya da eğitim olanaklarına yönelik nüfus hareketleri de gözlemlenmektedir. “Beyin göçü” olarak adlandırılan ve genellikle eğitim seviyesi ile mesleki yeterliliği yüksek bireylerin dahil olduğu göç akımları giderek artış göstermektedir. Ülkeler arası beyin göçü çoğunlukla düşük gelirli ülkelerden, yüksek gelirli ülkelere doğru yönelmektedir (Docquier, 2014:3-4). Bu durum göç alan ülkeler için avantaj sağlarken, göç veren ülkeler açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre, yüksek gelirli ülkelerde her 1 milyon kişiye ortalama 4014 bilim insanı düşerken, düşük ve orta gelirli ülkelerde bu rakam 612’dir (World Bank, 2019). Dolayısıyla bilim insanı ve araştırmacı sayısı görece düşük olan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için beyin göçü, mevcut eğitilmiş ve donanımlı bireylerin kaybedilmesi riskini beraberinde getirmektedir.

Göçmenler geldikleri ülkeye vergi ve sosyal güvenlik primi ödeyerek almış oldukları yardımlardan daha fazla katkıda bulunmaktadırlar. Ayrıca istihdam edilen göçmenler kamu bütçesi üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Çalışma çağındaki nüfusu artırmasıyla göç ülkelerin beşerî sermayesinin gelişimine de katkıda bulunmaktadır. Göçmenler aynı zamanda teknolojik ilerlemeye de katkıda bulunmaktadır. Toplumlarımızın göçün rolünü faydalı bir şekilde tartışabilmesi için bu etkilerin anlaşılması önemlidir. Bu tür tartışmalar, eğitim ve istihdam gibi alanlarda, özellikle göçmenlerin istihdam durumunu iyileştirerek göçün faydalarını en üst düzeye çıkaran politikalar tasarlamak için de gereklidir. Bu politika karışımı elbette ülkeden ülkeye değişecektir. Ancak hem ev sahibi ülkeler hem de göçmenlerin kendileri için göçün faydalarının nasıl azami düzeye çıkarılacağına ilişkin temel sorunun, özellikle de hızlı nüfus yaşlanmasının işgücündeki açıkları kapatmak için göçmenlere olan talebi artırması nedeniyle, önümüzdeki yıllarda birçok OECD ülkesi tarafından ele alınması gerekmektedir (OECD, 2014: 1).

5.2. Göçün Mali Etkileri

Göçün kültürel, politik ve sosyal sonuçları olduğu gibi mali sonuçları da bulunmaktadır. Göç kaynaklı bir ülkede nüfusta yaşanan değişim ile hem gelir hem de harcama miktarları değişmektedir. Nüfus göç vasıtasıyla artarsa

istihdam edilen bireyler gelir vergisi öder, sermayeden gelir elde edenler de vergisini öder. Böylece göç alan ülkenin kamu geliri artacaktır (Geyik, 2020: 95).

Göç ve etnik çeşitliliğin çeşitli kamu malları için yapılan devlet harcamalarını azalttığına inanılmaktadır. Bunun olası bir açıklaması, hükümet harcamalarının daha büyük bir kısmının göçmenlere fayda sağlaması durumunda, yerli vatandaşların daha düşük vergi ve harcamaları tercih etmeleridir. Gelişmiş batı ülkelerine gelen tipik göçmenler, ortalama yerli sakinlerden daha az vasıflı, daha fazla işsiz ve daha fazla refah bağımlısı oldukları için mali bir yük getirmektedir. Göç arttıkça, hükümetler, göçmenlerin daha fazla yararlandığı harcama kalemlerinde (örneğin sosyal yardımlar) kesintiler yapar. Çünkü göçmenlerin gelmesi, gelir dağılımı sağlama hizmetlerine yönelik halkın tercihlerinin azalmasına yol açar. Göçmen sayısının artması, halkın daha az eşitlikçi politikalara yönelmesine sebep olur. Bu da hükümetin sosyal yardımlar gibi programlara yapılan harcamaları azaltmasına yol açmaktadır. Sosyal yardımlar gibi programlardaki azalmayı telafi etmek için hükümetler, savunma ve polis hizmetleri gibi daha genel fayda sağlayan harcamalara kaynak ayırmaktadır (Kim ve Lee, 2021: 1015).

Göçün mali etkisi, göçmenlerin ev sahibi ülkenin refah sistemine olan maliyetleri ve katkılarına bağlıdır. Sosyal güvenlik ağlarının kapsamı ve göçmenlerin bu hizmetlere erişim düzeyi maliyetleri belirlerken, vergi mükellefi olarak katkıları sistemin finansmanına destek sağlar. Gelişmekte olan ülkelerde sosyal yardımlar daha sınırlı olduğundan ve göçmenlerin çoğu kayıt dışı çalıştığından vergi katkıları düşük olabilir. Ancak, üretime ve ekonomik büyümeye yaptıkları katkı, ülke için genel olarak net bir kazançtır. Göçün mali etkisi genel olarak büyük olmayabilir, ancak özellikle sağlık hizmetleri açısından göç alan ülkede ek yük oluşturabilir. Düzensiz göçmenler sağlık hizmetlerine erişimde sıkıntı yaşayabilir ve sağlık ihtiyaçları karşılanamayabilir (Ratha vd., 2011: 13).

Düşük vasıflı göçmenlerin kamu finansmanı üzerinde net bir yük oluşturduğu ve bu durumun vergileri artırabileceği veya kamu harcamalarını azaltabileceği varsayılmaktadır.

Yüksek vasıflı göçün ise tam tersi etkileri vardır. Temel tahmin, yerli halk göçün vergiler üzerindeki etkisini öngörüyorsa, daha yüksek gelire sahip olanların düşük vasıflı göçmenlere daha fazla karşı çıkması ve yüksek vasıflı göçmenleri daha fazla desteklemesi gerektirir (Hainmueller ve Hopkins, 2014: 229).

Göçün kamu maliyesi üzerindeki etkisi karmaşık konuları gündeme getirmektedir. Göçmenler demografik tip, beceriler ve gelenekler bakımından yerlilerden farklıdır ve sonuç olarak farklı vergiler ödemekte ve kamu hizmetlerine farklı yükler getirmektedir. Kamu harcamalarının göçe duyarlılığı, kamu harcamalarının bileşimine, özellikle de yeniden dağıtılabiliirliğine ve tüketimdeki rekabetin boyutuna bağlı olarak değişecektir. Göç sadece göçmenlerin kamu hizmetlerini tüketmesi yoluyla maliyet yaratma potansiyeline sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda ev sahibi ülkedeki vatandaşlara sağlanan hizmetlerin maliyetini de etkileyebilir. Dinamik bir bağlamda ele alındığında göç, nüfusun yaş yapısı üzerindeki etkisi ve göçün göçmenlerin yaşam süresindeki zamanlaması yoluyla kamu sektörü finansman hesaplarını da değiştirebilir. Bu etkiler arasındaki denge, diğer şeylerin yanı sıra, vergi ve harcama kurallarının niteliğine, göçmen kompozisyonu üzerindeki seçim baskılarına ve etkilerin değerlendirildiği iş döngüsünün aşamasına bağlı olduğundan, göçün kamu maliyesi için olumlu olup olmadığı konusunda her koşulda ve tüm ülkeler için geçerli genel sonuçlar yoktur (Preston, 2014: 589).

Göçmenlerin yaş kompozisyonu sağlık harcamalarını etkileyebilmektedir. Göçmenler ev sahibi ülkedeki sakinlerden daha gençse, sağlık sistemini kullanma olasılıkları daha düşük olacaktır. Bu durum artan göçün sağlık harcamalarını neden azalttığını açıklayabilmektedir (Kim ve Lee, 2021: 1026).

Eğer kamusal mallar tamamen bölünemezse, göçün kamu hizmetleri üzerinde olumsuz bir etkisi yoktur. Ancak, eğer kamusal mallar yarı-bölünebilir ve aşırı kullanım sonucu kalite kaybına uğruyorsa, göçmen akışı mevcut hizmetlerin yetersiz hale gelmesine neden olabilir. Göç, uzun vadede kamusal malların finansmanına katkı sağlayabilir. Göçmenlerin ödediği vergiler, altyapının genişletilmesi ve bakım maliyetlerini karşılayarak kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliğine destek olabilir (Leiner, 1997: 159-162). Sonuç olarak, göç sadece sosyal yardımlar gibi belirli harcamaları değil, tüm kamu harcamalarının nasıl dağıtılacağını etkileyebilir ve devletler göç politikalarını kamu hizmetlerini sürdürülebilir kılacak şekilde tasarlamalıdır.

5.3. Göçün Kültürel ve Sosyal Etkileri

Göçü yalnızca bir nüfus hareketi ya da bir topluluğun bir yerden başka bir yere gitmesi olarak ele almamak ve onun toplumsal alanda yol açtığı etkileri de incelemek gerekmektedir. Ekonomik, politik ya da iklim koşulları gibi sebeplerden dolayı bulunduğu yerden ayrılmak mecburiyetinde kalan birey ve aileler, göç ettikleri toplumlarda önemli değişimlere yol açarlar. Göçmenler,

kendi bölgelerinin sosyo-kültürel özelliklerini göç ettikleri bölgeye taşıyarak toplumsal yapının zenginleşmesine katkıda bulunmaktadır.

Göç genellikle aile gibi sosyo-kültürel etkenler de dahil olmak üzere birden fazla faktör tarafından yönlendirilir. Göçün kendisi çoğunlukla bir aile kararıdır ve göç kararı tek taraflı olarak alındığında bile, çoğu göçmen bir aile yükümlülüğü duygusuna sahiptir ve çoğunlukla para transferleri yoluyla geride bıraktıkları ailelerine katkıda bulunurlar. Hem iç (çoğunlukla kırsaldan kentsele) hem de uluslararası göç aile hayatını etkilemektedir. Bireysel aile üyeleri, kök ailelerini geride bırakır ve göç ettikleri ülkelerde yeni sosyal çevre kurma veya oluşturma zorluklarıyla karşı karşıya kalırlar. Emek göçü genellikle aileleri zorlar ve ailenin dağılmasına neden olabilir. Göç eden ebeveynler ve çocukları arasındaki ayrılık ne kadar uzun sürerse, çocuklar ebeveynlerin hane yönetimindeki referanslarını, otoritelerini ve sevgi ve maddi bakım sağlayıcıları olarak rollerini o kadar çok kaybederler. Ebeveynlerin yerini yavaş yavaş diğer aile üyeleri alır ya da çocuklar ebeveynlik görevini kendileri üstlenir. Reddedilme, terk edilme ve kayıp duyguları geride kalan çocukları takip etmekte ve yurt dışından gönderilen maddi hediyeler ve havalelerle telafi edilememektedir (UNDESA, 2022: 3).

Zorunlu kitlesel göçler nedeniyle sığındıkları ülkelerde çadır ve konteynerlerde hayatlarını sürdüren göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar, ortak yaşam alanlarında bulunmalarından dolayı temizlik yetersizliği, su ve altyapı olanaklarının eksikliği gibi etkenler nedeniyle çeşitli sağlık sorunlarıyla karşılaşmaktadır (Nur ve Taşan, 2017: 8).

Bireyler sıklıkla daha iyi istihdam fırsatları, gelişmiş yaşam standartları ve eğitim ve sağlık hizmetlerine daha fazla erişim arayışıyla göç ederler. Birçok avantajı olmasına rağmen, göçmenler genellikle yeni çevrelerinde kültürel ve dil engelleriyle karşılaşmaktadır ve bu da sosyal izolasyon ve yabancılaşmaya neden olabilmektedir. Bu, onların iyi bir ruh sağlığını korumasını ve bir bütün olarak topluma başarılı bir şekilde entegre olmasını zorlaştırmaktadır (İstekli, 2025: 2,16). Bu etkileri göz önünde bulundurulduğunda göçün duygusal maliyeti ortaya çıkmaktadır.

Göçmen akışlarının bileşimi, göçün etkisini beklenmedik şekillerde değiştirebilir. Daha yüksek eğitim seviyesine sahip göçmenlerin, kültürel kimliklerini daha güçlü bir şekilde koruyarak alıcı toplumlar üzerinde daha büyük bir etki yaratabileceği düşünülebilir. Ancak, genellikle tam tersi olur çünkü eğitilmiş göçmenler, göç ettiği ülkenin kültürüne daha kolay uyum sağlarlar. Dil bilme avantajları ve daha iyi iş fırsatları, onların topluma daha hızlı entegre olmalarına yardımcı olur. Bu yüzden, nitelikli profesyonel göçü genellikle bir sorun olarak görülmez. Diğer yandan, düşük eğitim seviyesine

sahip işçi göçmenler, dil ve kültür eksiklikleri nedeniyle geleneklerine daha sıkı sarılırlar. Bu durum, özellikle kırsal kesimden gelen göçmenlerde daha belirgindir ve toplumun göç eden kişiye eleştirisine açık hale getirir (Portes, 2010: 1546).

Büyük çaplı kitlesel göçler, göç edilen bölgelerde ani nüfus artışına sebep olarak konut yetersizliğine neden olmaktadır. Eğer bu yerleşim alanları göç dalgasına hazırlıklı değilse ve sanayileşme tam anlamıyla gerçekleşmemişse, ortaya çıkan barınma sorunu kaçak yapılaşmayı beraberinde getirebilir. İmar mevzuatına ve belediye yönetmeliklerine aykırı olarak, tapusuz arsalar üzerinde kısa sürede izinsiz şekilde yapılan, sağlıklı yaşam ve barınma şartlarına uygun olmayan yapılar, karmaşık etkileri bulunan çok boyutlu bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetiner ve Günay, 2021: 9).

Göçün oluşturduğu güvenlik riskleri, toplumlar kendilerini tehditlerden korumaya çalışırken aynı zamanda göçün desteklediği ticaret, finans ve kültürel değişim yoluyla artan refah arayışında olduklarından, liderler tarafından uzun zamandır kabul edilmektedir. Bugün, göçün bir devletin tanımlayıcı unsurlarından bazılarını, yani kalıcı bir nüfusu ve tanımlanmış bir bölgeyi doğrudan etkilediği açıktır. Bu nedenle göçün düzenlenmesi (giriş ve kalış), egemen devletlerin ayrıcalığı olarak kabul edilmektedir ve göç yönetimi konusunda uluslararası iş birliğiyle desteklenmelidir (IOM, 2024: 150). Göçle ilgili uluslararası yönetim çerçevesi, Devletleri göçmenlerin insan haklarını, örneğin keyfi göçmen tutuklamalarından kaçınarak ve geri göndermeme ilkesini destekleyerek korumaya mecbur etmektedir. Çerçevenin unsurları, devletleri göçmenlerin insan haklarını üçüncü taraf ihlallerine karşı korumaya çağırarak; örneğin etik işe alım uygulamalarını güvence altına almak amacıyla işe alım ajanslarının faaliyetlerini düzenlemelerini veya ayrımcılık karşıtı mevzuatı yürürlüğe koymalarını talep etmektedir. Bu nedenle uluslararası düzey, göçmenlerin insan güvenliğinin değerlendirilmesinde merkezi bir öneme sahiptir çünkü kabul edilen normları kapsar ve bölgesel, ulusal ve alt ulusal otoriteler dahil olmak üzere diğer yönetim düzeylerinde tekrarlanabilen (veya hatta geliştirilebilen) standartları bilgilendirir (IOM, 2024: 157).

SONUÇ

Göç, çağdaş dünyada yalnızca demografik bir hareketlilik olarak değil; kamu maliyesi, sosyal refah sistemleri, yerel yönetimler, güvenlik ve uluslararası iş birliği üzerinde etkiler yaratan çok boyutlu bir kamu politikası alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, göçü doğrudan bir “küresel kamusal mal” olarak tanımlamaktan ziyade, göçün yönetimi, finansmanı

ve uluslararası mali yük paylaşımı süreçlerinin küresel kamusal mal niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Böylece çalışma, göçü mali açıdan yalnızca ulusal ölçekte bir yük olarak değil; uluslararası iş birliği gerektiren küresel kamu maliyesi sorunu olarak konumlandırmaktadır.

Göçün kamu maliyesi üzerindeki etkileri iki yönlüdür. Kısa vadede sağlık, eğitim, barınma, güvenlik ve sosyal yardım harcamalarında artışa yol açarak yerel ve merkezi bütçeler üzerinde mali baskı oluşturabilmektedir. Buna karşın uzun vadede işgücü piyasasına katılım, vergi gelirlerinde artış, kayıt dışı ekonominin azalması ve demografik yapının dengelenmesi gibi yollarla kamu maliyesine pozitif katkı sağlayabilmektedir (OECD, 2020; Dustmann ve Frattini, 2014). Bu nedenle göç, yalnızca “maliyet unsuru” olarak değil, doğru yönetildiğinde bir kamu yatırımı ve ekonomik fırsat alanı olarak ele alınmalıdır.

Literatürde sıklıkla vurgulandığı üzere göç, “maliyetleri ulusal, faydaları küresel olan bir olgu” niteliği taşımaktadır (Kaul vd., 1999; Stiglitz, 1999). Göç alan ülkeler sağlık, eğitim, güvenlik ve altyapı gibi alanlarda finansal sorumluluğu büyük ölçüde üstlenirken; nitelikli işgücü, beşerî sermaye ve tüketim artışı gibi faydalar çoğu zaman küresel düzeyde dağılmaktadır. Bu durum, göçün yalnızca ulusal politikalarla yönetilemeyeceğini, uluslararası iş birliği, mali dayanışma ve adil yük paylaşımı mekanizmalarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda çalışmanın politika önerileri göç yönetiminin yalnızca sınır güvenliği ekseninde ele alınmasının yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Göçün sosyal uyum, eğitim, sağlık, istihdam ve yerel yönetim finansmanı boyutlarını kapsayan bütüncül bir politika çerçevesi içinde değerlendirilmesi gerekmektedir (UNHCR, 2018; OECD, 2020). Göçten kaynaklanan mali yükün ülkeler arasında daha dengeli biçimde dağıtılabilmesi amacıyla uluslararası mali yük paylaşımı mekanizmalarının güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda AB-Türkiye Mülteci Mutabakatı, UNHCR fonları ve Dünya Bankası desteklerinin daha adil, şeffaf ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması öne çıkan politika alanları arasında yer almaktadır (Kaul vd., 1999; European Commission, 2016).

Göçün mali etkilerinin büyük ölçüde yerel düzeyde yoğunlaştığı dikkate alındığında, yerel yönetimlerin mali kapasitesinin artırılması ve göç yoğunluğu yaşayan şehirlerde merkezi bütçeden ilave kaynak aktarımının sağlanması gerekmektedir (OECD, 2023; TBB, 2022). Ayrıca iklim değişikliği kaynaklı göç hareketlerinin artan önemi göz önünde bulundurulduğunda, iklim mülteciliğine yönelik uluslararası düzeyde özel bir finansman mekanizmasının geliştirilmesi ve bu doğrultuda ayrı bir “Küresel Göç Adaptasyon Fonu”nun

oluşturulması uygun bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir (IPCC, 2022; World Bank, 2021). Son olarak göçe ilişkin verilerin kamu maliyesi planlaması ve bilimsel politika üretimi açısından şeffaf ve düzenli biçimde paylaşılması; göç yönetişiminin kısa vadeli bir kamu harcaması alanı olarak değil, uzun vadeli bir kamu yatırımı perspektifiyle ele alınması gerektiği değerlendirilmektedir (IOM, 2023)

Bununla birlikte göçe yönelik politika tasarımlarında, göçten kaynaklanan kamu harcamalarının bütçe içinde daha görünür ve izlenebilir hale getirilmesi önem taşımaktadır. Eğitim, sağlık ve sosyal yardım gibi farklı kalemler içinde dağınık biçimde yer alan bu harcamaların bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesi, mali etkinliğin analizini kolaylaştıracaktır. Ayrıca göçün mali etkilerinin çoğu zaman yerel yönetim bütçelerinde yoğunlaştığı dikkate alındığında, yerel mali kapasitenin göç politikalarında daha merkezi bir unsur olarak ele alınması gerekmektedir. Göçe yönelik politikaların kısa vadeli mali baskılar ile uzun vadeli mali katkıları birlikte dikkate alan bir zaman perspektifiyle tasarlanması, göçü yalnızca bir harcama kalemi değil, kamu maliyesi planlamasının yapısal bir unsuru olarak değerlendirmeyi mümkün kılacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma göçü ne tamamen bir kriz ne de yalnızca ekonomik bir fırsat olarak ele almaktadır. Aksine, göçün yönetimi ve finansmanı küresel kamusal mal niteliğinde bir kamu hizmeti alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle göç; ulusal sınırlar içinde çözülebilecek bir mesele değil, uluslararası iş birliği, mali dayanışma ve kolektif sorumluluk gerektiren küresel bir kamu maliyesi konusu olarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Akıncı, B., Nergiz, A., & Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), s. 58-83.
- Aktan, C. C. (2022). “Yararlı” ve “Zararlı” Global Kamusal Mallar ve Uluslararası Politik İktisadın İki Kör Bıçağı: Global Regülasyon ve Global Vergileme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 14(2), s. 132-157.
- Bariş, A., & Barlas, E. (2017). Kamu maliyesi teorisinde küresel kamusal mallar. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 129-152.
- Buzhholz, W., & Sandler, T. (2021). Global Public Goods: A Survey. *Journal of Economic Literature*, 59(2), s. 488-545.
- Castles, S., & Miller, M. J. (2009). *The age of migration: International population movements in the modern world (4th ed.)*. Palgrave Macmillan.
- Çelebi, K., & Yalçın, Z. (2008). Kamusal Mallar Teorisinin Değişimi: Bölgesel Kamusal Mallar. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(2), s. 1-18.
- Çetiner, S., & Günay, E. (2021). Uluslararası Göçün Sosyo-Kültürel Etkilerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(47), s. 1-21.
- Demirci, Z., & Acar, İ. A. (2019). Küresel Kamusal Mal Çerçevesinde Mülteci Koruması. *Maliye Dergisi*, 177, 422-447.
- Deneulin, S., & Townsend, N. (2007). Public Goods, Global Public Goods and the Common Good. *International Journal of Social Economics*, 34(1-2), 19-36
- Docquier, F. (2014), The brain drain from developing countries, *IZA World of Labor*
- Dustmann, C., & Frattini, T. (2014). The fiscal effects of immigration to the UK. *The Economic Journal*, 124(580), 593–643.
- European Commission. (2016). *EU–Turkey Statement on Refugees*. Brussels: European Commission.
- Gerdes, C., Schultz-Nielsen, M. L., & Wadensjö, E. (2011). *The significance of immigration for public finances in Denmark*. Odense : University Press of Southern Denmark.
- Geyik, O. (2020). Göçün Kamu Harcamalarına Etkisi: Türkiye’de Eğitim ve Sağlık Harcamaları Üzerine Bir İnceleme. M. Özkan içinde, *Siyaset ve Ekonomi Araştırmaları* (s. 89-112). Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Graaf, N. D., & Wiertz, D. (2019). *Societal Problems As Public Bads*. New York : Taylor & Francis
- Hainmueller, J., & Hopkins, D. J. (2014). Public Attitudes Toward Immigration. *Annual Review of Political Science*, 17, s. 225-249.

- Hanna, S. (2020). *The Economic Impact of Refugees on Host Countries*. Faculté des sciences économiques, sociales, politiques et de communication, Université catholique de Louvain.
- ILO. (2024). *ILO Global Estimates on International Migrant Workers*. Geneva : International Labour Organization.
- IOM. (2022) *World Migration Report 2022*. Geneva: International Organization for Migration
- IOM. (2024). *World Migration Report 2024*. Geneva: International Organization for Migration.
- IPCC. (2022). Climate change 2022: Impacts, adaptation, and vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press.
- İstekli, M. (2025). Global Migration Dynamics: The Driving Force of Poverty and Connections and the Impact of Demographic Factors. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, s. 1-18.
- Kanbir, Ö. (2023). Avrupa Birliği ve Son Göç Dalgalarının Politik Ekonomisi. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(1), s. 22-38.
- Kaul, I., Grunberg, I., & Stern, M. (Eds.). (1999). Global public goods: International cooperation in the 21st century. New York: Oxford University Press / UNDP.
- Kavurmacı, A. (2022). Filipino migrant women in domestic work: a comparative evaluation among Türkiye, East Asian, and Middle Eastern countries. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*(82), s. 357-382.
- Kim, D., & Lee, D. (2021). Immigration and the pattern of public spending: evidence from OECD Countries. *International Tax and Public Finance*(28), s. 1014-1034.
- Leiner, N. (1997). International Migration in the Presence of Public Goods. *Annales d'Économie et de Statistique*(47), s. 151-170.
- McNeill, D. (2021). Global Public Goods. A. d. Puyvallée, & K. Bjørkdahl içinde, *Do-Gooders at the End of Aid* (s.222-240). Cambridge University Press.
- Mozsar, F. (2003). On the Notion of Public Goods. 1. Lengyel içinde, *Knowledge Transfer, Small and Medium-Sized Enterprises, and Regional Development in Hungary* (s. 60-78). Szeged: JATEPress.
- Nur, S. A., & Taşan, P. (2017). Mülteci Krizi ve Afet Yönetimi. *Disiplinler Arası Afet Yönetimi Sempozyumu* (s. 1-13). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- OECD. (2013). International migration outlook 2013: The fiscal impact of migration. OECD Publishing.
- OECD . (2014). Is Migration good for the Economy? . OECD.
- OECD. (2020). International Migration Outlook 2020. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2023). Migration and public finance: Local impacts of refugee flows. Paris: OECD Publishing.
- Portes, A. (2010). Migration and Social Change: Some Conceptual Reflections. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), s. 1537-1563.
- Preston, I. (2014). The Effect of Immigration on Public Finances. *The Economic Journal*, 124(580), s. 569-592.
- Putnam, R.D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6(1), 65-78. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.1995.0002>.
- Ratha, D., Mohapatra, S., & Scheja, E. (2011). *Impact of Migration on Economic and Social Development*. DC, Washington: The World Bank .
- Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387-389.
- Stiglitz, J. E. (1999). Knowledge as a global public good. In I. Kaul, I. Grunberg, & M. Stern (Eds.), *Global public goods* (pp. 308-325). New York: Oxford University Press.
- Tanzi, V. (2021). *Economic Theory Versus Economic Reality: Dealing with Pandemics and Other Global Public Goods and Bads*. New Delhi : National Institute of Public Finance and Policy
- Thielemann, E. R. (2007). Immigration and International Co-operation: Public Goods Theory & Collective Refugee Management. *EUSA Tenth Biennial International Conference* . Montreal.
- Todria, T. (2016). Preserving Indigenous Culture or Spreading Multiculturalism Across Europe? – Challenges of EU Migration Policy. *5th Eurasian Multidisciplinary Forum* (s. 335-341). Tbilisi: European Scientific Institute.
- Tümtaş, M. S., & Ergun, C. (2016). Göçün Toplumsal ve Mkeansal Yapı Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 21(4), s. 1347-1359.
- Türkiye Belediyeler Birliği (TBB). (2022). *Göçün yerel yönetimlere mali etkileri*. Ankara: TBB Yayınları.
- UN DESA (2020). International Migration 2020 Highlights (ST/ESA/SER.A/452).
- UN DESA. (2022). *Migration Trends and Families*. Geneva : United Nations Department of Economic and Social Affairs.New York
- UNHCR. (2018). Global Compact on Refugees. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.

UNHCR. (2021). Financing refugee response and burden-sharing. Geneva: UNHCR.

UNHCR. (2022). Global trends: Forced displacement in 2022. Geneva: UNHCR.

Ünsal, A. (2019). Uluslararası Göç Kavramı ve Uluslararası Göçün Ülke Ekonomileri Üzerinde Muhtemel Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*(18), s. 50-61.

World Bank. (2019), Göç ve Beyin Göçü, *Dünya Bankası ECA Ekonomik Güncelleme Raporu*, The World Bank, Washington, DC

World Bank. (2021). Groundswell: Preparing for internal climate migration. Washington, DC: World Bank.

Para Cezaları Trafik Kazalarını Azaltıyor mu? Türkiye İçin Zaman Serisi Kanıtları (2006– 2023)

R. Kutlu Korlu¹

Özet

Bu çalışma, trafik para cezalarının Türkiye’de trafik güvenliği üzerindeki etkisini 2006–2023 dönemine ait yıllık zaman serisi verileri kullanarak incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, ceza gelirlerindeki artışın trafik kazası sayıları ve kişi başına düşen kaza riski üzerinde anlamlı ve bağımsız bir caydırıcılık etkisi yaratıp yaratmadığını ampirik olarak test etmektir. Bu doğrultuda ceza düzeyinin makro ölçekteki kaza hacmini, nüfusa göre düzeltilmiş risk göstergelerini ve zamanın yapısal trend etkilerini hangi ölçüde açıkladığı analiz edilerek Türkiye’de uygulanan ceza politikasının etkinliği çok boyutlu olarak değerlendirilmiştir. Analiz dört farklı OLS modeline dayanmaktadır. İlk model, ceza gelirleri ile toplam kaza sayısı arasındaki pozitif ilişkinin caydırıcılıktan ziyade ortak trend yapısından kaynaklandığını göstermektedir. Model 2’de nüfusa oranlanmış göstergeler kullanılmış, ancak kişi başına ceza düzeyi kişi başına kaza riskini anlamlı biçimde açıklamamıştır. Trend kontrollü Model 3, ceza katsayısının anlamlı olmasına rağmen zaman etkisinin zayıf kalması nedeniyle ilişkinin yapısal eş-hareketten beslendiğini ortaya koymuştur. Model 4 ise logaritmik oranlar üzerinden test edilen bireysel risk düzeylerinde nedensel olmayan bir eş-yönlü hareket olduğunu doğrulamaktadır. Genel olarak bulgular, para cezalarının tek başına trafik kazalarını azaltmada güçlü bir caydırıcı mekanizma oluşturmadığını göstermektedir. Trafik güvenliğinin artırılması ise etkin denetim, teknolojik gözetim, altyapı iyileştirmeleri ve davranışsal müdahalelerle desteklenen çok boyutlu bir politika yaklaşımını gerektirmektedir.

1 Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, İzmir, rkutlu.korlu@idu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5103-7573.

1. Giriş

Türkiye’de trafik güvenliği uzun yıllardır kamusal politika gündeminin öncelikli alanlarından biri olup, artan nüfus, büyüyen taşıt filosu ve hızlanan kentleşme süreçleri trafik kazalarının toplumsal ve ekonomik maliyetini her geçen yıl daha görünür hâle getirmektedir. Bu çerçevede devlet, trafik güvenliğini artırmak amacıyla hem altyapısal hem de davranışsal müdahaleler geliştirmekte; özellikle idari para cezaları, sürücü davranışlarını değiştirmeyi hedefleyen temel politika araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Ancak ceza tutarlarının yükselmesi, caydırıcılığın otomatik olarak güçlendiği anlamına gelmemekte; cezaların trafik riskini ne ölçüde azalttığı, gerek uygulama düzeyinde gerek akademik literatürde tartışmalı bir konu olmayı sürdürmektedir (DeAngelo & Hansen, 2014, s. 231).

Bu tartışma yalnızca mali bir değerlendirme değil, kamu politikalarının etkinliğini ölçme açısından da kritik öneme sahiptir. Trafik para cezaları, devletin hem güvenlik hem de mali disiplin alanındaki politika araçlarından biri olduğundan, ceza artışının hangi koşullarda caydırıcılık ürettiğinin veya üretmediğinin belirlenmesi rasyonel ve kanıta dayalı bir politika tasarımı için gereklidir (Ergin & Güler, 2025, s. 707). Dahası, ceza gelirlerinin son yıllarda dikkat çekici biçimde artmasına rağmen trafik kazası sayılarındaki düşüşün sınırlı kalması, cezaların işlevselliğine ilişkin daha kapsamlı ve veri temelli bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu nedenle trafik cezalarının gerçekten caydırıcı bir mekanizma olarak işleyip işlemediği sorusu, Türkiye’nin trafik güvenliği politikalarının geleceği açısından merkezi bir öneme sahiptir.

Uluslararası literatür, trafik cezalarının etkisine ilişkin çok sayıda çalışma üretmiş olsa da Türkiye bağlamında uzun dönemli, çok modelleri içeren, dolar bazlı ceza verisiyle çalışan ve zaman trendini kontrol eden ekonometrik araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu eksikliğin yeterli ve nitelikli veriye ulaşmaktaki zorluklarla da ilgisi olabilir. Literatürdeki bu boşluk, bu nedenle ceza-kaza ilişkisinin Türkiye’ye özgü dinamiklerini anlamak ve ceza politikalarının etkinliğini ölçmek açısından önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Bu çalışma, bu eksikliği gidererek trafik ceza gelirleri ile trafik güvenliği göstergeleri arasındaki ilişkiyi çok boyutlu bir ekonometrik çerçevede değerlendirmektedir.

Bu doğrultuda araştırmanın temel amacı, trafik ceza gelirlerindeki artışın 2006–2023 dönemi boyunca Türkiye’de trafik kazası sayısı ve nüfusa düşen kaza riski üzerinde anlamlı bir azaltıcı etki üretilip üretilmediğini ekonometrik olarak test etmektir. Çalışma bu kapsamda şu temel soruya yanıt aramaktadır: Trafik cezalarının düzeyi arttıkça Türkiye’de trafik kazalarının sayısı veya kişi başına düşen kaza riski anlamlı biçimde azalmakta mıdır?

Bu soruya bilimsel bir yanıt verebilmek amacıyla çalışmada 2006–2023 dönemine ait yıllık ceza, kaza ve nüfus verileri kullanılmış; logaritmik dönüşümlü çoklu OLS (En Küçük Kareler) modelleri, kişi başına normalize edilmiş oran analizleri ve trend kontrollü zaman serisi spesifikasyonları uygulanmıştır. Böylece trafik cezalarının trafik güvenliği üzerindeki olası etkileri hem makro düzeyde hem nüfusa duyarlı risk göstergeleri üzerinden hem de zamanın yapısal etkisinden arındırılmış biçimde ampirik olarak sınanmıştır.

2. Literatür

Türkiye’de trafik kazalarının uzun süredir yüksek düzeyde seyretmesi ve aynı dönemde trafik para cezalarında gözlenen belirgin artış, cezaların gerçekte nasıl bir caydırıcılık etkisi oluşturduğu sorusunu hem kamu politikası hem de akademik çevreler açısından kritik bir tartışma alanı hâline getirmiştir. Bu tartışmanın teorik arka planı büyük ölçüde ekonomik caydırıcılık yaklaşımına dayanmaktadır. Becker’in (1968) öncülüğünü yaptığı bu yaklaşım her ne kadar hırsızlık, vergi kaçakçılığı ve diğer ekonomik suçlar üzerine geliştirilmiş olsa da, rasyonel birey varsayımına dayanması nedeniyle trafik ihlalleri bağlamında da yaygın bir analitik çerçeve sunmaktadır. Teoriye göre sürücüler, ihlalin kısa vadeli faydasını “yakalanma olasılığı $\times$ ceza şiddeti” bileşeninden oluşan beklenen maliyetle karşılaştırmakta; beklenen maliyet yükseldikçe ihlal olasılığının düşmesi beklenmektedir.

Ekonomik caydırıcılık teorisinin bu iki temel bileşeni—ceza şiddeti (severity) ve yakalanma olasılığı (certainty)—ihlal davranışının belirleyicilerini açıklamada önemli bir temel sunmaktadır (Ehrlich, 1973, s.523). Bununla birlikte, trafik güvenliği bağlamında sürücü davranışları yalnızca ekonomik hesaplamalardan ibaret değildir; risk algısı, sosyal normlar, bilişsel yanlılıklar ve alışkanlık gibi psikososyal faktörler de karar alma süreçlerini etkilemektedir (Ross, 1984, s.16). Bu nedenle literatürün önemli bir kısmı, cezanın tek başına davranış değişikliğini garanti etmediğini ve etkinliğinin çoğu zaman denetim düzeyiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu çerçeve uluslararası çalışmalarla da desteklenmektedir. DeAngelo ve Hansen (2014, s.231), polis denetimindeki artışın ölümlü kazaları anlamlı şekilde azalttığını, ceza şiddetinin ise tek başına sınırlı bir etki yarattığını göstermektedir. Ekonomik modeller üzerinde çalışan Goerke (2003), etkin caydırıcılığın sağlanabilmesi için ceza miktarının ihlal şiddetine göre orantısız biçimde artması gerektiğini belirtmektedir. İsviçre’de gerçekleştirilen çok merkezli bir saha çalışması ise artırılan para cezalarının park ihlallerini

azalttığını; ancak hız ihlallerinde caydırıcılığın yalnızca etkin denetimle sağlanabildiğini ortaya koymaktadır (Killias vd., 2016).

Son yıllarda artan araştırmalar, ceza miktarından çok cezanın gelirle orantılı olmasının caydırıcılığı güçlendirebileceğini göstermektedir. Balla (2024), sabit tutarlı para cezalarının düşük gelirli sürücüler için aşırı yük oluşturduğunu, yüksek gelirli sürücüler için ise caydırıcı niteliğini kaybettiğini belirterek günlük gelir esaslı “day-fine” sisteminin adalet ve etkinlik bakımından daha güçlü sonuçlar üretebileceğini savunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde yapılan çalışmalar ise cezaların uygulanma biçimindeki kurumsal sorunlara işaret etmektedir. Endonezya’nın Dumai bölgesinde yürütülen sosyo-hukuki araştırmada, para cezalarının teknik olarak uygulanmasına rağmen sürücüler tarafından çoğu zaman “ödenebilir bir bedel” olarak algılandığı ve bu nedenle ihlallerin devam ettiği belirtilmektedir (Heriawan, Pakpahan & Siahaan, 2024). Rüşvet, denetim eksikliği ve cezaların tutarlı biçimde uygulanmaması gibi kurumsal sorunlar, para cezalarının caydırıcı gücünü ciddi şekilde zayıflatmaktadır. Benzer biçimde İran’da yapılan bir çalışmada, 2011’de artırılan denetim ve 2016’da yükseltelen para cezalarının ölümleri azalttığı ancak yaralanmalı kazalar üzerinde sınırlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Foroutaghe vd., 2020).

Akademik tez literatürü de cezaların tek başına güçlü bir caydırıcı mekanizma oluşturmadığını doğrulamaktadır. Koziel (2021), çeşitli ülkelerdeki uygulamaları ekonometrik açıdan karşılaştırmış ve ceza seviyelerinin ancak denetim yoğunluğu ve uygulama tutarlılığıyla desteklendiğinde anlamlı sonuçlar üretebildiğini ortaya koymuştur.

Türkiye bağlamındaki çalışmalar da uluslararası literatürle paraleldir. Ergin ve Güler (2025, s.707), ceza gelirlerindeki artışa rağmen toplam kaza sayılarında belirgin bir düşüş görülmediğini; taşıt sayısı, yol yoğunluğu, kentleşme düzeyi ve sürücü davranışları gibi yapısal değişkenlerin kazalar üzerinde ceza politikalarından daha belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de 2006–2023 döneminde ceza miktarlarında ve motorlu taşıt sayısında dramatik artışlar yaşanmış; kazalar da genel olarak yükselen bir eğilim izlemiştir. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) ve Emniyet kayıt sistemlerinde zaman içinde yapılan değişiklikler de kaza verilerinde yapısal kırılmalara yol açmış ve ceza–kaza ilişkisinin bütüncül olarak değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

3. Veri Seti ve Yöntem

3.1. Veri Kaynakları

Bu çalışmada kullanılan veri seti, Türkiye’de trafik güvenliği ile trafik para cezaları arasındaki ilişkiyi uzun dönemli bir perspektiften incelemeye imkân verecek şekilde birden fazla resmî kurumdan derlenmiştir. Trafik kazalarına ilişkin yıllık toplam kaza sayıları, ölü ve yaralı bilgileri TÜİK’in yayımladığı *Karayolu Trafik Kaza İstatistikleri* bültenlerinden elde edilmiştir. Trafik para cezalarına ilişkin yıllık tahakkuk tutarları ise Hazine ve Maliye Bakanlığı’nın (TCHMB) yayımladığı *Genel Bütçe Gelir Gerçekleşmeleri* tablolarından alınmış; böylece cezaların bütçe içindeki yıllık düzeyi ve zaman içindeki eğilimi güvenilir biçimde takip edilebilmiştir.

Ceza gelirlerinin dolar cinsinden de analiz edilmesi, hem yüksek enflasyon dönemlerinin etkisini azaltmak hem de ceza büyüklüklerinin yıllar arası gerçek karşılaştırılabilirliğini sağlamak amacıyla tercih edilmiştir. Bu dönüşüm için yıllık ortalama USD/TL kuru verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) alınmıştır. Nüfus büyüklüğünü temsil eden veriler TÜİK’in *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)* sonuçlarından temin edilmiş olup, kişi başına düşen göstergelerin hesaplanmasında temel bileşen olarak kullanılmıştır. Zaman trendini yansıtmak üzere modele lineer biçimde tanımlanan bir yıl değişkeni eklenmiş ve böylece ceza–kaza ilişkisini etkileyebilecek ortak yükselen veya düşen trendlere karşı kontrol sağlanmıştır.

Bu çeşitli veri kaynaklarının bir araya getirilmesiyle 2006–2023 dönemini kapsayan kapsamlı bir panel oluşturulmuş; toplam ceza düzeyi, kişi başına ceza, toplam kaza sayısı ve kişi başına kaza oranı gibi göstergelerle ceza politikalarının trafik güvenliği üzerindeki etkisini hem düzey hem de oran modelleri üzerinden çok boyutlu olarak incelemeye elverişli bütüncül bir veri seti ortaya konulmuştur.

Tablo 1: 2006–2023 Döneminde Trafik Para Cezaları, Nüfus ve Kaza Göstergelerinin Temel İstatistikleri

Yıl	Ceza TL (tahakkuk)	USD Kuru	Ceza USD	Nüfus	Kaza Sayısı	Ceza TL/ Kişi	Ceza USD/ Kişi	Kaza/ Kişi
2006	330,081,000	1.4318	230,646,000	69,000,000	728.000	4.78	3.34	0.0105
2007	521,906,000	1.3015	400,939,000	70,586,000	825.561	7.39	5.68	0.0117
2008	747,102,000	1.2930	577,960,000	71,517,000	950.120	10.45	8.08	0.0132
2009	921,460,000	1.5474	595,663,000	72,561,000	1.053.346	12.70	8.21	0.0145
2010	748,834,000	1.5011	498,676,000	73,722,000	1.106.201	10.16	6.77	0.0150
2011	1,117,142,000	1.6708	668,502,000	74,724,000	1.228.928	14.95	8.95	0.0164
2012	1,973,984,000	1.7921	1,101,152,000	75,627,000	1.296.634	26.10	14.56	0.0171
2013	3,654,017,802	1.9020	1,921,604,000	76,667,000	1.207.354	47.67	25.06	0.0157
2014	4,400,546,854	2.1881	2,011,740,000	77,695,000	1.199.010	56.64	25.89	0.0154
2015	4,455,696,386	2.7209	1,638,123,000	78,741,000	1.313.359	56.58	20.80	0.0166
2016	5,939,086,962	3.0223	1,964,682,000	79,814,000	1.182.491	74.39	24.61	0.0148
2017	5,774,259,272	3.6491	1,582,512,000	80,810,000	1.202.716	71.46	19.59	0.0148
2018	7,447,248,542	4.8154	1,545,947,000	81,916,000	1.229.364	90.91	18.87	0.0150
2019	9,352,312,355	5.6724	1,648,850,000	83,154,000	1.168.144	112.42	19.82	0.0140
2020	13,499,814,623	7.0108	1,924,959,000	84,339,000	983.808	159.99	22.83	0.0116
2021	15,325,523,256	8.9109	1,719,573,000	85,279,000	1.186.353	179.76	20.17	0.0139
2022	18,730,467,000	16.574	1,129,764,000	86,000,000	1.232.957	217.80	13.14	0.0143
2023	30,423,462,000	23.795	1,279,001,000	86,000,000	1.314.136	353.76	14.87	0.0152

Kaynaklar: TÜİK (2006–2023), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları; Emniyet Genel Müdürlüğü (2006–2023), Trafik İstatistikleri Yıllığı; Hazine ve Maliye Bakanlığı (TCMB (2006–2023), EVDS – Yıllık USD Alış Kuru Verileri.

3.2. Değişkenler ve Tanımları

Bu çalışmada kullanılan değişkenler, trafik güvenliği ile ceza politikaları arasındaki ilişkiyi çok boyutlu biçimde analiz edebilmek amacıyla hem mutlak düzeyleri hem de nüfusa göre normalize edilmiş oran göstergelerini içerecek şekilde yapılandırılmıştır. Çalışmanın temel bağımlı değişkeni yıllık toplam trafik kazası sayısıdır. Buna ek olarak nüfus büyüklüğünden kaynaklanan ölçek etkisini giderebilmek amacıyla toplam kaza sayısının nüfusa oranlanmasıyla kişi başına kaza oranı hesaplanmış ve alternatif modellerde bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Bağımsız değişken olarak trafik para cezalarının yıllık tahakkuk tutarı alınmıştır. Tahakkuk verilerinin tercih edilmesinin nedeni, caydırıcılık mekanizmasının sürücü açısından ihlal anında karşılaşılan “kesilen ceza” üzerinden işlemesi ve davranışsal etkiyi tahsilattan daha doğru temsil etmesidir. Tahsilat rakamları çeşitli mali düzenlemeler, aflar veya ödeme davranışlarından etkilenirken, tahakkuk verileri sürücünün maruz kaldığı gerçek ceza seviyesini yansıttığı için ceza-kaza ilişkisini analiz etmek açısından daha tutarlıdır. Bu tutar hem TL hem de uluslararası kıyaslamaya elverişli olması amacıyla ilgili yılın ortalama USD/TL kuru kullanılarak dolar cinsine dönüştürülmüş; böylece ceza düzeyindeki nominal artışların fiyat hareketlerinden arındırılması sağlanmıştır. Kişi başına ceza göstergesi ise ceza gelirlerinin toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilmiş, özellikle oransal modellerde bireysel ceza yükünü temsil eden bir değişken olarak kullanılmıştır.

Trend kontrollü modellerde, ceza ve kaza serilerinin zaman içinde birlikte artmasından kaynaklanan olası ortak trend bileşenini ayırmak amacıyla yılları temsil eden lineer bir zaman değişkeni de analize dahil edilmiştir. Bu değişken yapısı hem mutlak düzeydeki değişimleri hem de normalize edilmiş risk göstergelerini aynı çerçevede değerlendirmeye imkân tanımakta; böylece çalışmada uygulanan OLS modellerinin güçlü ve tutarlı bir veri temeli üzerinde kurulmasını sağlamaktadır.

3.3. Yöntem ve Model Spesifikasyonları

Bu çalışmada trafik ceza gelirleri ile trafik kazaları arasındaki ilişki, yıllık zaman serisi verileri kullanılarak ekonometrik modeller aracılığıyla incelenmiştir. Analizler sağlıklı şekilde kıyaslamaya elveren 2006–2023 dönemini kapsayan ulusal düzeyde gözlemler üzerinden yürütülmüştür. 2006 yılı öncesi verilerde ceza gelirlerinin bütçede gösterim şekli buna imkan vermemiştir. Çalışma kapsamında dört farklı model spesifikasyonu oluşturulmuştur. Model 1’de trafik ceza gelirleri ile toplam trafik kazası sayısı arasındaki ilişki temel düzeyde ele alınmıştır. Model 2’de, nüfus büyüklüğünün etkisini kontrol edebilmek amacıyla ceza gelirleri ve kaza sayıları kişi başına düşen değerler üzerinden tanımlanmıştır. Model 3’te, ceza gelirleri ile kaza sayıları arasındaki ilişkinin zaman içerisinde ortak bir eğilimden kaynaklanıp kaynaklanmadığını test edebilmek amacıyla modele doğrusal bir zaman trendi eklenmiştir. Model 4’te ise, nüfusa göre normalize edilmiş ceza ve kaza göstergeleri logaritmik biçimde tanımlanarak değişkenler arasındaki oransal ilişkinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu farklı spesifikasyonlar aracılığıyla, ceza gelirleri ile trafik güvenliği göstergeleri arasındaki ilişkinin alternatif tanımlar altında tutarlılığı değerlendirilmiştir. Zaman serisi analizlerinde

sahte regresyon riskini değerlendirmek amacıyla, çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey–Fuller (ADF) testi kullanılarak incelenmiştir. Testler, hem toplam düzey seriler hem de nüfusa göre normalize edilmiş oran serilerinin logaritmik biçimleri üzerinde uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Düzey Seriler için Augmented Dickey–Fuller (ADF) Test Sonuçları (2006–2023)

Değişken	ADF İstatistiği	p-değeri	Sonuç
$\ln(\text{Ceza_USD})$	-0.695	0.848	Durağan değil
$\ln(\text{Kaza})$	-1.714	0.424	Durağan değil
$\ln(\text{Ceza_USD} / \text{Nüfus})$	-0.741	0.836	Durağan değil
$\ln(\text{Kaza} / \text{Nüfus})$	-1.862	0.350	Durağan değil

Not: ADF testlerinde sıfır hipotezi serinin birim kök içerdiği (durağan olmadığı) varsayımına dayanmaktadır.

ADF test sonuçları gerek ceza gerekse kaza göstergelerinin logaritmik düzey değerlerinde durağan olmadığını göstermektedir. Bu bulgu, 2006–2023 döneminde trafik ceza gelirleri ile trafik kazası göstergelerinin benzer yönde hareket eden uzun dönemli bir trend yapısına sahip olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla düzey seriler kullanılarak yapılan regresyonlarda sahte regresyon riski teorik olarak mevcuttur. Bu risk, çalışmada serilerin birinci farklarına dayalı modeller kurmak yerine, nüfusa göre normalize edilmiş göstergeler ve doğrusal zaman trendi içeren alternatif model spesifikasyonları aracılığıyla ele alınmıştır. Farklı model tanımları altında elde edilen bulguların tutarlı olması, gözlenen ilişkinin nedensel bir etkiden ziyade ceza ve kaza serilerinin paylaştığı ortak trend dinamiklerini yansıttığını teyit etmektedir. Bu metodolojik çerçeve doğrultusunda, bir sonraki bölümde tanımlanan modellerin tahmin sonuçları ve elde edilen bulgular ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

4. Analizler ve Bulgular

Çalışmada, trafik para cezalarının trafik güvenliği göstergeleri üzerindeki etkisi niceliksel olarak incelenmektedir. Bu kapsamda, yıllar itibarıyla trafik ceza gelirlerindeki değişimin toplam kaza sayısı, nüfus başına kaza oranı ve ceza-yük ilişkisi üzerindeki etkisi farklı ekonometrik model spesifikasyonları aracılığıyla test edilmektedir. Kullanılan veri seti yıllık zaman serilerinden oluştuğundan gözlem sayısı sınırlı olup, modeller düşük sayıda bağımsız değişken içerecek biçimde kurgulanmıştır. Bu doğrultuda, değişkenler

arasındaki ilişkilerin tutarlı ve yorumlanabilir biçimde tahmin edilebilmesi amacıyla En Küçük Kareler (OLS) yöntemi kullanılmıştır. Önsel analizlerde serilerin uzun dönemli ortak trend özellikleri taşıdığı dikkate alınarak, sahte regresyon riskini azaltmak üzere nüfusa göre normalize edilmiş göstergeler ve doğrusal zaman trendi içeren alternatif model tanımları tercih edilmiştir. Tüm istatistiksel tahminler ve model uygunluk testleri Python ortamında, özellikle *statsmodels* paketinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.

4.1. Model 1- Toplam Trafik Kazaları İçin Log-Doğrusal OLS Modeli

Model 1’de, trafik ceza gelirlerindeki yıllık değişimin Türkiye’de toplam trafik kazası sayısı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu modelin temel amacı, cezaların trafik güvenliğini sağlayıcı ve risk azaltıcı bir mekanizma olarak işleyip işlemediğini makro düzeyde değerlendirmektir. Başka bir ifadeyle, ceza miktarlarındaki artışın yıllar itibarıyla toplam kaza sayısını azaltıcı yönde bir caydırıcılık etkisi oluşturup oluşturmadığı test edilmekte; aynı zamanda ceza politikalarının trafik güvenliği göstergeleriyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede Model 1, ceza düzeyi ile kaza hacmi arasındaki genel eğilimin yönünü ve istatistiksel anlamlılığını inceleyen temel başlangıç modelidir. Bu nedenle OLS, trafik cezası–kaza ilişkisini değerlendirmek için hem metodolojik hem de ampirik açıdan en uygun tahmin yöntemidir.

$$\text{Model 1: } \ln(Kaza) = \alpha + \beta \ln(Ceza_{USD})$$

Tablo 3: Toplam Kaza Sayısı OLS Tahmin Sonuçları

Parametre	Katsayı (β)	Std. Hata	t-ist.	p-değeri
Sabit (α)	10.1255	0.880	11.506	0.000
$\ln(\text{Ceza USD})$	0.1831	0.042	4.325	0.001

Tablo 4: Model İstatistikleri

Ölçüt	Değer
R^2	0.539
Düzeltilmiş R^2	0.510
F-ist.	18.70
p(F)	0.000523
Gözlem Sayısı	18

Güncel tahmin sonuçlarına göre modelin açıklama gücü oldukça yüksektir; toplam kaza sayısındaki değişimin yaklaşık %54'ü ceza gelirlerindeki değişimle açıklanmaktadır ($R^2 = 0.539$). Modelin genel anlamlılık testi olan F-istatistiği de istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($F = 18.70$, $p = 0.000523$). Ceza değişkenine ait katsayı pozitif ve istatistiksel olarak oldukça güçlü düzeyde anlamlıdır ($\beta = 0.183$, $p = 0.001$).

Bununla birlikte, katsayının pozitif olması cezaların trafik kazalarını artırdığı şeklinde yorumlanmamalıdır. 2006–2023 döneminde hem ceza gelirleri hem de trafik kazaları aynı yönde artan belirgin bir trend yapısı göstermektedir. Nüfus artışı, taşıt sayısındaki büyüme, motorlu taşıt kullanımındaki genişleme ve trafik hacmindeki genel yükseliş gibi yapısal faktörler iki değişkenin birlikte artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla modelde gözlenen pozitif ilişki, cezaların caydırıcı etkisinin bulunmadığından ziyade, değişkenlerin paylaştığı ortak yükselen trendin bir sonucudur.

4.2. Model 2 – Kişi Başına Ceza ve Kişi Başına Kaza Oranı İlişkisi (Lineer OLS Modeli)

Model 2'de amaç, trafik ceza gelirlerinin nüfus büyüklüğüne göre normalize edilerek hesaplanan kişi başına kaza riski üzerindeki etkisini lineer bir çerçevede analiz etmektir. Model 1 toplam kaza sayıları ile ceza düzeyi arasındaki ilişkiyi incelerken, Model 2 hem ceza değişkenini hem de kaza değişkenini nüfusa oranlayarak ölçek etkisini tamamen ortadan kaldırmakta ve daha duyarlı bir bireysel risk değerlendirmesi sunmaktadır. Bu yaklaşım, ceza gelirlerindeki artışın birey başına düşen trafik riskinde anlamlı bir azalma yaratıp yaratmadığını doğrudan test etmektedir. Başka bir ifadeyle model, “kişiye düşen ceza yükündeki artış, kişi başına kaza oranını azaltıyor mu?” sorusunu ampirik olarak sınamakta ve trafik güvenliğini makro düzeyden ziyade nüfus-düzeltilmiş bir risk göstergesi üzerinden değerlendirmektedir.

Model 2: $Kaza/Nüfus = \alpha + \beta \cdot (Ceza_USD/Nüfus)$

Tablo 5: Kişi Başına Kaza Oranı İçin OLS Tahminleri

Parametre	Katsayı (β)	Std. Hata	t-ist.	p-değeri
Sabit (α)	0.0131	0.0010	13.594	0.000
Ceza USD/ Kişi (β)	0.0000863	0.0000562	1.535	0.144

Tablo 6: Model 2 İstatistikleri

Ölçüt	Değer
R ²	0.128
Düzeltilmiş R ²	0.074
F-ist.	2.356
p(F)	0.144
Gözlem Sayısı	18

Model 2'nin güncellenmiş sonuçları, kişi başına düşen ceza düzeyi ile kişi başına düşen trafik kaza oranı arasında doğrudan ve güçlü bir istatistiksel ilişki bulunmadığını göstermektedir. Ceza/nüfus katsayısı pozitif olmakla birlikte ($\beta = 0.000086$), katsayının anlamlılık düzeyine ulaşmaması ($p = 0.144$), ceza düzeyindeki değişimlerin bireyselleştirilmiş kaza riski üzerindeki etkisinin belirgin olmadığını göstermektedir.

Modelin açıklama gücüne bakıldığında, R² değerinin 0.128 olması, kişi başına kaza oranındaki değişimin bir bölümünün ceza seviyesindeki hareketlerle ilişkili olabileceğini, ancak bu ilişkinin güçlü bir yapıya sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Düzeltilmiş R² değerinin nispeten düşük olması da modelin daha çok *tanımlayıcı* bir çerçeve sunduğunu göstermektedir.

Ayrıca F-istatistiğinin anlamlılık eşiğini geçmemesi, modelin genel olarak istatistiksel açıdan sınırlı bir açıklayıcılık sunduğunu işaret etmektedir; ancak bu durum, kişi başına ceza göstergesinin tamamen etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, trafik güvenliği gibi çok boyutlu bir olgunun yalnızca ceza düzeyiyle açıklanamayabileceğini ve bu ilişkiyi daha doğru değerlendirebilmek için farklı değişkenlerin de modele dahil edilmesi gerektiğini göstermektedir.

4.3. Model 3-Trend Kontrollü Kaza Modeli

Model 3'te amaç, trafik ceza gelirleri ile kaza sayıları arasındaki ilişkiyi yıllara bağlı ortak artış eğiliminden arındırarak değerlendirmektir. İlk model toplam kaza sayılarını, ikinci model ise nüfusa göre normalize edilmiş kaza oranlarını incelemişti; ancak her iki modelde de ceza ve kaza serilerinin zamanla birlikte yükselme eğilimi sonuçları etkileyen temel bir unsur olarak kalmıştır. Bu nedenle Model 3, ceza gelirlerinin kaza sayıları üzerindeki etkisini "trend bileşenini" kontrol ederek analiz etmekte ve böylece ceza artışının kazaları gerçekten açıklayıp açıklamadığını trend kaynaklı eş-zamanlı yükselişten ayırmayı hedeflemektedir. Başka bir ifadeyle bu model, 'ceza gelirlerindeki artış, zamanın etkisi ayrıldığında trafik kazaları üzerinde

bağımsız ve anlamlı bir etki oluşturuyor mu?’ sorusuna yanıt aramakta ve cezalar ile kazalar arasındaki ilişkiyi yapısal zaman eğiliminden arındırarak daha analitik ve metodolojik açıdan gelişmiş bir çerçevede ele almaktadır.

$$\text{Model 3: } \ln(\text{Kaza}) = \alpha + \beta_1 \ln(\text{Ceza_USD}) + \beta_2 \text{Zaman}$$

Tablo 7: Trend Kontrollü OLS Tahmin Sonuçları

Parametre	Katsayı (β)	Std. Hata	t-ist.	p-değeri
Sabit (α)	12.8110	0.410	31.275	0.000
$\ln(\text{Ceza USD})$	0.1544	0.067	2.315	0.035
Zaman (t)	0.0046	0.008	0.560	0.583

Tablo 6: Model 3 İstatistikleri

Ölçüt	Değer
R^2	0.548
Düzeltilmiş R^2	0.488
F-ist.	9.100
p(F)	0.00258
Gözlem Sayısı	18

Model 3’te trafik ceza gelirleri ile toplam kaza sayısı arasındaki ilişki, yıllar içinde her iki seride de gözlenen ortak artış eğiliminin etkisinden arındırılarak yeniden test edilmiştir. Modele zaman trendinin eklenmesiyle amaç, gözlenen ilişkinin gerçek bir etkiyi mi yoksa serilerin ortak yükselişine dayalı yapısal bir eş-hareketi mi yansıttığını ortaya koymaktır.

Elde edilen bulgular, ceza değişkeninin katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($\beta = 0.154$, $p = 0.035$). Bu sonuç, ceza gelirleri arttıkça kaza sayılarının da arttığı yönünde bir eş-yönlü hareket olduğunu ortaya koymaktadır; ancak bu durum cezaların kazaları artırdığı anlamına gelmemektedir. Çünkü ceza ve kaza serileri, 2006–2023 döneminde benzer seyreden uzun dönemli bir trend yapısı sergilemektedir.

Zaman değişkeninin istatistiksel olarak anlamsız çıkması ($p = 0.583$), yılların kendi başına kaza sayıları üzerinde ek bir açıklayıcı güce sahip olmadığını göstermektedir. Bu bulgu, modelde gözlenen ilişkinin bağımsız bir zaman etkisinden değil, ceza ve kaza serilerinin aynı dönemde birlikte yükselmesine yol açan ortak yapısal eğilimden kaynaklandığını doğrulamaktadır.

Modelin açıklayıcılık düzeyi yüksek sayılabilecek bir seviyededir ($R^2 = 0.548$). Ancak bu yüksek değer, cezaların doğrudan bir nedensel etkisini değil, ceza gelirleri ile kazaların zaman içinde paralel artışını temsil etmektedir. Dolayısıyla pozitif ceza katsayısı, cezaların trafik kazalarını artırdığına dair bir nedensel sonuç olarak değil, iki serinin yapısal eş-trendinin (co-trending) bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Model 3, ceza gelirlerindeki artışın kaza sayıları üzerindeki bağımsız ve doğrudan bir etkiyi göstermediğini; gözlenen ilişkinin büyük ölçüde ceza ve kaza serilerinin uzun dönemli ortak artış eğiliminden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

4.4. Model 4- Alternatif Kaza Risk Modelleri

Bu aşamada analiz, trafik güvenliği göstergelerinin nüfusa göre normalize edilmesiyle elde edilen risk ölçülerini yeniden ele alarak cezaların etkisini farklı bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Önceki modellerde toplam kaza sayıları, kişi başına düşen kaza oranı ve trend etkisi kontrol edilerek yapılan testler, ceza düzeyinin trafik güvenliği üzerindeki etkisine ilişkin çok yönlü bir çerçeve sunmuştur. Bu çerçevenin tamamlayıcı bir adımı olarak Model 4, kaza ve ceza değişkenlerinin nüfusa oranlanmış biçimlerinin logaritmik olarak incelenmesine dayanmaktadır. Böylece model, nüfus büyüklüğünün yarattığı yapısal farklılıkları ortadan kaldırarak ceza düzeyindeki oransal değişimlerin trafik riskindeki oransal değişimlerle nasıl bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymayı hedeflemekte; cezaların caydırıcılık etkisini daha rafine ve nüfusa duyarlı bir perspektiften test etmektedir.

$$\text{Model 4: } \ln(\text{Kaza}/\text{Nüfus}) = \alpha + \beta \cdot \ln(\text{Ceza_USD}/\text{Nüfus})$$

Tablo 8: Kişi Başına Kaza Oranı OLS Tahmin Sonuçları

Parametre	Katsayı (β)	Std. Hata	t-ist.	p-değeri
Sabit (α)	-4.528	0.125	-36.260	0.000
$\ln(\text{Ceza USD}/\text{Kişi})$	0.109	0.047	2.333	0.033

Tablo 9: Model İstatistikler

Ölçüt	Değer
R^2	0.254
Düzeltilmiş R^2	0.207
F-ist.	5.445
p(F)	0.033
Gözlem Sayısı	18

Model 4'ün bulguları, kişi başına düşen ceza düzeyi ile kişi başına düşen trafik kazası oranı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir ($\beta = 0.109$; $p = 0.033$). Bulgular, ceza yükündeki artışın nüfusa göre düzeltilmiş kaza oranlarıyla aynı yönde hareket ettiğini, ancak bunun nedensel bir ilişki anlamına gelmediğini ortaya koymaktadır. Ceza ve kaza göstergeleri yıllar boyunca benzer biçimde yükseldikleri için, katsayının pozitif çıkması büyük ölçüde bu eş-trend davranışını yansıtmaktadır.

Modelin açıklama gücü orta düzeydedir ($R^2 = 0.254$). Bu oran, kişi başına ceza düzeyindeki değişimlerin trafik kazası riskindeki hareketliliğin bir kısmını açıkladığını, ancak ilişkinin oldukça çok faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, ceza düzeyindeki artış kaza riskindeki değişimi tek başına belirleyen bir unsur değildir; yol durumu, trafik yoğunluğu, sürücü davranışları, araç parkının yapısı ve kayıt sistemlerindeki iyileşmeler gibi yapısal değişkenler de önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle Model 4, ceza politikalarının trafik kazaları üzerindeki etkisinin ancak diğer politik araçlarla birlikte değerlendirildiğinde anlamlı bir çerçeve sunabileceğini ortaya koymaktadır. Bulgular, ceza artışlarının tek başına kaza riskinde sistematik bir azalmaya yol açmadığını göstermekte; fakat ceza düzeyi ile kaza riski arasında belirli bir eş-yönlü hareket bulunduğunu da göstermektedir. Bu durum, trafik güvenliği politikalarının çok boyutlu bir yapıda ele alınması gerektiğini güçlü biçimde hatırlatmaktadır.

4.5. Modellerin Karşılaştırılması ve Genel Değerlendirme

Kurulan ekonometrik modellerden elde edilen bulguların anlamlı biçimde yorumlanabilmesi için, model sonuçlarının bütüncül bir çerçevede ve ilgili kuramsal-ampirik literatür ışığında birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Dört modelin genel olarak değerlendirilmesi, trafik ceza gelirleri ile trafik kazaları arasındaki ilişkinin güçlü ve tek yönlü bir nedensel bağdan ziyade, büyük ölçüde yıllar içinde benzer yönde hareket eden serilerin oluşturduğu ortak trend dinamikleri tarafından belirlendiğini göstermektedir. Bu bulgu, suç ve yaptırım ilişkisini rasyonel tercih çerçevesinde ele alan klasik ekonomik yaklaşımla teorik olarak uyumludur. Nitekim Becker (1968) ve Ehrlich (1973), cezaların caydırıcı olabilmesi için yalnızca ceza şiddetinin değil, yakalanma olasılığı ve algılanan riskin de belirleyici olduğunu vurgulamakta; ceza düzeyindeki artışların otomatik olarak davranış değişikliği üretmeyebileceğini kabul etmektedir.

Model 1'de ceza gelirleri ile toplam kaza sayıları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir; ancak hem ceza

miktarlarının hem de kaza sayılarının aynı dönemde birlikte artış göstermesi, bu ilişkinin caydırıcılık karşıtı bir etkiyi değil, serilerin eş-trend özelliğini yansıttığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Model 1, ceza düzeyinin kazaları artırdığına dair bir çıkarım sunmamakta; yalnızca iki değişkenin makro ölçekte benzer yönde hareket ettiğini göstermektedir. Bu yorum, para cezalarındaki artışların trafik kazaları üzerindeki etkisinin sınırlı ve bağlama duyarlı olduğunu ortaya koyan ampirik çalışmalarla da örtüşmektedir (Elvik & Christensen, 2007; Elvik, 2016; Killias vd.; 2016).

Model 2’de değişkenler nüfusa oranlanarak ölçek etkisi giderilmiş ve ilişki kişi başına düşen kaza riski üzerinden yeniden değerlendirilmiştir. Bu modelde ceza katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olmaması, kişi başına ceza düzeyindeki artışların bireysel kaza riskini sistematik biçimde açıklamadığını göstermektedir. Dolayısıyla ceza yükündeki değişimin nüfusa göre düzeltilmiş kaza olasılığı üzerinde güçlü bir belirleyici olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bulgu, yaptırımların tek başına yeterli olmadığını; denetim ve davranışsal unsurların belirleyici rol oynadığını vurgulayan literatürle uyumludur (Koziel, 2021; Czifra, 2024).

Model 3, ceza–kaza ilişkisinin zaman trendinden ne ölçüde etkilendiğini ortaya koymak amacıyla analize yılları temsil eden bir trend değişkeni eklemektedir. Ceza katsayısı istatistiksel olarak anlamlı görünse de, zaman değişkeninin anlamsız çıkması, bu pozitif etkinin cezaların bağımsız etkisinden ziyade ceza ve kaza serilerinin birlikte artış eğiliminden kaynaklandığını göstermektedir. Böylece trend ayrıştırılsa bile ceza düzeyinin kaza hacmini açıklayan temel bir faktör olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç, ceza politikalarının etkisinin çoğu zaman denetim yoğunluğu ve politika müdahaleleriyle birlikte ortaya çıktığını gösteren çalışmalarla paralellik arz etmektedir (DeAngelo & Hansen, 2014; Foroutagh et al., 2020).

Model 4, tamamen normalize edilmiş logaritmik oranlar üzerinden ilişkiyi yeniden test etmektedir. Kişi başına ceza ile kişi başına kaza oranı arasında pozitif bir ilişki gözlense de bu sonuç tek başına nedensel bir bağ kurmak için yeterli değildir. Pozitif katsayı, cezaların bireysel kaza riskini artırdığını değil, ceza ve kaza oranlarının uzun dönemde benzer yönde hareket ettiğini göstermektedir. Modelin açıklama gücünün orta düzeyde olması ($R^2 = 0.254$), trafik kazalarının çok değişkenli ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu bir kez daha doğrulamaktadır.

Tablo 10: Modellerin Karşılaştırılması

Model	Model Formu	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken(ler)	β	p	R ²	Özet Yorum
Model 1 – Temel OLS	$\ln(\text{Kaza}) = \alpha + \beta \ln(\text{Ceza_USD})$	$\ln(\text{Kaza})$	$\ln(\text{Ceza_USD})$	0.183	0.001	0.539	Pozitif ilişki trend etkisinden kaynaklanıyor; caydırıcılık desteği yok.
Model 2 – Kişi Başına Lineer Model	$\text{Kaza/Nüfus} = \alpha + \beta \cdot (\text{Ceza_USD/Nüfus})$	Kaza/Nüfus	Ceza_USD/Nüfus	0.0000863	0.144	0.128	Anlamli değil; ceza düzeyi bireysel kaza riskini açıklanıyor.
Model 3 – Trend Kontrollü	$\ln(\text{Kaza}) = \alpha + \beta_1 \ln(\text{Ceza_USD}) + \beta_2 \text{Zaman}$	$\ln(\text{Kaza})$	$\ln(\text{Ceza_USD}), \text{Zaman}$	0.154	0.035	0.548	Pozitif katsayı bağımsız etki değil; ceza-kaza ortak trendinin sonucu.
Model 4 – Log Oransal Model	$\ln(\text{Kaza/Nüfus}) = \alpha + \beta \ln(\text{Ceza_USD/Nüfus})$	$\ln(\text{Kaza/Nüfus})$	$\ln(\text{Ceza_USD/Nüfus})$	0.109	0.033	0.254	Anlamli fakat nedensel değil; oranlar birlikte yükseliyor.

Genel olarak değerlendirildiğinde, elde edilen bulgular para cezalarının trafik güvenliği politikalarının vazgeçilmez bir unsuru olmakla birlikte tek başına kaza riskini düşürmede yeterli olmadığını göstermektedir. Literatürde de vurgulandığı üzere, sürdürülebilir trafik güvenliği ancak para cezalarının; denetim kapasitesi, sürücü davranışlarını şekillendiren eğitim programları, teknolojik gözetim sistemleri ve altyapı yatırımlarıyla desteklendiği çok boyutlu politika paketleri çerçevesinde uygulandığında anlamlı sonuçlar üretmektedir (Novoa et al., 2010; 2011; Goerke, 2003).

5.Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de trafik para cezalarının trafik güvenliği üzerindeki etkisini 2006–2023 dönemine ait yıllık zaman serisi verileri üzerinden dört farklı ekonometrik model ile incelemiştir. Elde edilen bulgular bütüncül olarak değerlendirildiğinde, ceza gelirlerindeki artışın trafik kazalarını azaltıcı yönde bağımsız ve güçlü bir etki yaratmadığı görülmektedir. Hem toplam kaza sayısına dayalı temel modelde hem de nüfusa göre normalize edilen kişi başına risk göstergelerinde ceza değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Trend kontrollü modelde ceza katsayısının pozitif çıkması ise cezaların kazaları artırdığına dair bir bulgu değil; ceza gelirleri ile kaza

sayılarını birlikte yükselten yapısal eğilimlere işaret etmektedir. Bu sonuçlar, ceza düzeyindeki artışların tek başına caydırıcı bir mekanizma olarak işlev görmediğini ve trafik güvenliğinin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Bulgular, uluslararası literatürdeki benzer çalışmalarla uyumludur. Para cezalarının caydırıcılık etkisi yalnızca cezanın parasal büyüklüğüne değil; yakalanma olasılığının yüksekliğine, denetim sürekliliğine, uygulama tutarlılığına ve hukuki kesinliğin sağlanmasına bağlıdır. Türkiye’de para cezaları nominal olarak hızlı bir artış göstermiş olsa da bu artış, denetim kapasitesindeki gelişmelerle aynı hızda ilerlememiştir. Ayrıca taşıt sayısındaki büyüme, kent içi hareketliliğin artışı, yol altyapısının kalitesi, sürücü davranışları, araç teknik yeterliliği ve çevresel faktörler gibi yapısal unsurlar kazalar üzerinde ceza miktarından daha belirleyici olmaktadır.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu, ceza sisteminin adalet ve orantılılık boyutudur. Literatürde son yıllarda tartışılan “gelire göre ceza (day-fine)” yaklaşımı, sabit tutarlı cezaların yüksek gelir grupları için caydırıcılığı azalttığını, düşük gelir grupları için ise orantısız bir mali yük yarattığını göstermektedir. Dolayısıyla para cezalarının etkili olabilmesi, yalnızca tutarın yükseltilmesine değil, cezanın bireyin ödeme gücüyle uyumlu hâle getirilmesine de bağlıdır. Bunun yanında denetimdeki tutarsızlıklar, uygunsuz uygulamalar ve kurumsal kapasite sorunları da ceza sisteminin caydırıcılığını zayıflatan faktörler arasında yer almaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, para cezaları trafik güvenliği politikalarının önemli bir bileşeni olmakla birlikte tek başına kaza riskini düşürmek için yeterli değildir. Bu nedenle cezalar temelde kişilerde davranış değişikliği oluşturmamakta fakat bir kamu geliri sağlamaktadır. Bu da cezaların asıl amacı ile çalışmaktadır. Cezaların etkili olabilmesi için hem uygulama kapasitesinin güçlendirilmesi hem de para cezasının daha geniş bir trafik güvenliği stratejisinin parçası hâline getirilmesi gerekmektedir. Bu noktada çalışma, ceza mekanizmasının tek başına yeterli olmadığını ve daha kapsamlı müdahalelere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede, çalışmanın temel bulguları ile uyumlu politika önerileri aşağıda özetlenmiştir:

1. Gelire Göre Orantılı Ceza Sistemi (Day-Fine)

- Sabit tutarlı cezaların yerine günlük gelir esaslı ceza yaklaşımı geliştirilerek değerlendirilmeli,
- Bu sistem hem adalet algısını güçlendirmekte hem de tekrarlayan ihlalleri azaltmaktadır.

2. Denetim Yoğunluğunun ve Yakalanma Olasılığının Artırılması

- Caydırıcılığın temel unsuru cezanın miktarı değil, yakalanma olasılığıdır.
- Radar koridorları, kırmızı ışık kameraları, otomatik plaka tanıma sistemleri ve mobil denetimler yaygınlaştırılmalıdır.

3. Teknoloji Destekli Gözetim ve Akıllı Sistemler

- Akıllı kavşaklar, hız yönetim sistemleri ve gerçek zamanlı ihlal tespit teknolojileri güçlendirilmelidir.
- Veri odaklı risk tahmin modelleriyle denetim noktaları dinamik olarak belirlenebilir.

4. Sürücü Davranışlarına Yönelik Müdahaleler

- Psiko-teknik değerlendirmeler güçlendirilmeli,
- Genç sürücüler için özel eğitim modülleri uygulanmalı,
- Hız ve emniyet kemeri kullanımına yönelik davranışsal kampanyalar artırılmalıdır.

5. Yol ve Altyapı İyileştirmeleri

- Kaza kara noktalarının belirlenmesi ve mühendislik çözümlerinin uygulanması,
- Aydınlatma, yol işaretlemeleri, sinyalizasyon ve yaya öncelikli trafik tasarımlarının geliştirilmesi gereklidir.

6. Kurumsal Kapasite ve Uygulama Tutarlılığı

- EGM, Jandarma, Ulaştırma Bakanlığı ve yerel yönetimler arasında koordinasyon güçlendirilmeli,
- Şeffaf ceza kayıt ve takip sistemleri kurulmalı,

7. Ulusal Trafik Güvenliği Veri Platformu

- TÜİK, EGM ve Sağlık Bakanlığı verileri entegre edilerek bütünsel bir kaza analizi sistemi oluşturulmalıdır.
- Düzenli veri paylaşımı politika etkinliğini artıracaktır.

Bu çalışma, Türkiye’de trafik para cezalarının kaza riskini azaltmada tek başına belirleyici olmadığını ortaya koymaktadır. Para cezaları ancak yüksek denetim yoğunluğu, gelirle orantılı adil ceza yapısı, güçlü kurumsal kapasite, teknolojik denetim altyapısı ve davranışsal müdahalelerle birlikte uygulandığında anlamlı bir caydırıcılık yaratabilir. Bu çerçevede Türkiye’nin

trafik güvenliği yaklaşımının, yalnızca ceza artışına dayalı bir çerçeveden çıkarılarak çok boyutlu, bütüncül ve sürdürülebilir bir politika mimarisine dönüştürölmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Balla, J. (2024). Would it be more effective to sanction traffic violations by day-fines? Law and economics considerations. *Police Studies*, 1(2), 45–58.
- Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*, 76(2), 169–217. <https://doi.org/10.1086/259394>
- DeAngelo, G., & Hansen, B. (2014). Life and death in the fast lane: Police enforcement and traffic fatalities. *American Economic Journal: Economic Policy*, 6(2), 231–257. <https://doi.org/10.1257/pol.6.2.231>
- DelavaryForoutaghe, M., Mohammadzadeh Moghaddam, A., & Fakoor, V. (2020). Impact of law enforcement and increased traffic fines policy on road traffic fatality, injuries and offenses in Iran: Interrupted time series analysis. *PLOS ONE*, 15(4), e0231182. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231182>
- Ehrlich, I. (1973). Participation in illegitimate activities: A theoretical and empirical investigation. *Journal of Political Economy*, 81(3), 521–565. <https://doi.org/10.1086/260058>
- Emniyet Genel Müdürlüğü. (2006–2023). *Trafik istatistikleri yaylığı*. EGM Trafik Başkanlığı.
- Ergin, H., & Güler, H. (2025). Türkiye’de trafik para cezalarının trafik kazaları üzerindeki etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 706 -720. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.1602514>
- Goerke, L. (2003). Road traffic and efficient fines. *European Journal of Law and Economics*, 15(1), 65–84.
- Heriawan, D., Pakpahan, Z. A., & Siahaan, N. (2024). Effectiveness of the application of fines in traffic violations in the jurisdiction of Dumai Police Resort. *Police Studies*, 1(2), 136–150.
- Killias, M., Villettaz, P., & Nunweiler-Hardegger, S. (2016). Higher fines–fewer traffic offences? A multi-site observational study. *European Journal of Criminal Policy and Research*, 22(4), 619–634. <https://doi.org/10.1007/s10610-016-9301-6>
- Kozziel, J. L. (2021). *Better to teach than to deter if you cannot do both: Investigating the effects of education and fines on future traffic offences and collisions* (Master’s thesis, School of Public Health, University of Alberta).
- Ross, H. L. (1984). *Deterring the drinking driver: Legal policy and social control*. Lexington Books.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2006–2023). *Genel bütçe gelir gerçekleştirmeleri*. TCMB. (2006–2023). *EVDS: Döviz kurları istatistikleri*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TÜİK. (2006–2023). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları*. Türkiye İstatistik Kurumu.

İsveç ve Norveç'te Refah Devleti: Maliye Politikaları ve Sosyal Sürdürülebilirlik

Halil Kete¹

Özet

Bu çalışma, İsveç ve Norveç refah modellerinin mali yapıları ve sosyal politikaları aracılığıyla sürdürülebilir refahı nasıl güvence altına aldığını incelemektedir. Sosyal devlet anlayışı, II. Dünya Savaşı sonrasında bireyleri sosyal risklere karşı korumak ve gelir dağılımında adaleti sağlamak amacıyla gelişmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde kapsamlı mali ve sosyal araçlarla desteklenmiştir. Ancak 21. yüzyılda küreselleşme, dijital dönüşüm, demografik yaşlanma, çevresel sorunlar ve COVID-19 gibi gelişmeler sosyal devletin mali temellerini zorlamış, kamu harcamalarının artışı mali sürdürülebilirlik tartışmalarını gündeme getirmiştir. İsveç modeli, yüksek vergi tabanı, kapsamlı sosyal transferler ve merkezi koordinasyon ile gelir eşitsizliğini azaltmayı hedefler. Evrenselci politikalar ve “Halkın Evi” anlayışıyla şekillenen sistem, tam istihdam, yoksulluğun önlenmesi ve sosyal güvenlik mekanizmalarının güçlendirilmesine dayanır. 1990’larda yaşanan mali kriz sonrası vergi reformları, bütçe disiplini ve piyasa temelli düzenlemelerle mali sürdürülebilirlik sağlanmıştır. Dijitalleşme ve yerel yönetimlerin aktif rolü, hizmet sunumunda verimlilik ve mali disiplini artırırken, savunmasız grupların erişim sorunları dikkate alınmaktadır. Norveç modeli ise kamu merkezli mali yapı, petrol gelirlerinin stratejik yönetimi ve toplumsal uzlaşa kültürü ile krizlere karşı dayanıklı bir refah sistemi sunar. Norveç Varlık Fonu, makroekonomik istikrar ve sosyal hakların finansmanında önemli bir rol oynar. Dijital hizmetler ve yerel yönetimlerin koordinasyonu mali verimlilik ve kapsayıcılığı artırırken, dugnad kültürü gibi toplumsal dayanışma unsurları da sistemin sürdürülebilirliğini güçlendirir. Her iki model, sosyal hakların güvence altına alınmasının ötesinde, maliye politikası araçlarının etkin ve adil kullanımına dayanır. Vergi politikaları, kamu harcamaları, transfer mekanizmaları ve doğal kaynak fonları hem gelir eşitsizliğini azaltır hem de kriz dönemlerinde mali tampon işlevi görür. İsveç ve Norveç örnekleri, sosyal devletin uzun vadeli sürdürülebilirliği için güçlü mali altyapı, kapsayıcı politikalar ve dijital dönüşümün kritik olduğunu göstermektedir.

1 Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Kırklareli/Türkiye, ORCID: 0000-0002-0823-7884, e-posta: halil.kete@klu.edu.tr

1. Giriş

İkinci dünya savaşı sonrası refah devleti anlayışıyla birlikte yükselen sosyal devlet modeli bireylerin sosyal risklere karşı korunması ve gelir dağılımında adaletin sağlanmasını amaçlamaktadır. Ancak 21.yüzyılda küreselleşme, dijital dönüşüm, nüfusun yaşlanması, çevre sorunları ve Covid-19 gibi olağanüstü gelişmeler sosyal devletin kapsamı ve mali temellerini önemli ölçüde değişime uğratmıştır. Bu olağanüstü gelişmeler kamu harcamalarının hızla yükselmesine neden olmuştur. Bu durum mali sürdürülebilirlik tartışmalarını önemli gündem maddelerinden biri haline getirmiştir.

Sosyal devlet sadece sosyal politika araçlarının çeşitliliği ile değerlendirilmez. Aynı zamanda bu politikaların nasıl finanse edilip, kamu mali dengeleri üzerinde nasıl etkilerinin olduğu da önem arz etmektedir. Sosyal harcamaların artması birçok ülkede bütçe dengesi ve kamu borcu göstergeleri üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu durum maliye politikası ve sosyal politika arasındaki etkileşimin önemini ortaya koymaktadır. Özellikle gelişmiş ekonomilerde yüksek vergi yüküyle finanse edilen sosyal hizmetlerin sürdürülebilirliği tartışılırken, gelişmekte olan ülkelerde sınırlı mali kapasite sosyal devletin kapsamını daraltmaktadır.

Bu çalışma, 21. yüzyılda sosyal devletin maliye politikası boyutunu, özellikle İsveç ve Norveç örnekleri üzerinden ele almaktadır. İncelemede, her iki ülkenin refah devleti anlayışı, sosyal harcama politikaları, maliye yapıları ve sürdürülebilirlik stratejileri ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, İskandinav modellerinin sosyal devlet ile mali disiplin arasındaki etkileşimi nasıl yönlendirdiğini anlamaya odaklanmaktadır.

Çalışmanın amacı, sosyal devletin maliye politikası ile olan etkileşimini betimsel bir biçimde ortaya koymak ve özellikle İsveç ile Norveç örnekleri üzerinden sosyal harcama politikalarının sürdürülebilirliğini değerlendirmektir. Bu doğrultuda çalışma, önce sosyal devlet ve maliye politikası ilişkisini ele almakta, ardından Esping-Andersen sınıflamasına göre refah devleti tipolojilerini özetlemektedir. Dördüncü bölümde ise İskandinav ülkelerinin sosyal devlet anlayışı ve maliye politikaları incelenmektedir. İsveç örneğinde evrenselci refah ve mali sürdürülebilirlik, Norveç örneğinde ise kamu merkezli mali yapı ve petrol gelirleri yönetimi detaylandırılmaktadır. Sonuç bölümünde ise bu iki ülke deneyiminden çıkarılabilecek dersler, sosyal devletin mali temellerinin güçlendirilmesine yönelik politika önerileri ve 21. yüzyıldaki sürdürülebilirliğine ilişkin sonuçlar sunulmaktadır.

2. Sosyal Devlet ve Maliye Politikası İlişkisi

Refah kavramı 1940'larda İngiltere'de ortaya çıkmış olsa da kökeni 19. yüzyıl Almanya'sındaki sosyal sigorta uygulamalarına dayanmaktadır. Birçok kurumun sosyal politika fonksiyonu icra etmesinin yanında (sosyal) devletin yönetme/hükümet etme iradesine sahip olmasından dolayı rolünün daha baskın olduğunu belirtmek mümkündür (Önal, 2017:1). Bu noktada, sosyal devlet ile refah devleti arasında literatürde birtakım ayrımlardan söz edilebilmekte ise de birbirlerinin yerine kullanılabildikleri de görülmektedir (Önal, 2017:13). Bu bağlamda refah devleti, hem devletin bireysel refahtan sorumluluğunu ifade eden bir ideal hem de bu sorumluluğu yerine getiren kurumsal yapılar bütünü olarak tanımlanır. Literatürde refah devletinin amacı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Refah devleti, piyasa yönelik adalet ile bireylerin ve ailelerin ve genel toplamda toplumun iyiliğini temsil eden yönleri geliştirmek ve korumak için müdahale eden bir devlet formu olarak ortaya çıkmaktadır (Önal, 2017:16). Bu çerçevede yoksulluğun giderilmesi, asgari gelir ve hizmet güvencesinin sağlanması, eşitlikçi sosyal politikaların uygulanması gibi farklı tanımlar bulunmaktadır. Genel olarak refah devletinin vatandaşlık hakları temelinde tüm bireylerin refahını güvence altına alan bir devlet anlayışını temsil ettiği söylenebilir (Gough, 1987).

II. Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen iktisat politikalarının ekonomik dalgalanmaları dengelemede başarılı olduğu düşüncesi, batı kapitalist demokrasilerinde refah harcamalarının hızla artmasına yol açtı. Bu dönemin belirgin özelliklerinden birisi refah devletinin genişlemesidir. Ancak 1970'lerde yaşanan ekonomik krizler, refah programlarının sürekli büyüymeyeceğini göstermiştir. Bu süreçte sosyal teori refah devletinin gelişimini destekleyen ya da engelleyen koşulları incelemeye yönelmiştir. Hem Neo-Marksist hem de muhafazakâr iktisatçılar, ideolojik olarak ayrışmalarına rağmen, refah programlarının kârlılığı düşürdüğü görüşünde birleşmişlerdir. Bu noktada Amerikan refah devletin istisnai bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki refah programlarının geç başlaması ve yoksullara özel yardımlarla tüm vatandaşlara sunulan evrensel hakların (hak temelli yardımlar) birbirinden net bir şekilde ayrılması dikkat çekmektedir. Bu durum üç ana etkenle açıklanmıştır: örgütlü işçi hareketinin zayıflığı, Amerikan siyasal kurumlarının yapısı ve ekonominin ikili karakteri (Quadagno, 1987).

Refah devleti modern kapitalist toplumların yapısal ve kalıcı bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Foucault'nun yönetsellik kavramından hareketle refah devleti, sosyal güvenliği sağlama, emek gücünü yeniden üretme ve piyasa ekonomisini toplumsal olarak sürdürülebilir kılma işlevleriyle açıklanır. Neo-

liberal politikaların etkisine rağmen refah devletinin temel kurumlarının varlığını koruduğu vurgulanır. Sonuç olarak refah devleti, sosyalizme alternatif bir sistem değil, kapitalizmi istikrarlı ve yaşanabilir kılan zorunlu bir yönetim biçimi olarak değerlendirilmektedir (Garland, 2014).

Geleneksel olarak refah; devlet veya kamu sektörü, özel sektör, gönüllü kuruluşlar ve gayri resmi bakım aracılığıyla sağlanır. Kamu sektöründe de “sosyal hizmetler” ve “vergi sistemi yoluyla sağlanan mali refah” şeklinde bir ayırım yapılabilir. Devlet refahı üç temel yolla sağlayabilir. Birincisi işveren olarak rol alabilir. İkincisi; vergilendirme ile gelirin yeniden dağılımını sağlayabilir. Son olarak sübvansiyonları düzenleyerek yasal sistem üzerinden kaynak dağıtımı yapabilir. Karşılıklı yardımlaşma, ticari ve gönüllü faaliyetlerden ayrılmaktadır. “Karma refah ekonomisi” olarak tanımlanan durumda sistemin farklı kanalları arasında karşılıklı etkileşim ve finansal iç içe geçmişlik vardır. Kamu, özel ve gönüllü finansman biçimleri birbirini tamamlayabilir ve refah devletinde bu çeşitlilik farklı kombinasyonlarla uygulanır (Spicker, 2000).

1929 Büyük Buhranı ile piyasa ekonomisi teorisinin çöküşü, batı ekonomilerini Keynesyen maliye politikalarına yöneltmiştir. Dönemin iktisat anlayışına dayanan devletin küçültülmesi gibi fikirler ve bunun rekabet ve serbest piyasa gibi entelektüel sonuçları toplumsal bir fayda elde etmenin uzakta kalmıştır (Önal, 2023:11). Ancak bu politikalar II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan işsizlik, enflasyon ve gelir dağılımı adaletsizliği gibi sorunları çözmede yetersiz kalmıştır. Bu gelişmeler, maliye politikasının amaçlarının yeniden tanımlanmasını gerekli kılmış ve böylece Richard Musgrave'in 1958'de sistemli hâle getirdiği fonksiyonel maliye anlayışı ortaya çıkmıştır. Fonksiyonel maliye, devletin ekonomideki rolünü yeniden tanımlamıştır. Buna göre kaynak ayırımında etkinlik, gelir dağılımında adalet ve makroekonomik istikrar maliye politikasının üç temel fonksiyonu olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşım, devletin sadece fiyat istikrarı veya tam istihdam için değil, aynı zamanda kamu kaynaklarını verimli kullanmak amacıyla da ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmaktadır. Nitekim literatür, refah devleti harcamalarının her zaman ekonomik büyümeyi zayıflatmadığını; doğru tasarlanmış vergi-harcama bileşimlerinin hem büyüme hem de adalet hedeflerini aynı anda destekleyebileceğini göstermektedir (Muinel-Gallo ve Miranda Lescano, 2022). Savaş sonrasında Avrupa ülkeleri, fonksiyonel maliye politikaları sayesinde, sosyal devletin hem ekonomik hem de kurumsal temelini kısa zamanda kurmayı başarmışlardır. Fonksiyonel maliye yaklaşımı kamu sektöründe kaynak tahsis etkinliğini ve sosyal refahın sürdürülebilirliğini maliye politikasının merkezine yerleştirmektedir (Şener, 2011).

Devlet gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlikleri gidermek için vergi ve sosyal yardım politikaları uygulayabilir (Hotunoğlu, 2025: 29). Gelir dağılımını iyileştirmeye yönelik maliye politikaları, farklı araçlar aracılığıyla uygulanabilir. Bunlar arasında en doğrudan yöntem, yüksek gelirden alınan kademeli vergilerle düşük gelirli hane halkına yapılan transferleri birleştiren vergi-transfer mekanizmasıdır. Bununla beraber kademeli vergiler de kamu hizmetlerini finanse etmek için kullanılabilir. Özellikle, sosyal konut gibi hizmetler doğrudan düşük gelirli gruplara yarar sağladığı için büyük önem taşır. Üçüncü yöntem, yüksek gelirli tüketicilerin daha fazla tükettiği mallara vergi uygularken, düşük gelirli tüketicilerin tercih ettiği mallara ise sübvansiyon sağlayarak bu ikisini birleştirmektir. Gelir vergisi ve transfer mekanizması, üretim ve tüketim tercihlerini doğrudan bozmadığı için etkinlik açısından daha avantajlıdır. Ancak gelir ve boş zaman tercihleri üzerinde yine de bir bozulma meydana getirebilir. Sonuç olarak, optimal dağıtım politikası hem eşitlik hem de etkinlik hedeflerini dengeleyerek, dağıtım değişikliklerini mümkün olan en düşük etkinlik maliyetiyle gerçekleştirmelidir (Musgrave ve Musgrave, 1989: 11).

Sonuç olarak, sosyal devlet ve maliye politikası arasındaki ilişki, karşılıklı bağımlılık temelinde biçimlenmektedir. Sosyal devlet, gelir dağılımında adaleti sağlama, sosyal güvenlik sistemini güçlendirme ve bireysel refahı artırma hedeflerini benimsemektedir. Maliye politikası ise bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde kullanılan başlıca araç setini oluşturmaktadır. Kamu harcamaları, vergilendirme ve transfer mekanizmaları aracılığıyla devlet, ekonomik etkinliği gözetirken aynı zamanda sosyal eşitlik ve adaleti de tesis etmeye çalışır. Bu çerçevede Musgrave'in (1959) fonksiyonel maliye anlayışı, maliye politikasının yalnızca makroekonomik istikrarı değil, aynı zamanda gelir dağılımı adaletini de gözetmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Esping-Andersen'in (1990) refah devleti tipolojisi ise farklı ülkelerde bu mali araçların farklı ideolojik ve kurumsal çerçeveler içinde şekillendiğini göstermektedir. 21. yüzyılda demografik yaşlanma, teknolojik dönüşüm ve küresel krizlerin yarattığı baskılar altında sosyal devletin mali sürdürülebilirliği giderek daha belirleyici hâle gelmiştir. Dolayısıyla sosyal devletin başarısı, maliye politikasının etkinlik ve adalet hedeflerini ne ölçüde uzlaştırabildiğine bağlıdır.

3. Refah Devleti Tipolojisi (Esping-Andersen Sınıflaması)

Refah devleti kavramı, devletin ekonomik ve sosyal politikalar yoluyla vatandaşlarının refahını güvence altına almasını ifade eder. Ancak refah devletlerinin yapısı ve kapsamı ülkeden ülkeye önemli ölçüde farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle, refah devletlerini analiz edebilmek için

geliştirilen kuramsal sınıflandırmalar sosyal politika literatüründe merkezi bir yer tutar. Bu alandaki en etkili ve yaygın çerçeve, Gøsta Esping-Andersen'in (1990) "The Three Worlds of Welfare Capitalism" adlı eserinde ortaya koyduğu refah rejimleri tipolojisidir.

Refah devletleri, sosyal hakların sunumu, devletin rolü ve piyasa ile aile ilişkileri açısından farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda, Esping-Andersen'in (1990) refah devleti sınıflaması, ülkeleri liberal, muhafazakâr (korporatist) ve sosyal demokrat (İskandinav) olmak üzere üç ana rejim tipine ayırarak bu farklılıkları analiz etmeyi mümkün kılar. Bu sınıflandırma sosyal hakların kapsamı, yeniden dağıtımın niteliği ve devletin müdahale düzeyi gibi ölçütlere dayanır. Ayrıca refah devletlerinin tarihsel, kültürel ve sosyopolitik bağamlarını da göz önünde bulundurur (Ülgen ve Arda Özalp, 2017).

Gøsta Esping-Andersen'in refah devleti yaklaşımı, sosyal politika ve refah devletlerinin gelişimini, tek tek sınıfların değil, sosyal sınıflar arasındaki politik koalisyonların ve güç dengelerinin belirlediğini vurgular. Esping-Andersen, refah devletlerini tek bir "daha çok" veya "daha az" ölçeği üzerinde değerlendirmek yerine, farklı rejim tipleri (liberal, korporatist/konsensüs ve sosyal demokrat/İskandinav) çerçevesinde ele alır. Bu sınıflar arası koalisyonlar, tarihsel olarak belirli sosyal ve ekonomik koşullar altında oluşur. Örneğin İskandinav sosyal demokrat rejimi, geleneksel işçi sınıfı ile yükselen beyaz yakalı orta sınıfın birleşimiyle mümkün olmuştur. Esping-Andersen'e göre refah devleti sadece gelir dağılımını iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda işçi sınıfının piyasa bağımlılığını azaltarak kolektif güç mobilizasyonu ve siyasi kapasitesini artırır. Böylece refah devleti, toplumsal eşitliği sağlamakla birlikte, sınıflar arası etkileşimi ve siyasi koalisyonları şekillendirerek uzun vadeli istikrar ve destek yaratır (Esping-Andersen, 1990)

Esping-Andersen'in yaklaşımı, refah devletlerini yalnızca sosyal harcama düzeyi veya kamu müdahalesi oranı gibi nicel göstergelerle değil, sosyal hakların kapsamı, piyasa bağımlılığının azaltılma düzeyi ve devletin yeniden dağıtım rolü açısından niteliksel olarak da değerlendirmektedir. Bu çerçevede geliştirilen üçlü rejim sınıflaması, farklı ülkelerde refah devletinin nasıl kurumsallaştığını ve hangi tarihsel-siyasal dinamikler üzerinde yükseldiğini açıklamak açısından temel bir araç olmaktadır. Aşağıda, Esping-Andersen'in tanımladığı liberal, muhafazakâr (korporatist) ve sosyal demokrat refah rejimleri temel özellikleriyle ele alınacaktır.

3.1.Liberal Refah Devleti

Liberal refah rejimi, gelir testine dayalı sınırlı yardımların ve düşük düzeyde sosyal hakların egemen olduğu bir modeldir. Devlet yalnızca asgari koruma sağlar, bireyleri ise piyasa çözümlerine yönlendirir. Yardımlar sıkı koşullara bağlı ve damgalayıcı niteliktedir. Bu rejim, düşük de-komodifikasyon düzeyiyle eşitsizlikleri piyasa içinde yeniden üretir (Esping-Andersen, 1990).

Liberal refah rejimi, köklerini 19. yüzyıl İngiliz siyasal iktisadının “self-help” (öz yardım) ve “less eligibility” ilkelerinden alır. Devletin rolünü asgari düzeyde tutarak bireysel sorumluluk ve piyasa egemenliğine duyulan inancı yansıtır. Bu rejimlerde sosyal haklar sınırlıdır ve yardımlar çoğunlukla gelire dayalı (means-tested) olarak verilir. Bu sistemde sosyal yardımlar yalnızca en muhtaç gruplara verilmektedir. Bu açıdan liberal sistem, 19. yüzyılın yoksulluk yardımı geleneğinin devamı olarak görülebilir. Liberal sistemde devlet, sosyal riskleri geniş bir biçimde üstlenmemektedir. Bunun yerine bireyleri piyasa mekanizmaları içinde kendi çözümlerini bulmaya teşvik etmektedir. ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve İrlanda bu modelin tipik örnekleridir. Bu ülkelerde özel emeklilik ve sağlık sistemleri, kamu sistemlerine göre daha ağırlıklıdır. Dolayısıyla liberal refah rejimi, düşük düzeyde “de-commodification” (piyasa bağımlılığından kurtulma) ve yüksek düzeyde özelleştirme ile karakterizedir. Sistem eşitlikten çok fırsat eşitliğini ve bireysel sorumluluğu vurgular (Esping-Andersen, 2003: 74-77).

Bu çerçevede liberal refah rejiminde sosyal hizmetler sınırlı kapsamlıdır ve devlet müdahalesi minimal düzeydedir. Bu sistemde kamu harcamalarının düşüklüğü, sosyal yardımların yalnızca kırılgan gruplara yönlendirilmesi ve sendikaların zayıf etkisi, gelir dağılımında birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sosyal destekler çoğunlukla asgari düzeyde olup, yoksullukla mücadelede etkisi sınırlıdır. Sonuç olarak, liberal model hem sosyal güvenliğin kapsamını daraltır hem de bireyleri piyasa mekanizmalarına bağımlı kılmaktadır. Sistem refahın sağlanmasında devletin rolünü ikincil düzeye indirmektedir (Dikmen, 2020).

3.2.Muhafazakâr Refah Devleti

Muhafazakâr refah devleti, hiyerarşi, statü koruma ve otoriteyi temel alan bir sosyal politika modelidir. Köklerini feodal ve mutlak monarşi geleneklerinden alan bu rejim, devletin güçlü biçimde yönlendirici rol oynadığı etatizm ile meslek grupları ve statüye dayalı kurumsallaşmayı öngören korporatizm unsurlarını birleştirir. Bismarck’ın Almanya’sı örneğinde görüldüğü gibi, sosyal sigorta programları, işçileri devletin paternal otoritesine bağlamayı hedeflemiş, sınıf farklılıklarını koruyarak sosyal yapıyı yeniden üretmiştir.

Katolik etkisi ve mutlakçı devlet geleneği, Avusturya, Almanya, Fransa gibi ülkelerde statüye dayalı sosyal hakların gelişimini desteklemiş; yardım ve emeklilik programları özel statü gruplarına öncelik tanımıştır. Muhafazakâr model, sosyal eşitlikten çok statü korumasına, aile ve meslek birliklerine dayalı yardıma ve devletin seçici müdahalesine odaklanır. Sosyal politikalar, tarihsel olarak güçlü statü farklılıklarını pekiştirerek sınıflar arası hiyerarşiyi sürdürür ve merkezi devlet ile özel/topluluk temelli kuruluşlar arasında bir denge kurar (Esping-Andersen, 1990).

Muhafazakâr refah rejimi, özellikle Kıta Avrupası'nda gözlenen bir model olup, tarihsel olarak liberal ve sosyalist etkilerden uzak, etatizm, korporatizm ve Katolik sosyal doktrinlerinin birleşimiyle şekillenmiştir. Bu modelin temel özellikleri arasında statüye dayalı ayrımcılık, aile merkezli yardımlar (familialism) ve zorunlu sosyal sigorta programları öne çıkmaktadır. Kamu hizmetleri ve sivil hizmetlerde ayrıcalıklı haklar sürdürülürken, sosyal sigorta sistemleri meslek gruplarına ve statüye göre farklılaştırılmıştır. Aile, bireylerin refahından sorumlu tutulur. Sosyal yardım, aile desteğinin yetersiz kaldığı durumlara yöneliktir. Risk yönetiminde, liberal modelin aksine, sosyal destek esas olarak aile başarısızlıklarına yanıt verir. İşgücü politikalarında ise aktif önlemler sınırlıdır. İstihdam korunurken, kadın ve genç işgücünün piyasaya katılımı sınırlanabilir. Almanya, İtalya, Avusturya ve İspanya bu modelin tipik örnekleri olarak öne çıkar ve Japonya'da Konfüçyüsçü gelenekler benzer bir aile merkezli yaklaşımı destekler (Esping-Andersen, 2003).

Muhafazakâr (korporatist) refah rejimi, sosyal hakları statüye bağlı ve aşamalı olarak sunar. Piyasa bağımlılığı ve gelirin yeniden dağıtımı sınırlıdır. Devlet, temel olarak aile veya sivil toplum yapıları gibi kurumların karşılayamadığı sosyal hizmetleri sağlamakla yükümlüdür. Aile yapısı, özellikle erkek aile reisinin korunması öncelikli olacak şekilde merkezî bir rol oynar. Kadınların işgücüne katılımını destekleyen hizmetler ise sınırlıdır. Özel sigorta ve çalışmaya bağlı programlar asgari düzeydedir. Gelir eşitsizlikleri orta seviyede seyrederek ve istihdam düzeyi sınırlıdır. Avrupa'daki çekirdek muhafazakâr ülkelerde işgücü piyasasında belli bir eşitlik sağlanabilir. Ancak bu ülkelerde yüksek sosyal primler ve artan emek maliyetleri istihdamı baskılayabilir (Özdemir, 2007; Toprak, 2015).

3.3.Sosyal Demokrat Refah Devleti

Esping-Andersen'e göre sosyal demokrat refah devleti anlayışı, dayanışmayı sınıfsal ayrıcalıklara değil, evrensel yurttaşlık temeline dayandırır. Sosyalist hareketler, başlangıçta işçi sınıfı içinde parçalanmış dayanışma biçimlerini aşarak geniş toplumsal birlik oluşturma çabası içindeydiler.

Bu süreçte korporatist, paternalist ve piyasa temelli modellerin bölücü etkilerine karşı, herkesin eşit haklara sahip olduğu evrensel bir dayanışma fikri geliştirildi. Özellikle İskandinav ülkelerinde şekillenen “Halkın Evi” (Folkhemmet) anlayışı, sosyal politikaları yalnız işçilere değil tüm yurttaşlara yöneltti. Böylece refah, ayrıcalıklı grupların kontrolünden çıkıp kamusal bir hak hâline geldi. Zamanla orta sınıfın yükselişiyle, sosyal demokrat rejimler evrensel hakları korurken sosyal yardımları ve hizmetleri orta sınıf standartlarına uyarlayarak geniş bir siyasal destek tabanı oluşturdu. Bu evrenselci ve bütünleştirici yaklaşım, sosyal devletin uzun vadeli meşruiyetini ve sürdürülebilirliğini sağlamıştır (Esping-Andersen, 1990).

Esping-Andersen’e göre özellikle İskandinav ülkelerinde şekillenen sosyal demokrat refah devleti, evrensel haklar, yüksek gelir güvencesi ve kapsamlı sosyal hizmetlerle tanımlanan bir rejimdir. 1960’lardan itibaren olgunlaşan bu model, vatandaşlığa dayalı hak anlayışıyla piyasaya bağımlılığı azaltmayı amaçlamıştır. Diğer rejimlerden farkı, evrensellik ilkesini büyük yardımlar ve kapsamlı risk paylaşımıyla birleştirmesidir. Sağlık, eğitim ve aile hizmetleri alanında devletin aktif rolü tam istihdam hedefini ve özellikle kadınların işgücüne katılımını desteklemiştir. Böylece İskandinav ülkeleri, “servis devleti” kimliğiyle hem refahı hem üretkenliği artıran bir model geliştirmiştir. Ancak 1990’lardan itibaren mali baskılar ve hedefli yardımlara yönelim, bu evrenselci yapının sürdürülebilirliği açısından yeni tartışmaları gündeme getirmiştir (Esping-Andersen, 2003).

Tarihsel olarak Bismarck dönemi Almanya’sı ve İngiltere’deki ilk sosyal güvenlik düzenlemelerine dayansa da İskandinav ülkeleri bu anlayışı en gelişmiş biçimiyle kurumsallaştırmıştır. İsveç ve Norveç örneklerinde görüldüğü üzere, sosyal demokrat model hak temelli, evrensel, cinsiyet eşitliğini gözetken ve yerel yönetimlerin aktif olduğu bir yapıdır. Bu sistem, yüksek vergilere rağmen tam istihdamı, gelir adaletini ve toplumsal bütünlüğü sağlamıştır. Eğitim, sağlık ve bakım hizmetlerinde kamusal sorumluluğun güçlü oluşu toplumsal refahı desteklemiştir. Bu model, değişen küresel koşullara uyum sağlayabilen, yenilikçi ve sürdürülebilir politikalarıyla öne çıkmaktadır (Albayrak ve Birinci, 2017: 93-94).

Sosyal demokrat refah devletlerinde tarihsel olarak 1945-1975 dönemi “Altın Çağ” olarak adlandırılan bir dönemdir. Bu dönemde istihdamı artıran, sosyal hakları geliştiren ve kurumsallaşmış bir yapı meydana çıkmıştır. Ancak 1970’lerin petrol krizleri ve sonrasındaki ekonomik dönüşümler, refah devletlerinin finansal ve yapısal sınırlarını zorlamıştır. Günümüzde küreselleşme, teknolojik değişimler ve demografik dönüşümler gibi gelişmeler refah devletlerinin yeniden şekillenmesini zorunlu kılmaktadır.

Artan küresel eşitsizlikler ve mali baskılar da refah devletlerinin kapsamını yeniden yapılandırma ihtiyacını doğurmaktadır. 21. yüzyılda sosyal demokrat refah devleti anlayışının gücü azalmaktadır. Ancak vatandaşların temel ihtiyaçlarını güvence altına alan esnek ve sürdürülebilir bir model olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Gökbunar, Özdemir ve Uğur, 2008).

Esping-Andersen'in refah devleti sınıflaması, sosyal politika yaklaşımlarını yalnızca kuramsal düzeyde değil, mali politika uygulamaları açısından da anlamlandırmak için güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır. Her bir rejim tipi, devletin mali kapasitesi, vergi yapısı, sosyal harcama öncelikleri ve gelir dağılımı politikaları bakımından önemli bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla refah devleti tipolojileri, ülkelerin mali politikalarını şekillendiren tarihsel ve kurumsal temellerin anlaşılmasında da yol gösterici olabilmektedir. Bu çerçevede bir sonraki bölümde, özellikle İskandinav modeli örnekleri olan İsveç ve Norveç üzerinden, maliye politikalarının nasıl biçimlendiği ve sosyal devlet anlayışıyla nasıl bütünleştiği detaylı biçimde ele alınacaktır.

4. İskandinav Ülkelerinde Sosyal Devlet Anlayışı ve Maliye Politikaları

Sosyal demokrat refah devleti anlayışının en gelişmiş örneklerini sunan İsveç ve Norveç, sosyal adalet, gelir eşitliği ve mali sürdürülebilirlik arasındaki dengeyi büyük ölçüde kurabilmiş modeller olarak öne çıkmaktadır. Bu ülkelerde sosyal devlet anlayışı ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda maliye politikalarının temel belirleyicisi olarak kurumsallaşmıştır. Bu ülkelerde yüksek vergi oranları, geniş kapsamlı kamu harcamaları ve etkin gelir yeniden dağıtım mekanizmaları, toplumsal refahın sürdürülebilir biçimde sağlanmasına olanak tanımaktadır. Refah devleti politikaları ile mali disiplin arasındaki uyum, İskandinav modelinin uzun yıllar boyunca ekonomik istikrar ve toplumsal bütünlük içinde devam etmesini sağlamıştır. Aşağıda, söz İskandinav ülkelerinden İsveç ve Norveç'in refah devleti anlayışı çerçevesinde uyguladıkları maliye politikaları ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

4.1. İsveç: Evrenselci Refah ve Mali Sürdürülebilirlik

İsveç'te modern refah devleti, 19. yüzyılın sonundaki sanayileşme ve yoksulluk sorunlarıyla şekillenmeye başlamıştır. Başlangıçta gönüllü sigorta fonları ve gelir testine dayalı yardımlar öne çıkarken, 1930'lardan itibaren sosyal demokratların yönetime gelmesiyle evrenselci bir sistem kurulmuştur. Bu dönemde yoksulluğun önlenmesi, tam istihdamın sağlanması ve vatandaşların yerel yoksulluk yardımlarına bağımlılıktan kurtarılması temel

hedefler arasında yer almıştır. 1940’larda çocuk yardımları, yaşlılık sigortaları ve aile politikaları genişletilerek sosyal koruma ağı güçlendirilmiştir. Refah sisteminin gelişiminde yalnızca sosyal demokratlar değil, diğer partiler ve sendikalar da uzlaşmacı bir rol üstlenmiştir. 1950’lerden sonra gelir güvencesi ilkesi baskın hâle gelirken, refahın finansmanında yüksek maliyetler sürdürülebilirlik tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Günümüzde ise İsveç modeli, özel ve kamusal çözümlerin birlikte yer aldığı karma bir yapıya evrilmiştir (Lundberg ve Åmark, 2001). Bu tarihsel gelişim, mali disiplinin ve kurumsal maliye ilkelerinin refah devletinin sürdürülebilirliğinde temel bir rol üstlenmesine zemin hazırlamıştır.

İsveç refah devleti, doğal kaynak zenginliğinden çok sağlam kurumlar ve öngörülebilir mali kurallar üzerine kurulmuştur. 19. yüzyılın sonlarından 1970’lere kadar süren ekonomik büyüme, mülkiyet haklarının korunması, yolsuzluğun düşük düzeyde tutulması, bağımsız yargı ve etkin kamu bürokrasisi gibi kurumsal düzenlemelerle desteklenmiştir. Bu kurumsal yapı, mali istikrarı koruyarak vergi gelirlerinin sürdürülebilir biçimde toplanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda refah politikalarının ise ekonomik büyümeden elde edilen gelirleri adil biçimde yeniden dağıtan bir araç olarak gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ancak aşırı kamu harcamaları, yüksek marjinal vergiler ve sürekli devalüasyon politikaları 1970–1990 döneminde İsveç ekonomisini zayıflatmıştır. Refah devletinin sürdürülebilirliği, üretkenliği artıracak reformlarla desteklenmeyen mali genişleme yüzünden ciddi biçimde sarsılmıştır. 1990’lardan itibaren ise mali disiplin, enflasyon kontrolü, bütçe kuralları, vergi reformu ve özel sektör rekabetinin artırılması yönünde adımlar atılmıştır. Bu dönüşüm hem refah sisteminin devamını hem de büyümenin yeniden hızlanmasını sağlamıştır. Sonuçta İsveç modeli, büyük bir refah devletinin ancak mali istikrar, ekonomik açıklık ve piyasa temelli reformlarla uyum içinde olduğunda yaşayabilir olduğunu göstermiştir (Bergh, 2011).

İsveç refah devleti, mali politikalar açısından uzun yıllar boyunca güçlü vergi tabanı, yüksek kamu harcamaları ve sosyal transferlerle desteklenen bir yeniden dağıtım modeli üzerine kurulmuştur. 1930’lardan itibaren “Halkın Evi” (Folkhemmet) anlayışıyla şekillenen bu model, 1960’larda hızlı büyüme döneminde genişleyerek kamu harcamalarının GSYH içindeki payını önemli ölçüde artırmıştır. 1980’lere gelindiğinde refah harcamalarının aşırı büyümesi ve ekonomik verimlilikteki düşüş, mali sürdürülebilirliği zayıflatmıştır. 1990’ların başındaki finansal kriz vergi reformları ve kamu harcamalarında disiplin ihtiyacını gündeme getirmiştir. Kriz sonrasında İsveç, sıkı mali kurallar, bütçe dengesi hedefleri ve daha rekabetçi piyasa yapılarıyla öne çıkmıştır. Günümüzde İsveç refah devleti, güçlü vergi tabanına sahip olmakla birlikte mali disiplini önceleyen bir yapıdadır. Sosyal hizmetler

büyük ölçüde vergilerle finanse edilse de etkinlik ve mali sürdürülebilirlik öncelikli haldedir (Carlson ve Hatti, 2016). İsveç modeli, gelir dağılımında adaleti sağlamakla kalmayıp, mali disiplini koruyarak refah devletinin uzun vadeli sürdürülebilirliğini güvence altına almayı hedeflemiştir. Bu çerçevede maliye politikası, ekonomik istikrarla sosyal refah hedeflerini dengeleyen bir araç işlevi görmüştür (Bahr, Sauer ve Vogel, 2007). Bu mali çerçeve üzerine inşa edilen İsveç modeli, yalnızca ekonomik değil, toplumsal eşitliği hedefleyen bütüncül bir refah anlayışı geliştirmiştir.

İsveç, modern refah devletinin önde gelen örneklerinden biri olarak kabul edilir ve “İsveç modeli” adıyla anılır. Bu sistem, merkezi kurumlar aracılığıyla gelirden bağımsız yaygın sosyal transferler sağlar, eşitsizliği azaltmayı, yoksulluğu hafifletmeyi ve sosyal riskleri güvence altına almayı hedefler. Sistemin temel unsurları, devletin piyasaya müdahalesi, kapsamlı sosyal sigorta düzenlemeleri, yüksek vergi ve sosyal güvenlik katkıları, merkezi pazarlıkla belirlenen ücretler ile yoğun kamu istihdamıdır. Sosyal hizmetler geniş ve erişilebilirdir. Bu modelde eğitim, sağlık ve sosyal yardımlar devlet tarafından sunulurken, genç nüfus ve işgücü politikaları öncelik taşır. Model, toplumsal eşitliği sağlarken mali sürdürülebilirliği ve küresel ekonomik koşullara uyumu sürekli gözetir. Bununla birlikte, yüksek vergi yükü, merkezi yapıların esnekliği sınırlaması ve aşırı devlet büyüklüğü ekonomik maliyetler yaratabilir; 1990’larda yaşanan kriz ise hükümetin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır (Thakur vd., 2003; Toprak, 2015).

İsveç’te refah hizmetleri büyük ölçüde yerinden yönetim esasına dayanır; sağlık hizmetleri ve sosyal yardımlar hem merkezi hükümet hibeleri hem de bölgesel bütçelerle finanse edilir ve tüm vatandaşlar için erişilebilir durumdadır. Sosyal transferlerin büyük kısmı gelir testine tabi olmayan, evrensel ödemelerdir. İşsizlik sigortası, emeklilik ve doğum izni gibi programlar kapsamlıdır. Bununla birlikte konut yardımı ve sosyal destek gibi bazı yardımlar gelir testine dayalıdır. Vergi oranları oldukça yüksek olup, bu durum, özellikle iş gücü üzerindeki yükü artırmakta ve sermaye gelirini vergilendirmede zorluklar meydana getirmektedir. 1990’lı yıllardaki ekonomik kriz sonrası İsveç hükümeti, harcamaları kontrol altına almak ve bütçe açıklarını azaltmak amacıyla kapsamlı reformlar başlatmıştır. Hükümetin rolü, kamu hizmetlerinin sunumu, düzenleme ve kamu işletmelerinin yönetiminde yeniden tanımlanmıştır. Büyük kamu tekelleri şirketeleştirilmiş ve rekabet teşvik edilmiştir. Kamu harcamalarının GSYİH’ye oranı kriz öncesi %70 civarındayken, reformlar ve harcama kontrolü ile düşmesi öngörülmüştür. Bu süreçte, hane halkına yapılan transferler kriz öncesi seviyelerine geri dönerken, kamu borcunun GSYİH’ye oranı düşmüş ve faiz ödemeleri azalmıştır. Böylece İsveç, merkezi hükümetin şeffaflığını

artırmış, kamu hizmetlerini daha etkili ve duyarlı bir şekilde sunmayı hedeflemiş ve refah devletinin sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışmıştır (Thakur vd., 2003).

İsveç refah modelinde yerel yönetimlerin aktif bir rolü bulunmaktadır. Belediyeler sosyal hizmetlerin büyük kısmını yürütür ve bütçelerinin önemli bölümünü bağımsız olarak finanse eder (belediyeler bütçelerinin %80'inden fazlasını merkezi devletten bağımsız olarak sağlar). 2016'da hükümet, yerel refah hizmetlerini güçlendirmek ve istihdamı artırmak amacıyla belediyelere ayrılan kaynakları önemli ölçüde artırmıştır. Bu politika, özellikle eğitim, sağlık ve yaşlı bakımı alanlarında yeni istihdam alanları oluşturmayı ve hizmet kalitesini yükseltmeyi hedeflemiştir. İsveç, yerel düzeyde refah hizmetlerini genişleterek sosyal devletin sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamıştır (Palme, Heap ve Fritzell, 2016).

İsveç sosyal koruma sistemi, evrensel vergilendirme ile işveren katkı paylarının birlikte kullanıldığı karma bir finansman yapısına dayanmaktadır. Çocuk yardımı ve yaşlılık aylığı gibi evrensel ödemeler genel vergilerden, emeklilik ve hastalık sigortası gibi kazanca bağlı yardımlar ise işveren katkılarından karşılanır. Yerel yönetimler, sağlık ve sosyal hizmetlerin finansmanında önemli bir paya sahiptir. Bu yapı, gelir düzeyi düşük bölgeleri destekleyen yeniden dağıtım mekanizmalarıyla tamamlanmaktadır. 2003'te yürürlüğe giren emeklilik reformu, çalışanların da sisteme doğrudan katkı yapmasını öngörerek mali sürdürülebilirliği güçlendirmiştir. Sistemin temel avantajı, istihdamla güçlü bağ kuran katkı-temelli yapısı ve mali istikrarı destekleyen kurumsal düzenidir. Buna karşın, yaşlanan nüfus, artan bakım hizmeti maliyetleri ve belediyeler arası mali farklılıklar sistem üzerinde baskı yaratmaktadır. Son yıllarda sosyal yardımların reel değerindeki düşüş gelir eşitsizliğini artırmıştır. Reform tartışmaları, merkezi devlet katkısının artırılması ve mali dengeleme sisteminin gözden geçirilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. İsveç modeli, katkı ve hak arasındaki dengeyi koruyarak mali sürdürülebilirlik ile sosyal adaleti birlikte güvence altına almayı sürdürmektedir (Palme ve Heap, 2019). Ancak 1990'lardan itibaren küreselleşmenin ve maliyet baskılarının etkisiyle sistemde piyasa temelli reformlar öne çıkmıştır.

İsveç refah modelinde, 1990'lardan itibaren "kamu hizmetlerinin işletmeye açılması", kupon-sistemleriyle hizmet alıcıya seçim hakkı tanınması ve özel aktörlerin devreye girmesi gibi neoliberal uygulamalar belirgin hâle gelmiştir. Örneğin okul, sağlık ve yaşlı bakım hizmetlerinde değer zinciri pazar mantığıyla yeniden düzenlenmiştir. Bu süreçte bazı hizmet alanlarında kalite düşüşü, sosyoekonomik ve etnik ayrışmanın artışı ve sistemde kâr

odaklı özel şirketlerin etkinliği ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm, geleneksel “İsveç modeli”nin evrenselcilik ve güçlü kamu rolü anlayışıyla uyumsuz yönlerini ortaya çıkarmıştır (Pelling, 2025).

İsveç'in refah devleti başlangıçta, servet ve gelir dağılımını eşitleyen güçlü progresif vergilerle finanse ediliyordu. Günümüzde ise miras ve servet vergileri kaldırılmış, gelir vergisi yalnızca orta derecede progresiftir ve sermaye gelirlerine daha düşük oranla uygulanmaktadır. Ayrıca, iş ve tüketim üzerindeki vergiler daha regresif hâle gelmiştir. Bu durum, İsveç'in, göçle birlikte toplumsal homojenliğini kaybetmesine ve servet dağılımını korumak yerine sermayeyi vergiden koruma eğilimine bağlanmaktadır. Genel olarak, İsveç modeli uzun süreli eşitsizlikleri azaltmayı hedeflemektedir. Ancak son dönemde vergi sisteminde artan regresif eğilimler ve küresel servet artışı bu hedefin uygulanmasında zorluklar ortaya çıkarmaktadır (Henry, 2014). Bu vergi dönüşümü, refah devletinin eşitlikçi yapısı üzerinde yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir.

İsveç refah devleti, sosyal eşitliği teşvik etme konusunda dünya çapında örnek bir uygulama olarak görülmektedir. Model, kapitalist ve sosyalist unsurları dengeli bir şekilde bir araya getirmektedir. İsveç'in refah politikaları, sanayileşme ve ekonomik bağımsızlığı destekleme amacıyla şekillenmiştir. Ancak 1990'lı yıllardaki ekonomik krizler ve küreselleşmenin etkisiyle önemli değişiklikler yaşamıştır. Bu süreçte devlet, bütçe açığını kontrol altına almak için sosyal harcamaları ve gelir transferlerini yeniden düzenlemiştir. Bütçe gelirleri açısından da vergi politikalarını gözden geçirmiş ve mali disiplini sağlamaya çalışmıştır. İsveç deneyimi, ekonomik büyüme ile sosyal güvenliği dengelerken, şeffaf vergi sistemi, etkin kaynak yönetimi ve sanayileşmenin önemini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, yoksulluğu azaltmak ve ekonomik kalkınmayı desteklemek isteyen diğer ülkeler için de önemli bir örnek teşkil etmektedir (Ekereke ve Enc-Ita, 2025). Bu mali ve yapısal özellikler, İsveç refah devletinin beklenmedik ekonomik şoklara ve krizlere karşı nasıl tepki verdiğini anlamak için de önemli bir temel oluşturmaktadır.

COVID-19 pandemisi sırasında İsveç refah devleti, mevcut sosyal transfer sistemleri ve pandemi önlemleri aracılığıyla işgücü gelirlerindeki kayıpları önemli ölçüde telafi etmiştir. İsveç'te 2020'de ortalama işgücü geliri %2,7 düşmüştür. Ancak işsizlik sigortası, hastalık ödenekleri ve kısa süreli çalışma ödeneği kayıpların %43'ünü karşılayabilmiştir. Kısa süreli çalışma ödeneği çalışanların gelir kaybını sınırlandırabilmiştir. İşsizlik sigortası ve hastalık ödenekleri ile düşük gelirli ve en çok etkilenen gruplara öncelikli destek sağlanmıştır. 2021'de işgücü gelirleri toparlanmış, transfer ödemeleri yüksek kalmış ve toplam gelir pandemi öncesi seviyesinin üzerine çıkmıştır. Bu

durum, refah devletinin mali araçlarıyla krizlere karşı dayanıklılığını ortaya koyma açısından önemlidir (Adermon vd., 2023).

İsveç refah devleti örneği, sosyal adalet ile mali disiplinin dengelenebileceğini gösteren güçlü bir modeldir. Tarih boyunca sosyal haklar ve evrenselci politikalar giderek genişlemiştir. Ekonomik krizler ve küreselleşme baskıları, bu politikaların mali açıdan sürdürülebilir hâle getirilmesini gerekli kılmıştır. Böylece İsveç, refah devletinin yalnızca sosyal değil, mali temeller üzerine de inşa edilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu deneyim, sosyal devletin etkinliği ile maliye politikasının kurumsal gücü arasındaki ilişkiyi anlamak açısından Norveç örneğine geçişte önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

4.2. Norveç: Kamu Merkezli Mali Yapı ve Petrol Gelirleri Yönetimi

Norveç, sosyal demokrat refah devleti modelinin en başarılı örneklerinden biri olup düşük gelir eşitsizliği, yüksek sosyal güven ve yaşam kalitesiyle öne çıkar. Refah sistemi; kapsamlı sosyal politikalar, kurumsallaşmış sosyal haklar ve evrensel-dayanışmacı yasalar üzerine kuruludur. Eğitim, sağlık, emeklilik ve bakım hizmetleri büyük ölçüde kamu tarafından finanse edilirken işgücü piyasasıyla refah sistemi bütüncül şekilde işletilir. Petrol gelirlerinin etkin yönetimi, merkezi ve yerel yönetimler arası uyum, yüksek istihdam ve sosyal uzlaşma kültürü, Norveç modelini sürdürülebilir kılmaktadır. Aktif işgücü politikaları ve güçlü kamu maliyesi bu başarının temel taşlarıdır (Küçükkoğlu ve Ercan, 2019). Bu kurumsal mimariyi daha iyi anlayabilmek için, Norveç'te refah devletinin tarihsel ve mali gelişim sürecine bakmak gerekmektedir.

Norveç'te refah devleti 1930'lardan itibaren yerel kamu mali sisteminde önemli değişimler meydana getirmiştir. 1934-35'te belediyeler arasındaki yüksek harcama farkları, merkezi yönetimi gelir eşitsizliklerini azaltacak yeniden dağıtım politikaları ve hibe mekanizmaları geliştirmeye yöneltmiştir. Zamanla bölgeler arasındaki gelir farkları azalmış ve merkezi hükümetin yerel yönetimlere verdiği hibeler bütçede daha belirleyici hâle gelmiştir. Böylece yerel harcamalar, artık yalnızca bölgenin gelir düzeyine bağlı olmamıştır. Ayrıca 1970'lerden itibaren bu ilişki tersine dönmüştür. Yerel vergi koyma yetkisinin kademeli olarak sınırlandırılması ve kentsel-kırsal belediye ayrımının kaldırılması sonucunda, yerel harcama farklılıkları önemli ölçüde azalmıştır. Bu sayede, Norveç refah devletinin temelini oluşturan homojen hizmet sunumu ilkesi kurumsal olarak daha güçlü hale gelmiştir (Falch ve Tovmo, 2003). Bu tarihsel dönüşüm, zamanla Norveç'te kamu maliyesinin daha bütüncül ve kamu merkezli bir yapıya evrilmesinin zeminini oluşturmuştur.

Norveç refah devleti, İskandinav modelinin tipik özelliklerini yansıtan güçlü bir “kamu merkezli” mali yapılanmaya dayanmaktadır. Yüksek ve kapsamlı gelir, tüketim ve kurumlar vergisi tabanı bu sistemin mali sürdürülebilirliğine katkı sunmaktadır. Norveç'te yerel yönetimler de kapsamlı sosyal hizmetler sunmaktadır. Merkezi devletle birlikte yerel yönetimlerin de sisteme katkı sunması kamu harcamalarının GSYH içindeki payının yüksek olmasına neden olmaktadır. Norveç'teki sınıflar arası uzlaş, refah devletinin krizlerde dahi sosyal harcamaları sürdüren bir mali tampon işlevi görmesini sağlamıştır. Norveç modelinin yüksek vergi gelirleri, adil gelir dağılımı ve kamu maliyesine duyulan güven sayesinde mali olarak güçlü kalmayı sürdürmesi beklenmektedir (Kuhnle, 2019). Norveç'in kamu merkezli mali yapısı hem vergilerden hem de doğal kaynak gelirlerinin stratejik yönetiminden beslenmektedir.

Norveç, refah devletinin mali temellerini kaynakların uzun vadeli yönetimi ve kuşaklar arası eşitlik ilkeleri üzerine inşa etmiştir. Petrol gelirlerine dayalı Norveç Varlık Fonu (Government Pension Fund Global), yalnızca makroekonomik istikrarı sağlamak için değil, aynı zamanda sosyal hakların finansmanında da bir araç olarak kullanılmaktadır. Demokratik-korporatist ideoloji doğrultusunda fonun yönetiminde şeffaflık, etik yatırım ilkeleri ve geniş toplumsal uzlaşma belirleyici olmuştur. Yapı, gelir dalgalanmalarına karşı mali fren görevi görmektedir. Bu yapı Norveç'in ‘Harcamayı mı artırmalı yoksa geleceğe mi saklamalı?’ yönündeki iç siyasal tartışmalarını kurumsal bir çerçeveye oturtmuştur. Bu uygulama refah devletini ekonomik döngülere karşı dayanıklı kılmıştır. Bu nedenle Norveç egemen varlık fonu (SWF) birçok otoriter ülkenin fonlarından farklı olarak, devlet kapitalizmi değil sosyal demokrat maliye anlayışının bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir (Yi-chong, 2010). Petrol fonunun kurumsal çerçevesi, genel vergi sisteminin ve mali politikaların oluşturduğu daha geniş mali mimariyle birlikte düşünüldüğünde daha net bir görünüm kazanmaktadır.

Norveç refah devletinin temel gücü, yüksek vergi gelirleriyle finanse edilen kapsamlı sosyal hizmetler ve tam istihdamı önceleyen maliye politikalarıdır. Bu mali çerçeve, refah devleti harcamalarının sadece enerji sektörüne bağımlı olmamasını sağlayarak gelir çeşitliliğini artırmıştır. Bu yapı olağanüstü ekonomik gelişmelere rağmen refah seviyesinin korunmasını ve sosyal güvenlik sisteminin sürekli güncel kalabilmesini sağlamıştır (Brandal, Bratberg ve Thorsen, 2013). Bu güçlü mali çerçeve, özellikle kriz dönemlerinde Norveç'in hızlı ve kapsayıcı mali müdahalelerde bulunabilmesine olanak tanımıştır.

COVID-19 krizi sırasında Norveç, işsizler ve gelir kaybı yaşayanlar için geniş gelir destekleri sağlamıştır. Hükümet, krizden etkilenen sektörlerdeki şirketlere doğrudan mali destek, vergi ertelemeleri ve ücret sübvansiyonları gibi imkanlar sunmuştur. Bu kolaylıklar sayesinde işten çıkarmaları azaltmayı ve ekonomik istikrarı korumayı hedeflemiştir. Bu önlemler, işsizlik sigortası ve sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki payını artırmıştır. Atılan adımlar ayrıca kriz döneminde ekonomik eşitsizliklerin artmasını sınırlamıştır. Norveç'teki kriz önlemleri, geleneksel olarak herkesi kapsayan, geniş ve eşitlikçi ilkelere göre düzenlenmiştir. Özellikle serbest meslek sahipleri ve küçük işletmeler gibi daha önce kapsam dışında kalan gruplara yönelik destekler artırılmıştır. Kamu harcamaları, büyük ölçüde hükümetin petrol fonu aracılığıyla finanse edilmiş, böylece devletin ekonomiye müdahale kapasitesi güçlendirilmiştir. Bu uygulamalar, Norveç refah devletinin temel karakterini koruyarak, kriz döneminde vatandaşların gelir ve yaşam standartlarının korunmasına hizmet etmiştir (Greve vd., 2020). Norveç'in krizlere verdiği bu tepkiler, ülkenin uzun vadeli ekonomik stratejileri ve sermaye birikim modelleriyle de yakından ilişkilidir. Kriz kapasitesi ve mali tampon mekanizmalarının arkasında tarihsel olarak oluşan sermaye birikim stratejileri bulunmaktadır.

Norveç, 1980'lerin sonlarında hidroelektrik ve petrol sektörlerindeki aşırı sermaye birikimi sorununu, kamu mülkiyetindeki şirketlerin uluslararasılaşması ve petrol fazlası gelirlerinin dünyanın en büyük Egemen Varlık Fonu'na (Petrol Fonu) yönlendirilmesi gibi mekânsal çözümlerle aşmıştır. Bu strateji sosyal demokrat hedefleri neoliberal pazar mantığıyla bir araya getirmiştir. Hükümet, kamu mülkiyetini devam ettirerek bu şirketlerin uluslararası genişlemesini teşvik etmiştir. Bu strateji yerel sosyal transferler ve vergi gelirleri için güçlü bir mali alan sağlamıştır. Petrol Fonu ve küresel pazara açılan kamu şirketleri, ulusal sosyal harcamaların finansmanına katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda mali altyapı küresel neoliberal ekonomik ilişkilere entegre edilebilmiştir. Norveç bu yaklaşımı sayesinde hem ulusal sosyal dağıtım sistemini ayakta tutabilmiş hem de küresel ekonomiden payını alabilmiştir. Bu yaklaşım da Norveç'i "süper model" olarak adlandırılmasına neden olmuştur (Heiret, 2024). Bununla birlikte, Norveç refah devletinin güncel mali sürdürülebilirlik arayışları yalnızca küresel entegrasyon stratejileriyle değil, dijitalleşme süreçleriyle de şekillenmektedir.

Norveç refah devleti, sosyal yardım hizmetlerini dijital servislerle sunarak maliyetleri düşürmeyi ve verimliliği artırmayı hedeflemektedir. Dijital temelli bu uygulamalar yüz yüze hizmetleri azaltıp personel ve operasyon giderlerini düşürmeyi amaçlamaktadır. Ancak savunmasız vatandaşların (dil engeli, dijital okuryazarlık eksikliği, teknik erişim sorunları olan bireyler vb.)

dijital hizmetlere erişimi ciddi zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu gruptaki vatandaşların dijital başvurular yerine ofislere başvurmak zorunda kalması, planlanandan daha fazla iş yükü ve maliyetler doğurmaktadır. Dijitalleşme bazı işlem sürelerini kısaltmaktadır, ancak savunmasız grupların erişim sorunları bürokratik maliyetleri yükseltmektedir. Bu durum, mali sürdürülebilirlik için, dijital ve yüz yüze hizmetlerin dengeli bir şekilde sunulmasını gerekli kılmaktadır. Bu süreç hem verimlilik hem de sosyal eşitlik açısından kritik sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Hofmann, 2024). Tüm bu kurumsal ve teknolojik dönüşümlerin ardında ise toplumun dayanışma kültürü ve bu kültürün mali yapıyla kurduğu güçlü bağ bulunmaktadır.

Norveç refah devletinin krizlere karşı gösterdiği yüksek direnç, köklü “dugnad” (kolektif çaba) kültürünün rasyonel ekonomik politikalarla birleşmesine dayanır. Politika yapıcılar COVID-19 sürecinde toplumu başarılı bir şekilde yönlendirmişlerdir. Pandemi döneminde vatandaşların sosyal yararı bireysel çıkarlardan önde tutma eğilimi etkili bir şekilde harekete geçirilebilmiştir. Dugnad kültürü, kamu gelir ve giderlerine yönelik toplumsal kabulü ve kamusal dayanışmayı güçlendirmektedir. Bu süreç devletin sosyal harcamaları sürdürebilme kapasitesini güçlendirmektedir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının gönüllü dugnad faaliyetleri, eğitim ve spor gibi yerel hizmetlerin kapsayıcı ve ücretsiz kalmasını sağlamaktadır. Bu faaliyetler merkezi ve yerel yönetimlerin mali yükünü azaltmaktadır. Bu nedenle dugnad, yalnızca kültürel bir unsur değil, aynı zamanda sermaye birikimi ile sosyal dağıtım arasındaki dengeyi koruyan ve refah devletinin mali sürdürülebilirliğini küresel koşullarda dahi destekleyen yapısal bir mekanizma olarak işlev görmektedir (Nilsen ve Skarpenes, 2022).

Norveç refah devleti, tarihsel olarak şekillenen kamu merkezli mali mimarisi, yüksek vergi kapasitesi, doğal kaynak gelirlerinin uzun vadeli perspektifle yönetimi ve toplumsal dayanışmayı kurumsal yapılara entegre eden yönetim anlayışına sahiptir. Model hem mali sürdürülebilirliği ve hem de sosyal kapsayıcılığı birlikte sağlayan nadir uygulamalardan birisidir. Yerel mali yapının koordinasyonu ve petrol fonunun ekonomiye sağladığı istikrar, modelin güçlü temel taşlarıdır. Norveç modelinde evrensel sosyal hizmetlerin kamu finansmanı ile desteklenmesi ve dijital dönüşümün mali verimliliğe katkıda bulunması güncel politika ihtiyaçlarına uyumu kolaylaştırmaktadır. COVID-19 döneminde görüldüğü üzere, Norveç kamu maliyesi, ekonomik şokları hafifletmenin yanı sıra sosyal koruma kurumlarını güçlendirerek toplumsal refahın devamını güvence altına almıştır.

Sonuç

İskandinav ülkelerinde sosyal devlet anlayışı, ekonomik büyüme ve toplumsal refah arasında istikrarlı bir denge kurmayı başaran kurumsal modeller olarak ön plana çıkmaktadır. İsveç ve Norveç örnekleri, sosyal adalet ve mali disiplinin birlikte sürdürülebileceğini ve güçlü bir kamu maliyesi altyapısı ile krizlere karşı direnç kazanılabileceğini göstermektedir. İsveç modeli, yüksek vergi tabanı, kapsamlı sosyal transferler ve merkezi koordinasyon ile gelir eşitsizliğini azaltırken, mali disiplin ve piyasa temelli reformlarla refahın sürdürülebilirliğini güvence altına almıştır. Norveç modeli ise kamu merkezli mali yapısı, doğal kaynak gelirlerinin stratejik yönetimi ve toplumsal uzlaşi kültürü sayesinde ekonomik şoklara karşı dayanıklı bir refah sistemi sunmaktadır. Her iki ülkede de kapsamlı ve evrensel sosyal hizmetler, mali sürdürülebilirliği destekleyen araçlarla bütünleşmektedir. Bununla beraber dijitalleşme ve kurumsal yenilikler etkinlik ve verimliliği artırmıştır.

Bu ülke örnekleri sosyal devletin yalnızca sosyal hakları garanti altına almanın yeterli olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda ekonomik istikrarı destekleyen güçlü mali araçlara sisteme entegre edilmelidir. Vergi politikaları, kamu harcamalarının boyutu, transfer mekanizmaları ve doğal kaynak fonları, hem gelir eşitsizliğini azaltmak hem de krizlere karşı mali tampon görevi görmek açısından kritik öneme sahiptir. COVID-19 süreci, her iki modelin de sınanması için ortak bir olağanüstü dönem olmuştur. Bu ülkelerde pandemi sürecinde sosyal güvenliği korumak ve işgücü gelir kayıplarını telafi etmek için mali araçlar etkin bir şekilde kullanılmıştır.

İsveç ve Norveç örneklerinden diğer ülkeler için çıkarılacak dersler bulunmaktadır. İlk olarak, refah devletin sürdürülebilirliği için güçlü bir vergi tabanı ve mali disiplinin sağlanması elzemdir. İkinci olarak, sosyal politikalar evrensel ve kapsayıcı biçimde tasarlandıkları takdirde toplumsal dayanışma kültürü güçlenir. Bu durum kriz anlarında sistemin direncini artırabilir. Üçüncü olarak, doğal kaynak gelirlerinin planlı yönetimi, mali esneklik ve kuşaklar arası eşitlik için önemli bir araçtır. Dördüncü olarak, dijitalleşme ve teknolojik dönüşümler maliyet etkinliği ve hizmet verimliliği açısından fırsatlar sunmaktadır ve büyük ölçüde istifade edilmesi gerekmektedir. Ancak savunmasız grupların erişimi konusunda dikkatli planlama gerektirmektedir.

İskandinav deneyimi, sosyal devletin sadece güçlü ekonomik ve mali yapı ile başarıya ulaşamayacağını göstermektedir. Toplumsal kültür, yönetim ve uzlaşi söz konusu yapıyı güçlü kılmaktadır. Politika yapıcılar için önerilen yaklaşım, mali sürdürülebilirlik, sosyal kapsayıcılık ve kurumsal esnekliği birlikte göz önünde bulunduran bütüncül bir refah stratejisidir. Bu çerçevede ülkeler, kendi koşullarına uygun mali ve dijital araçlar geliştirerek refah devletlerini uzun vadeli olarak sürdürülebilir biçimde tasarlayabilirler.

Kaynakça

- Adermon, A., Laun, L., Lind, P., Olsson, M., Sauermann, J. & Sjögren, A. (2024). Earnings losses and the role of the welfare state during the COVID-19 pandemic: evidence from Sweden. *Review of Income and Wealth*, 70(4), 981-1010.
- Albayrak, E. T. ve Birinci, M. (2017). Sosyal devlet modelleri: sosyal demokrat model, İsveç-Norveç Örneği. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 1(1), 64-100.
- Bahr, S., Sauer, T. & Vogel, L. (2007). *The autonomy of national fiscal policy in a globalised world: the experience in the Scandinavian EU countries Denmark, Finland and Sweden* (No. 6/2007). IMK Study.
- Bergh, A. (2011). The rise, fall and revival of the Swedish welfare state: what are the policy lessons from Sweden? IFN Working Paper No. 873, Research Institute of Industrial Economics.
- Brandal, N., Bratberg, Ø. & Thorsen, D. (2013). *The Nordic model of social democracy*. Springer.
- Carlson, B. & Hatti, N. (2016). The Swedish welfare state model: a brief overview. *Social Science Spectrum*, 2(4), 216-229.
- Dikmen, T. (2020). Sosyal hizmet perspektifinden Esping Andersen'in sınıflandırdığı farklı refah rejimlerinin incelenmesi; Güney Avrupa refah rejimi bağlamında Türkiye. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 22-31.
- Ekereke, V. A. & Ene – Ita, G. (2025). Swedish state, its welfare policy & industrialization: a model for developing countries, *International Journal of Social Science Humanity & Management Research*, Volume:04, Issue:04, DOI: 10.58806/ijsshmr.2025v4i4n03
- Esping-Andersen, G. (1990). The three worlds of welfare capitalism. *Polity Press*,
- Esping-Andersen, G. (2003). *Social foundations of postindustrial economies*, Oxford University Press, New York.
- Falch, T. & Tovmo, P. (2003). Norwegian local public finance in the 1930s and beyond. *European Review of Economic History*, 7(1), 127-154.
- Garland, D. (2014). The welfare state: A fundamental dimension of modern government. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 55(3), 327-364.
- Gough, I. (1987). Welfare state. In *The New Palgrave Dictionary of Economics* (pp. 1-5). Palgrave Macmillan, London.
- Gökbunar, R., Özdemir, H. & Uğur, A. (2008). Küreselleşme kısıcındaki refah devletinde sosyal refah harcamaları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 158-173.

- Greve, B., Blomquist, P., Hvinden, B. & Van Gerven, M. (2021). Nordic welfare states—still standing or changed by the COVID-19 crisis?. *Social policy & administration*, 55(2), 295-311.
- Heiret, Y. S. (2024). The neoliberalization of the Norwegian welfare state: Public investments in a privatized global economy. *Nordisk välfärdsforskning*, (1), 48-65.
- Henry, O. (2014). Retreat from progressive taxation in the Swedish welfare state: Does immigration matter? (June 15 20, 2014). Saint Louis U. Legal Studies Research Paper No. 2014-18.
- Hofmann, S., Sæbø, Ø. & Rydén, H. H. (2024). Implications of digitalised welfare services from a vulnerable citizens' perspective. *Nordisk välfärdsforskning*, (2), 127-141.
- Hotunoğlu, H. (2025). Maliye politikası-refah arayışından antikırılğan geleceğe-, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Kuhnle, S. (2019). Welfare states with Nordic characteristics. In *Aging welfare and social policy: China and the Nordic countries in comparative perspective* (pp. 3-14). Cham: Springer International Publishing.
- Küçükoglu, M. & Ercan, H. (2019). Norveç'te refah devletinin ortaya çıkışı ve gelişimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 2275-2308.
- Lundberg, U. & Åmark, K. (2001). Social rights and social security: The Swedish welfare state, 1900-2000. *Scandinavian journal of history*, 26(3), 157-176.
- Muinelo-Gallo, L. & Miranda Lescano, R. (2022). Redistribution and efficiency: An empirical analysis of the relevant trade-offs of welfare state fiscal policies. *Review of Development Economics*, 26(1), 562-586.
- Musgrave, R. A. (1959). *The Theory of Public Finance: A Study in Public Finance*. McGraw-Hill Book.
- Musgrave, R. A. & Musgrave, P. B. (1989). Public finance in theory and practice. McGRAW-Hill Book Company, 5th ed.
- Nilsen, A. C. E. & Skarpenes, O. (2022). Coping with COVID-19. Dugnad: a case of the moral premise of the Norwegian welfare state. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 42(3-4), 262-275.
- Önal, A. (2017). Türkiye'de devletin sosyal politikaları: sahici mi? ve arka planı ne? Türkiye'de sosyal politika aktörleri: zemin ve uygulama, Ed. Faruk Taşçı, Nobel Yayınları: Ankara
- Önal, A. (2023). Türkiye'de sosyal politika ve İslam'da iktisat, Ekin Yayınları: Bursa
- Özdemir, S. (2007), Küreselleşme sürecinde refah devleti, İTO, Yayın No: 2007-57, İstanbul.

- Palme, J. & Heap, J. (2019). ESPN thematic report on financing social protection–Sweden. *European Social Policy Network (ESPN), Brussels: European Commission*.
- Palme, J. Heap, J. & Fritzell, J. (2016). Significant increase in local welfare spending in Sweden. *ESPN Flash Report*, 58, 1-2.
- Pelling, L. (2025). *How Sweden's welfare experiment became a warning to Europe*, social europe, (<https://www.socialeurope.eu/how-swedens-welfare-experiment-became-a-warning-to-europe>), Erişim tarihi: 10.12.2025.
- Quadagno, J. (1987). Theories of the welfare state. *Annual Review of Sociology*, 13(1), 109-128.
- Spicker, P. (2000). *The welfare state: a general theory*. Sage Publications, London.
- Şener, O. (2011). Fonksiyonel maliye politikası. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 3-15.
- Thakur S., Keen, M., Horváth, B. & Cerra, V. (2003). *Sweden's welfare state: Can the bumblebee keep flying?* International Monetary Fund. Washington, D.C.
- Toprak, D. (2015). Uygulamada ortaya çıkan farklı refah devleti modelleri üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 151-175.
- Ülgen, G. ve Arda Özalp, L. F. (2017). Refah rejimleri sınıflandırma çalışmaları: cinsiyet boyutları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(2), 639-658.
- Yi-Chong, X. (2010). The political economy of sovereign wealth funds. In *The political economy of sovereign wealth funds* (pp. 1-25). London: Palgrave Macmillan UK.

Kamu Maliyesi Alanında Güncel Araştırmalar

Editör:

Prof. Dr. Volkan YURDADOĞ